Indicators for Monitoring Economic, Social and Cultural Rights in Nepal

A User's Guide

प्रयोगकर्ता पुस्तिका

नेपालमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको अनुगमनको लागि सूचकाङ्कहरू

National Human Rights Commission, Nepal

Government of Nepal

UNITED NATIONS HUMAN RIGTHS OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER NEPAL

Indicators for Monitoring Economic, Social and Cultural Rights in Nepal

A User's Guide
प्रयोगकर्ता पुस्तिका

नेपालमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको अनुगमनको लागि सूचकाङ्कहरू

आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारको
सूचकाङ्कहरू सम्बन्धी कार्यसमूह
काठमाडौं, नेपाल

All rights reserved. The contents of the publications may be freely quoted or reproduced or stored in a retrieval system for non-commercial purposes, provided that credit is given and a copy of the publication containing the reprinted material is sent to the National Human Rights Commission (NHRC), Pulchowk, Lalitpur and the United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights in Nepal (OHCHR-Nepal), Chhauni, Kathmandu.

September 2011

For more information please contact:

National Human Rights Commission of Nepal (NHRC)
Harihar Bhawan, Lalitpur
P.O.Box 9182, Kathmandu
Tel: +977 1 5010015, 16, 17, 18
Fax: +977 1 5547973
Email: nhrc@nhrcnepal.org
Website: www.nhrcnepal.org

Office of the High Commissioner for Human Rights in Nepal (OHCHR-Nepal)
Silu Building, Museum Road, Chhauni
P.O.Box 24555, Kathmandu
Tel: +977 1 4280164
Fax: +977 1 4670712
Email: registry.np@ohchr.org
Website: http://nepal.ohchr.org

Printed & Layout By: Release Publication Udhyog - 01 4783818

सर्वाधिकार सुरक्षित । पुल्चोक ललितपुरस्थित राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग (आयोग) तथा छाउनी काठमाडौंस्थित संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय (उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल)मा प्रकाशनको एक प्रति र त्यसको श्रेय यी संस्थाहरूलाई दिएर यस प्रकाशनका विषयवस्तुहरू गैरव्यापारिक प्रयोजनका लागि उद्धरण गर्न वा पुर्नउत्पादन गर्न वा पछि प्रयोग गर्न सकिनेगरी सञ्चय गर्न सकिनेछ ।

आश्विन २०६८

थप जानकारीको लागि सम्पर्क राख्नुहोला:

राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग
हरिहरभवन, ललितपुर
पोष्ट बक्स नं.: ९१८२, काठमाडौं
फोन नं.: + ९७७ १ ५०१००१५, १६, १७, १८
फ्याक्स नं.: + ९७७ १ ५५४७९७३
इमेल: nhrc@nhrcnepal.org
वेबसाइट: www.nhrcnepal.org

मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय, नेपाल (उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल)
सिलु बिल्डिङ्ग, म्युजियम रोड, छाउनी
पोष्ट बक्स नं.: २४५५५, काठमाडौं
फोन नं.: + ९७७ १ ४२८०१६४
फ्याक्स नं.: + ९७७ १ ४६७०७७२
इमेल: registry.np@ohchr.org
वेबसाइट: http://nepal.ohchr.org

मुद्रण तथा ले-आउट : रिलिज पब्लिकेशन उद्योग ०१ ४७८३८१८

Foreword

In fulfillment of its mandate, the National Human Rights Commission has monitored and investigated cases of human rights violation concerning people's civil and political rights ever since its inception at the peak of conflict in Nepal, and has continued to do so during the post-conflict period.

Having realized the absence of opportunity for the enjoyment of basic rights of people to be the root cause of conflict in the country, NHRC, since its early days, has prioritized the Economic, Social and Cultural Rights (ESCR) of the members of marginalized and vulnerable groups having due consideration to other rights as well. As envisaged through NHRC's strategic plan, these rights are crucial to address the issues of the citizens who have been alienated and uplift their impoverished life standard. Failing to address the issues as such would hinder the peace and stability. I am of the opinion that citizens can feel the fulfillment of their rights when they enjoy the basic rights such as ESCR in real sense.

In this regard, it is worthwhile to mention here that NHRC has received numerous complaints on the incidents of violation of ESCR along with the Civil and Political rights that have been taking place in different corners of the country.

The development of indicator of monitoring economic, social and cultural rights in Nepal is a praiseworthy initiative. NHRC is pleased to pioneer this endeavor focusing mainly on five different rights viz. Right to Food, Right to Housing, Right to Health and Right to Education and Right to Work provisioned in the constitution and their implementation.

प्राक्कथन

राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगले जनताका नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारहरूको उल्लङ्घनसम्बन्धी घटनाहरूको अनुगमन तथा अनुसन्धान गर्ने आफ्नो कार्यादेश बहन गर्दै आएको छ। कार्यादेश वहन गर्ने क्रममा आयोगले मुलुकमा द्वन्द्वको उत्कर्षको बीचमा आफ्नो स्थापनाकालदेखि नै जनताका नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारहरूको उल्लङ्घनका घटनाहरूको अनुगमन तथा अनुसन्धानमा दृढतापूर्वक लागेको छ र यो द्वन्द्वोत्तर कालमा पनि निरन्तर जारी छ।

जनताले आधारभूत अधिकारहरू उपभोग गर्न नपाउनु देशमा द्वन्द्वको मूल कारण भएको कुरालाई महसुस गरेर अयोगले आफ्नो सुरुआति दिनदेखि नै अन्य अधिकारहरूप्रति पनि उचित ध्यान पुऱ्याउँदै सीमान्तीकृत र जोखिममा रहेका समूहका सदस्यहरूका आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूलाई प्राथमिकतामा राखेको छ। आयोगको रणनीतिक योजनामा परिकल्पना गरिएअनुसार अलगथलग पारिएका नागरिकका मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्न र गरिबीपूर्ण जीवनस्तरलाई माथि उठाउन यी अधिकारहरू अत्यन्त महत्वपूर्ण छन्। ती मुद्दाहरूको सम्बोधन हुन नसके शान्ति र स्थिरतामा बाधा पुग्छ। मेरो विचारमा नागरिकहरूले त्यतिखेर आफ्ना अधिकारहरू पूरा भएको महसुस गर्छन् जब उनीहरूले आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक अधिकार जस्ता आधारभूत अधिकारहरू वास्तविक अर्थमा उपभोग गर्न पाउँछन्।

आयोगले देशका विभिन्न भागमा भइरहेका नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारहरूका साथै आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारका उल्लङ्घनका कैयौं उजुरीहरू प्राप्त गरिरहेको कुरा यहाँ उल्लेख गर्न सान्दर्भिक ठान्दछु।

नेपालमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको सूचकाङ्कहरूको विकास एक प्रशंसायोग्य पहल हो। संविधानमा व्यवस्थित खाद्य, आवास, स्वास्थ्य, शिक्षा, काम तथा रोजगारीको अधिकारको कार्यान्वयनमा मुख्यतः केन्द्रित यस कार्यको अगुवाइ गर्न पाएकोमा आयोगलाई खुसी लागेको छ। लामो समयदेखि आवश्यक मानिएको यो महत्वपूर्ण सामग्री तयार गरेकोमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको सूचकाङ्क तयार गर्नमा संलग्न संयुक्त कार्यसमूहलाई म हार्दिक धन्यवाद दिन्छु।

I express my heartfelt thanks to the working group on ESCR Indicators for having devised the vital tool as deemed necessary for long. I hope the indicators, which are aimed at bridging the long felt gap, would be very much useful tool for the policy makers (State Actors), rights activists and human rights defenders to reinvigorate their efforts to work on the issues of ESCR of the citizens.

Thank you

____

Kedar Nath Upadhyay
Chairperson

लामो समयदेखि महसुस गरिएको खाडललाई पुर्ने लक्ष्य बोकेका यी सूचकाङ्कहरू नीति निर्माता (राज्यअधिकारीहरू), अधिकारकर्मी र मानवअधिकार रक्षकहरूका लागि नागरिकका आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको मुद्दामा तिनका प्रयासलाई पुनःबल प्रदान गर्नमा अत्यन्त उपयोगी सामग्री हुनेछन् भन्ने म आशा गर्दछु।

धन्यवाद।

केदारनाथ उपाध्य
अध्यक्ष
राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग

Foreword

Lack effective enjoyment of economic, social and cultural rights (ESCR) by the members of marginalized and vulnerable groups such as women, children, Dalits, indigenous peoples, religious and sexual minorities and persons with disabilities, to name a few, has widely been recognized as one of the root causes of the conflict in Nepal. This is well reflected in the Interim Constitution of Nepal 2007 and the Comprehensive Peace Agreement (CPA) signed between the Government of Nepal and the Unified Communist Party of Nepal (Maoists) in 2006. Both instruments underline the need to economic and social transformation. Continue failure to address that root cause may negatively affect the fragile peace in Nepal.

Moreover, non-enjoyment of economic, social and cultural rights in Nepal these population groups is linked to discrimination and inequality deeply rooted in the Nepali society for ages. This must be corrected for building a society that respects and upholds human rights of all-- a society that is envisaged by the Interim Constitution and the CPA.

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights in Nepal (OHCHR-Nepal) has identified ESCR and combating discrimination as one of the priority areas since 2008 and has been strengthening capacity of the national stakeholders to deal with violation and denial of ESCR. Unlike civil and political rights, monitoring economic, social and cultural rights requires certain tools and methods which most of the stakeholders in Nepal rightly voiced as lacking part while interacting with my Office.

प्राक्कथन

नेपालमा सीमान्तीकृत र असुरक्षित समूहका सदस्यहरू जस्तै थोरैको नाम लिनुपर्दा महिला, बालबालिका, दलित, आदिवासी जनजाति, धार्मिक तथा यौन अल्पसंख्यक र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले प्रभाकारीरूपमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरू उपभोग गर्न नसक्नुलाई द्वन्द्वको मुख्य कारणहरूमध्य एक हो भनेर सबैले मान्य गरेका छन् । नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ र विस्तृत शान्ति सम्झौताले यसलाई आत्मसात गरेको छ । दुबै दस्तावेजले आर्थिक र सामाजिक रूपान्तरणलाई केन्द्रबिन्दुमा राखेका छन् । द्वन्द्वको यो मूल कारणलाई सम्बोधन गर्न सकिएन भने देशमा जारी शान्ति प्रक्रियामा नकारात्मक असर पर्न सक्छ ।

त्यस्तै, नेपालमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको सबै जनसङ्ख्याले उपभोग गर्न नसक्नुमा सदियौ देखि नेपाली समाजमा जरा गाडेर बसेको भेदभाव र असमानता जोडिएको छ । अन्तरिम संविधान र विस्तृत शान्ति सम्झौताले परिकल्पना गरेअनुसार सबैको मानवअधिकारको सम्मान र संरक्षण गर्ने समाजको निर्माण गर्ने हो भने यस्ता विभेद र असमानतालाई हटाउनै पर्छ ।

नेपालस्थित संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालयले सन् २००८ देखिनै आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरू र विभेदविरुद्धको लडाइलाई आफ्नो प्राथमिकताको क्षेत्र पहिचान गरी ती अधिकारहरूको उल्लङ्घनमा कसरी काम गर्ने भन्नेबारेमा राष्ट्रिय सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्दै आइरहेको छ । आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको अनुगमन नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारहरूको अनुगमन जस्तो नभई यसको लागि केही निश्चित सामाग्री र विधिहरूको आवश्यक्ता पर्दछ जुन नेपालमा अभाव रहेको कुरा धेरै सरोकारवालाहरूले मेरो कार्यालयसँगको अन्तरक्रियामा औंल्याउने गरेका छन् ।

This User's Guide on indicators is result of the interaction and collaboration between OHCHR-Nepal and stakeholders. The indicators proposed in this Guide, which translate the legal narratives contained in the international human rights standards-- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ECESCR) in particular-- into attributes and quantifiable measurements that are tangible, can be a useful tool for stakeholders involved in the protection and promotion of ESCR in Nepal.

I hope, with the proper use of these indicators, the national human rights institutions, the Government and civil society organizations will be able not only to monitor the level of realization of ESCR, but also to set a time-bound goals and benchmarks to effect progressively the full realization of ESCR for all sections of society in Nepal.

With the promulgation of new constitution, which one can expect better incorporation of measures for the protection of ESCR, the significance of these indicators will be further increased.

I would appreciate the commitment and patient labour of the members of the Working Group on ESCR Indicators for developing this monitoring tool in coordination and support of my Office.

Thank you.

____

Jyoti Sanghera, Representative, a.i., OHCHR-Nepal

सूचकाङ्कसम्बन्धी यो प्रयोगकर्ताको सहयोगी पुस्तिका उच्चायुक्तको कार्यालय र सरोकारवालाहरूबीचको अन्तरक्रिया र संयुक्त कार्यको उपज हो । यस सहयोगी पुस्तिकामा समेटिएका सूचकाङ्कहरू आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको संरक्षण तथा संवदर्धमा क्रियाशील सबै सरोकारवालाको लागि उपयोगी सामाग्री हुन सक्छ जसले मानवअधिकारका अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरू र त्यसमा पनि मुख्यगरी आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूसम्बन्धी अभिसन्धिमा उल्लेखित कानुनी मापदण्डलाई त्यसका महत्वपूर्ण विशेषता र परिमाणाममा मापन गर्न सकिने हिसावले प्रस्तुत गरिएका छन् ।

यी सूचकाङ्कहरूको ठिक प्रयोग गरिएको खण्डमा राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रहरू, सरकार र नागरिक समाज सङ्गठनहरू सबै आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको उपभोग कुन अवस्थामा छ भन्ने अनुगमन मात्रै हैन समाजका सबै तह र तप्काका लागि समय निर्दृष्ट लक्ष्य र मापदण्डहरूको निर्धारणसहित ती अधिकारहरूको क्रमिक तथा प्रगतिशील कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्न सक्षम हुनेछ भन्न म आशा राख्छु। आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको सुनिश्चततासहित नयाँ संविधानको निर्माण पश्चात यी सूचकाङ्कहरूको महत्व र सान्दर्भिकता अरू बढ्नेछ।

उच्चायुक्तको कार्यालयको सहयोग र समन्वयमा यस अनुगमन सहयोगी पुस्तिकाको तयार गर्नमा कार्यसमूहका सदस्यहरूको अथक परिश्रम र लगनशिलताको म सह्राना गर्न चाहन्छु।

धन्यवाद !

ज्योती संघेरा, प्रतिनिधि
उच्चायुक्तको कार्यालय, नेपाल

Preface

Effective monitoring of economic, social and cultural rights (ESCR) is an essential but equally challenging task in both developed and developing societies. Nepal is not an exception to this. One of the reasons is lack of appropriate tools and methods that cater to the needs of the actors involved in it. This User's Guide is an attempt to bridge this gap.

Developed by the Working Group on ESCR Indicators, under the initiation and coordination of United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights in Nepal (OHCHR-Nepal), this User's Guide contains structural, process and outcome indicators to monitor the rights to adequate food, housing, health, education and work in Nepal.

The Working Group hopes that the indicators which require authentic and disaggregated data will help the national institutions, civil society and human rights defenders effectively assess whether the realization of ESCR in Nepal is progressive, stagnant or retrogressive.

The Government could use the indicators to assess the effectiveness of its periodic plans and programmes relating to ESCR. On top, the indicators will help the national actors, particularly the Government to engage with the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR) in a constructive and fruitful manner to advance the realization of ESCR in Nepal.

The preparation of this Guide was encouraged by the words of the former UN Special Rapporteur on the right to health, Prof. Paul Hunt who said in 1998: "Indicators and benchmarks have an especially important role in relation to the shifting State obligations implicit in the concepts of

भूमिका

आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको प्रभावकारी अनुगमन विकसित तथा विकासोन्मुख दुवै मुलुकहरूमा एक अत्यावश्यक तर चुनौतीपूर्ण कार्य हो। नेपाल यसको अपवाद हुन सक्दैन। तीमध्ये एउटा कारण यसमा संलग्न पात्रहरूका आवश्यकताहरूलाई पूरा गर्ने उपयुक्त पाठ्यसामग्री तथा विधिहरूको अभाव हो। यस प्रयोगकर्ता पुस्तिकाले यस खाडललाई पुर्ने प्रयत्न गरेको छ।

नेपालस्थित संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय (मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल)को अग्रसरता, मार्गदर्शन र सहयोगमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूका सूचकाङ्कहरूसम्बन्धी कार्यसमूहद्वारा तयार पारिएको यो प्रयोगकर्ता पुस्तिकामा नेपालमा पर्याप्त खाद्य, आवास, स्वास्थ्य, शिक्षा तथा कामको अधिकारको अनुगमन गर्न आवश्यक संरचनागत, प्रक्रियागत तथा परिणामगत सूचकाङ्कहरू समेटिएका छन्।

सत्यतथ्य तथा विखण्डित तथ्याङ्कमाको उपलब्धतामा जोड्दिने यी सूचकाङ्कहरूले राष्ट्रिय संस्थाहरू, नागरिक समाज र मानवअधिकार रक्षकहरूलाई नेपालमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको उपभोग प्रगतिशील, यथास्थिति वा पश्चकगामी के छ भनेर प्रभावकारी ढङ्गले अनुगमन गर्न सघाउ पुऱ्याउने आशा कार्यसमूहले राखेको छ।

सरकारले आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूसम्बन्धी आवधिक योजना र कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिताको मूल्याङ्कन गर्न यी प्रस्तावित सूचकाङ्कहरूको प्रयोग गर्न सक्नेछ। त्यसबाहेक, यी सूचकाङ्कहरूले नेपालमा यी अधिकारहरूको उपभोगलाई अगाडि बढाउन आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरू सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय समितिसँग नियमित आधारमा रचनात्मक तथा फलदायी रूपमा संलग्न हुन सरकार एवं अन्य सरोकारवालाहरूलाई सघाउ पुऱ्याउनेछ।

“progressive realization” and “maximum available resources”. Indeed, without human rights indicators and benchmarks, it is difficult to see how these elusive concepts can be effectively monitored."[1]

As this User’s Guide seeks disaggregated data on indicators, it will help the actors capture status of discrimination and equality in relation to enjoyment of ESCR in Nepal. The indicators will also help stakeholders strengthen accountability for the violation and denial of ESCR which remains a challenge to overcome for the respect, protect and fulfill ESCR.

Working Group on ESCR Indicators
Kathmandu, Nepal
September 2011

1 Professor Paul Hunt was Special Rapporteur on the right to health from 2002-2008 and made the above mentioned statement in a background paper submitted to the CESCR on 30 November 1998, E/C.12/1998/11.

स्वास्थ्यसम्बन्धी पूर्व संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विशेष प्रतिवेदक प्रा. पउल हन्टले सन् १९९८ मा भनेका शब्दहरूद्वारा यो पुस्तिका तयार पार्ने कार्यलाई प्रोत्साहन मिलेको थियो। उनले भनेका थिएः "सूचकाङ्क" तथा "मापदण्डहरू"ले "प्रगतिशील उपभोग" तथा "अधिकतम उपलब्ध स्रोतहरू"को अवधारणाहरूमा निहित राज्यका बदलिंदा दायित्वहरूका सम्बन्धमा खेल्नुपर्ने भूमिका विशेषतः महत्वपूर्ण हुन्छ। वास्तवमा भन्ने हो भने मानवअधिकार सूचकाङ्क तथा मापदण्डविना यी बुझ्न नसकिने अवधारणाहरूलाई कसरी प्रभावकारी ढङ्गले अनुगमन गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा थाहा पाउन गाह्रो छ।[१]

यस प्रयोगकर्ता पुस्तिकाले विखण्डित तथ्याङ्क तथा जानकारी खोज्ने कार्यलाई उच्च महत्व दिएको हुनाले नेपालमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृति अधिकारहरूको उपभोग व्यवहारमा अविभेद, समानता, प्रतिनिधित्व, सहभागिता तथा जवाफदेहीता जस्ता मानवअधिकारका सिद्धान्तहरूमा आधारित छ कि छैन भनी अनुगमन गर्न सम्बन्धित पक्षहरूलाई सघाउनेछ भन्ने हाम्रो अपेक्षा छ।

आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको
सूचकाङ्कसम्बन्धी कार्यसमूह,
काठमाडौं, नेपाल
आश्विन २०६८

१ प्रा. पउल हन्ट सन् २००२ देखि २००८ सम्म स्वास्थ्यसम्बन्धी विशेष प्रतिवेदक थिए र उनले नोभेम्बर १९९८ मा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरुसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय समितिमा पेश गरिएको पृष्ठभूमि कार्यक्रममा माथि उल्लेखित भनाई व्यक्त गरेका थिए

List of Abbreviations

ART	Anti-Retroviral Therapy
BEOC	Basic Emergency and Obstetrics Care
CEOC	Comprehensive Emergency Obstetrics Care
CLC	Child Learning Centre
ECEDC	Early Childhood Education and Development Centre
CERD	Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women
CERD	Convention on the Elimination of Racial Discrimination
CRC	Convention on the Rights of the Child
CRPD	Convention on the Rights of Persons with Disabilities
ESCR	Economic, Social and Cultural Rights
GBV	Gender-based Violence
ICESCR	International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights
ILO	International Labour Organisation
NDC	National Dalit Commission
NIs	National Institutions
NHRC	National Human Rights Commission
NHRAP	National Human Rights Action Plan
NWC	National Women Commission
ODA	Official Development Assistance
OHCHR-Nepal	Office of the High Commissioner for Human Rights in Nepal
MoHP	Ministry of Health and Population
MDGs	Millennium Development Goals
PMTCT	Prevention of Mother to Child Transmission
SBA	Skilled Birth Attendance
TB	Tuberculosis
VDCs	Village Development Committees

संक्षिप्त रूप

एआरटी	एन्टी रिट्रोभाइरल थेरापी
बीईओसी	आधारभूत आकस्मिक तथा प्रसुति सेवा
सीईओसी	पूर्ण आकस्मिक तथा प्रसूति सेवा
सीएलसी	सामुदायिक अध्ययन केन्द्र
ईसीईडीसी	प्रारम्भिक बाल शिक्षा तथा विकास केन्द्र
सर्ड	सबै स्वरूपका जातीय भेदभावको उन्मूलनसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि
सीड्अ	महिलाविरुद्ध हुने सबै स्वरुपका विभेदको उन्मूलनसम्बन्धी महासन्धि
सीआरसी	बाल अधिकार महासन्धि
सीआरपीडी	अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि
ईएससीआर	आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरू
जीवीभी	लैङ्गिक हिंसा
आईसीएससीआर	आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि
आईएलओ	अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठन
एनडीसी	राष्ट्रिय दलित आयोग
एनआईज	राष्ट्रिय संयन्त्रहरू
एनएचआरसी	राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग
एनएचआरपी	राष्ट्रिय मानवअधिकार कार्ययोजना
एनडब्लुसी	राष्ट्रिय महिला आयोग
ओडीए	आधिकारिक विकास सहायता
ओएचसीएचाआरनेपाल	संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय नेपाल
एमओएचपी	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय
एमडीजी	सहस्राब्दी विकास लक्ष्य
पीएमटीसीटी	आमाबाट शिशुमा हुने संक्रमणको रोकथाम
एसबीए	दक्ष स्वास्थ्यकर्मीको हेरचाहमा हुने जन्म
टीबी	क्षयरोग
गाविस	गाउँ विकास समितिहरू

Table of Contents

Chapter 1: Introduction			1-5
1.1	Background	1-3	
1.2	Objectives	3	
1.3	Methodology	3-5	
1.4	Limitation	5	
Chapter 2: Human Rights indicators as a tool to monitor ESCR			7-13
2.1	A conceptual framework	7	
2.2	Identifying attributes	7	
2.3	Configuration of indicators	9-13	
2.4	Capturing core human rights principles	13	
Chapter 3: Nepal's obligation on ESCR under national and international laws			15-25
3.1	Obligation under international laws	15	
3.2	Obligation under national laws	15-21	
	3.2.1 Constitutional obligations	15	
	3.2.2 Statutory obligations	17	
	3.2.3 Case laws	19-21	
3.3	Obligations to respect, protect and fulfill	21	
3.4	Progressive and immediate obligations and minimum core contents	23-25	

विषय सूची

परिच्छेद १ः २–६

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि २–४

१.२ उद्देश्यहरू ४

१.३ अध्ययन विधि ४–६

१.४ सीमाहरू ६

परिच्छेद २; ८–१४

आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको अनुगमनको लागि मानवअधिकार सूचकाङ्क एक सामग्रीको रूपमा

२.१ अवधारणा ८

२.२ अधिकारहरूका अन्तर्निहित विशेषताहहरूको पहिचान ८

२.३ सूचकाङ्कहरूको प्रकार १०–१४

२.४ मानवअधिकारका साझा सिद्धान्तहरूका लागि सूचकाङ्कहरू १४

परिच्छेद ३ः १६–२६

राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनअन्तर्गत आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी नेपालको दायित्वहरू

३.१ अन्तराष्ट्रिय कानुनअन्तर्गतका दायित्वहरू १६

३.२ राष्ट्रिय कानुनअन्तर्गत दायित्व १६–२०

३.२.१ संवैधानिक दायित्व १६

३.२.२ कानुनी दायित्व १८

३.२.३ न्यायिक नजिर ("केस ल") २०-२२

३.३ सम्मान, संरक्षण तथा पुरागर्नुपर्ने गर्ने दायित्व २२-२४

३.४ क्रमिक तथा तत्कालीन र न्यूनतम दायित्वहरू २४–२६

Chapter 4: Indicators for the selected ESC rights			27-57
4.1	The right to adequate food	27-33	
4.2	The right to adequate housing	3 3-39	
4.3	The right to highest attainable standard of physical and mental health	41-45	
4.4	The right to education	47-51	
4.5	The right to work	53-57	
Chapter 5: Indicators in practice			59-61
5.1	The need to identify baseline, goals and benchmarks	59-61	
5.2	Collection of data	61	

परिच्छेद ४: २८–५८
छनोट गरिएका आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको लागि सूचकाङ्कहरू
४.१ पर्याप्त खाद्य अधिकार २८–३४
४.२ पर्याप्त आवासको अधिकार ३४–४०
४.३ उपभोग गर्न सकिने उच्चस्तरको
शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यको अधिकार ४२–४६
४.४ शिक्षाको अधिकार ४८–५२
४.५ काम गर्न पाउने अधिकार ५४–५८

परिच्छेद ५: ६०–६२
सूचकाङ्कहरूको व्यावहारिक प्रयोग
५.१ बेसलाइन, लक्ष्य र मापदण्डको निर्धारण ६०–६२
५.२ तथ्याङ्क वा सूचना सङ्कलन ६२

CHAPTER 1

INTRODUCTION

1.1 Background

Lack of appropriate tools and methods is widely recognized as one of the major challenges while monitoring economic, social and cultural rights (ESCR) in Nepal. With a view to address this gap, OHCHR-Nepal, in collaboration with the national institutions[2], has advocated for the identification and use of human rights indicators. Human rights indicators can be defined as specific information on the state of an event, activity or an outcome that relate to human rights norms and standards; that address and reflect the human rights concerns and principles; and, that are used to assess and monitor the promotion and protection of human rights at a national level.[3]

The work started in 2008 with a series of capacity-building initiatives on monitoring ESCR, notably training workshops designed for national institutions, the Government, NGOs and community based organizations. These capacity-building programmes focused on identifying and using indicators as a tool for monitoring ESCR, among other topics. They continued throughout 2009 and 2010 in different parts of the country (see Annex 1).

In 2009, a Working Group on ESCR Indicators was established at a national level with a view to expedite the identification of monitoring indicators for ESCR in Nepal. Composed of representatives from the National Human Rights Commission (NHRC), the National Women Commission (NWC), the National Dalit Commission (NDC), the Community Self-Reliance Centre (CSRC)[4], the Ministry of Health & Population (MoHP) and OHCHR-Nepal, the Working Group decided to establish indicators for the rights to food, housing, health, education and work (see Annex 2).

2 NHRC, NWC, NDC
3 Report on indicators for monitoring compliance with international human rights instruments, HRI/MC/2008.
4 A Kathmandu-based NGO working on land rights and related issues.

परिच्छेद १

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

उपयुक्त सामग्री तथा विधिहरूको अभाव नेपालमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको अनुगमन गर्दाका मुख्य चुनौतीहरूमध्ये एक हो । यस खाडललाई सम्बोधन गर्ने उद्देश्यले उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपालले राष्ट्रिय संस्थाहरूसँगको[२] सहकार्यमा मानवअधिकारसम्बन्धी सूचकाङ्कहरूको पहिचान तथा प्रयोगका लागि वकालत गरिरहेको छ। यी मानवअधिकार सूचकाङ्कहरूलाई मानवअधिकारका मूल्य र मापदण्डहरूसँग सम्बन्धित कुनै कार्यक्रम, गतिविधि वा परिणतिको अवस्थाबारेको विशिष्ट जानकारीको रूपमा परिभाषा गर्न सकिन्छ जसले मानवअधकारसम्बन्धी सरोकार तथा सिद्धान्तहरूलाई सम्बोधन तथा प्रतिविम्बित गर्दछन् र तिनलाई राष्ट्रिय तहमा मानवअधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनको मूल्याङ्कन तथा अनुगमन गर्न प्रयोग गरिन्छ।[३]

खासगरी, राष्ट्रिय संस्थाहरू, सरकार, गैससहरू तथा समुदायमा आधारित सङ्गठनहरूका लागि तयार पारिएका तालिम कार्यशालाहरूको आयोजना गरेर आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको अनुगमनसम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धिका शृखलाबद्ध पहलहरू सन् २००८ मा सुरु भयो। यी क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमहरू, अन्य कुराका अतिरिक्त, यी अधिकारहरूको अनुगमनका लागि सूचकाङ्कहरूलाई एक सामग्रीको रूपमा पहिचान गर्ने तथा तिनलाई प्रयोग गर्ने कार्यमा केन्द्रित थिए । यस्ता गतिविधिहरू सन् २००९ र सन् २०१० भरि मुलुकका विभिन्नभागहरूमा निरन्तर जारी रहे (*परिशिष्ट १ हेर्नुहोस्*) ।

सन २००९ मा नेपालमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूका लागि अनुगमन सूचकाङ्कहरूको पहिचानलाई तीव्रताका साथ अगाडि बढाउने उद्देश्यले राष्ट्रिय तहमा ती अधिकारसम्बन्धी एक कार्यसमूह स्थापना गरियो । राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग (आयोग), राष्ट्रिय महिला आयोग (महिला आयोग), राष्ट्रिय दलित आयोग (दलित आयोग), सामुदायिक आत्मनिर्भर केन्द्र[४] (सीएसआरसी), स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय र उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपालका प्रतिनिधिहरू मिली बनेको कार्यसमूहले खाद्य, आवास, स्वास्थ्य, शिक्षा र कामको अधिकारका लागि सूचकाङ्कहरूको पहिचान गर्ने निर्णय गऱ्यो (*परिशिष्ट २ हेर्नुहोस्*) ।

२ राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, राष्ट्रिय महिला आयोग, राष्ट्रिय दलित आयोग

३ अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार दस्तावेजहरूको पालना भएनभएको अनुगमनका लागि सुचकाङ्क सम्बन्धी प्रतिवेदन। एचआरआई/एमसी/२००८

४ भूमिअधिकार तथा सम्बद्ध मुदाहरूमा कार्य गर्ने काठमाडौंस्थित एक गैसस

In addition to a list of indicators for the selected ESCR, this User's Guide contains chapters dealing with the obligations of Nepal under national and international laws in relation to ESCR, a conceptual framework of human rights indicators and a chapter on the use of the indicators in practice.

1.2 Objectives

The objective of the User's Guide is to assist the national institutions, the Government, civil society organisations and human rights defenders in effectively monitoring the realization of ESCR in Nepal. The indicators specifically will:

- assist the Government, the national institutions, civil society organisations and NGOs to report objectively and engage constructively with national and international human rights mechanisms, including the UN Treaty Bodies;
- assist the stakeholders to strengthen accountability for the violation and denial of ESCR;
- assist the national institutions, civil society and human rights defenders, including lawyers, to further strengthen the justiciability of ESCR in Nepal;
- assist the Government not only to assess the effectiveness of its periodic plans and programmes, but also to formulate better policies and programmes for the progressive realisation of ESCR; and
- assist the UN and other international development agencies to increase the effectiveness to their projects and programmes related to ESCR, including ensuring human rights-based approach.

1.3 Methodology

The identification of indicators for the selected rights was done primarily on the basis of a list of illustrative human rights indicators developed by OHCHR in the global context[5]. However, a number of consultations with local, national and international stakeholders were convened in order to ensure the relevance and applicability of the indicators in the national context (see Annex 3).

In addition, rounds of focused group discussions between the members of the Working Group and individual experts and organizations were held.

5 Report on indicators for monitoring compliance with international human rights instruments, HRI/MC/2008.

छनोट गरिएका आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूका लागि सूचकाङ्कहरूको सूचीका अतिरिक्त, यस प्रयोगकर्ता पुस्तिकामा ती अधिकारका सम्बन्धमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनअन्तर्गतका नेपालका दायित्व, मानवअधिकार सूचकाङ्कहरूको अवधारणा र व्यवहारमा सूचकाङ्कहरूको प्रयोगसम्बन्धी परिच्छेदहरू समावेश गरिएका छन् ।

१.२ उद्देश्यहरू

यस प्रयोगकर्ता पुस्तिकाको उद्देश्य नेपालमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको उपभोगलाई प्रभावकारी रूपमा अनुगमन गर्न राष्ट्रिय संस्थाहरू, सरकार, नागरिक समाजका सङ्गठनहरू तथा मानवअधिकार रक्षकहरूलाई सघाउ पुऱ्याउनु रहेको छ । विशेषतः यी सूचकाङ्कहरूलेः

- राष्ट्रिय संस्थाहरू, सरकार, नागरिक समाजका सङ्गठनहरू तथा गैससहरूलाई निष्पक्ष भएर प्रतिवेदन तयार गर्न तथा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय सन्धि निकायहरूलगायतका अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रहरूसँग रचनात्मक रूपमा संलग्न हुन मद्दत गर्नेछ;
- सरोकारवालाहरूलाई आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको उल्लङ्घन र त्यसलाई अस्वीकार गर्ने कार्यसम्बन्धी जवाफदेहीतालाई बलियो बनाउन मद्दत गर्नेछ;
- कानुन व्यवसायीलगायत राष्ट्रिय संस्थाहरू, सरकार, नागरिक समाज तथा मानवअधिकार रक्षकहरूलाई नेपालमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको न्याययोग्यतालाई थप बलियो बनाउन मद्दत गर्नेछ;
- सरकारलाई उसका आवधिक योजना तथा कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिताको मूल्याङ्कन गर्न मात्र नभई आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको क्रमशः पूर्ण उपभोगका लागि अझ राम्रा नीति तथा कार्यक्रमहरूको तर्जुमा गर्न पनि मद्दत गर्नेछ; र,
- संयुक्त राष्ट्रसङघलगायत अन्य अन्तर्राष्ट्रिय विकास साझेदार संस्था एवं निकायहरूलाई आफ्ना परियोजना र कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनमा मानवअधिकारमा आधारित अवधारणाको अरू बढी सुनिश्चिता सहित प्रभावकारिता वृद्धि गर्न सघाउनेछ ।

१.३ अध्ययनविधि

छनोट गरिएका अधिकारहरूका लागि सूचकाङ्कहरूको पहिचान मूलतः विश्व सन्दर्भमा उच्चायुक्तको कार्यालयद्वारा तयार पारिएका मानवअधिकार सूचकाङ्कहरूको सूचीका आधारमा गरिएको छ।[५] राष्ट्रिय तहमा ती सूचकाङ्कहरूको सान्दर्भिकता तथा व्यवहारिक प्रयोगलाई सुनिश्चित गर्न विभिन्न सरोकारवालाहरूसँग परामर्श गरिएको थियो (*परिशिष्ट ३ हेर्नुहोस्*) ।

त्यसबाहेक, कार्यसमूहका सदस्यहरू र व्यक्तिविशेष विशेषज्ञ तथा सङ्गठनहरूका बीच विभिन्न चरणमा समूहकेन्द्रित छलफलहरू भएका थिए ।

५ अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार दस्तावेजहरुको पालनाको अनुगमनका लागि सूचकाङ्कसम्बन्धी प्रतिवेदन, एचआरआई/एमसी/२००८

In the process of identifying indicators, NHRC took a lead role on the right to food; CSRC on the right to housing; MoHP on the right to health; NDC on the right to education; and NWC on the right to work. Five sub-groups were formed to assist the lead agencies in their respective areas of work (see Annex 4).

OHCHR-Nepal coordinated the whole process of identifying and contextualising the indicators and provided necessary support to the Working Group.

The selection of these rights was made after concluding that their status of implementation was critical but does also correspond with the areas of expertise and interest of the Working Group members.

1.4 Limitations

Human rights indicators are a relatively new area of work for stakeholders in Nepal. There is a need to continue enhancing capacity of these stakeholders on the use of ESCR indicators.

The indicators proposed are non-exhaustive and some of them, particularly process and outcome indicators, are time bound.

Furthermore, the applicability and effectiveness of these indicators will depend on the availability of authentic data and information. Thus, users of this Guide may need to advocate for the creation of a functioning data generating mechanisms at national level.

सूचकाङ्कहरूको पहिचानका प्रक्रियामा राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगले खाद्य अधिकारका सम्बन्धमा अग्रणी भूमिका लियो भने सामुदायिक आत्मनिर्भर केन्द्रले आवासको अधिकार सम्बन्धमा । त्यस्तै, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयले स्वास्थ्यको अधिकार, राष्ट्रिय दलित आयोगले शिक्षाको अधिकार, र राष्ट्रिय महिला आयोगले कामको अधिकारमा अग्रणी भूमिका लिएका थिए । यी प्रमुख संस्थाहरूलाई तिनका आ-आफ्ना काममा सहयोग पुऱ्याउन पाँचवटा उपसमूहहरू गठन गरिएका थिए (*परिशिष्ट ४ हेर्नुहोस्*) ।

यी अधिकारहरूको छनोट नेपालमा तिनको कार्यान्वयनको अत्यावश्यकता तथा कार्यसमूहका सदस्यहरूको विशेषज्ञताको क्षेत्र र रुचिलाई ध्यानमा राखेर गरिएको हो ।

यी सूचकाङ्कहरूको पहिचान तथा तिनलाई सन्दर्भसँग सुहाउने बनाउने सम्पूर्ण प्रक्रियामा उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपालले कार्यसमूहका सदस्यहरूलाई समन्वय र सहयोग उपलब्ध गराएको थियो ।

१.४ सीमाहरू

मानवअधिकार सूचकाङ्कहरू नेपालमा सरोकारवालाहरूका लागि तुलनात्मक रूपमा नयाँ विषय हो । आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारबारेका सूचकाङ्कहरूको प्रयोगसम्बन्धी यी सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्दै जानुपर्ने आवश्यकता अझै पनि टड्कारो छ ।

प्रस्तुत गरिएका यी सूचकाङ्कहरू आफैमा पूर्ण भने होइनन् र ती मध्ये केही, खासगरी प्रक्रियागत तथा परिणामगत सूचकाङ्कहरू, निश्चित समय अवधिका लागि हुने गर्दछन् ।

त्यसबाहेक, यी सूचकाङ्कहरूको प्रयोज्यता तथा प्रभावकारिता सही तथ्याङ्क तथा सूचनाको उपलब्धतामा निर्भर रहनेछ । तसर्थ, यस पुस्तिकाका प्रयोगकर्ताहरूले राष्ट्रिय तहमा तथ्याङ्क सङ्कलनको निम्ति आवश्यक र प्रभावकारी संयन्त्रको निर्माणका लागि वकालत गर्नुपर्ने आवश्यकता हुनसक्छ ।

CHAPTER 2

HUMAN RIGHTS INDICATORS AS A TOOL TO MONITOR ESCR

2.1 A conceptual framework

The use of human rights indicators as a tool to monitor the realization of ESCR is increasingly accepted. With their use it can be assessed whether the realization is progressive, stagnant or retrogressive. Unlike other social and demographic indicators, human rights indicators are based on the provisions of international human rights treaties. Some commonly used indicators are, for instance, enrolment rates for school-age children, indicators on the ratification of treaties and the proportion of seats held by women in the national parliament.[6] These quantitative indicators are intended to facilitate qualitative evaluations by measuring the magnitude of a violation and realization of the rights concerned.

This User's Guide essentially looks at quantitative indicators that by virtue of their definition, presentation and on account of their data-generating methodologies are particularly suitable for supporting the State's compliance with international human rights treaties.[7]

2.2 Identifying attributes

As a starting point, the legal narrative of the right concerned has to be translated into a limited number of characteristic attributes based on which the identification of appropriate monitoring indicators is done. By identifying the attributes of a right in the process of selecting indicators or clusters of indicators, one can arrive at a categorization that is clear, concrete and, perhaps, more "tangible."[7] The attributes, to the extent possible, have to be based on an exhaustive reading of the legal standard of the right.

6 Report on indicators for monitoring compliance with international human rights instruments, HRI/MC/2008

7 Ibid

परिच्छेद २

आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको अनुगमन गर्ने सामग्री वा औजारको रूपमा मानवअधिकार सूचकाङ्कहरू

२.१ अवधारणा

आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको उपभोगको अनुगमन गर्ने सामग्रीको रूपमा मानवअधिकार सूचकाङ्कहरूको प्रयोगको स्वीकार्यता बढ्दै गइरहेको छ । ती सूचकाङ्कको प्रयोग गरेर ती अधिकारहरूको उपभोग प्रगतिशील, यथास्थिति वा पश्चगामी कुन अवस्थामा छ भन्ने कुराको मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । मानवअधिकार सूचकाङ्कहरू अन्य सामाजिक तथा जनसाङ्ख्यिक सूचकाङ्कहरू जस्तो नभई अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार सम्बन्धी सन्धिहरूमा भएका प्रावधानहरूमा आधारित हुन्छन् । उदाहरणका लागि, स्कुले उमेरका बालबालिकाहरूको भर्ना दर, मानव अधिकार सन्धिहरूको अनुमोदनसम्बन्धी सूचकाङ्कहरू तथा राष्ट्रिय संसद महिलाले ओगटेको सिटको अनुपात आम रूपमा प्रयोग गरिने केही सूचकाङ्कहरू हुन् ।[६] यी परिणामबोधक सूचकाङ्कहरूको अभिप्राय सम्बन्धित अधिकारहरूको कति उल्लङ्घन तथा उपभोग भएको छ भन्ने कुराको मापन गरेर गुणबोधक मूल्याङ्कनलाई सहज बनाउने रहेको हुन्छ ।

यस प्रयोगकर्ता पुस्तिकाले तात्त्विक रूपमा परिमाणबोधक सूचकाङ्कहरूको अध्ययन गर्दछ र ती आफ्नो परिभाषा, प्रस्तुति तथा तथ्याङ्क सङ्कलन विधिहरूको कारणले गर्दा अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार सन्धिहरूको राज्यले गर्ने पालनालाई सघाउन विशेषगरी उपयोगी हुन्छन् ।

२.२ अन्तर्निहित विशेषताहरूको पहिचान

सूचकाङ्कहरू पहिचान गर्दा आरम्भ बिन्दुको रूपमा, सम्बन्धित अधिकारको कानुनी व्यवस्थालाई केही सीमित सङ्ख्या का विशेषताहरूमा ढाल्नुपर्छ जसका आधारमा उपयुक्त अनुगमन सूचकाङ्कहरूको पहिचान गरिन्छ । सूचकाङ्कहरू वा सूचकाङ्कहरूको समूहलाई छान्ने प्रक्रियामा सम्बन्धित कुनै पनि अधिकारको विशेषताहरूको पहिचान गरे पश्चात स्पष्ट, ठोस र सायद अझ बढी "अनुभव गर्न सकिने" वर्गिकरणमा पुग्न सकिन्छ ।[७] यी विशेषताहरूको पहिचान सम्बन्धित अधिकारको कानुनी मापदण्डको पूर्ण अध्ययनमा आधारित हुनुपर्दछ ।

६ अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार दस्तावेजहरुको पालनाको अनुगमनका लागि सुचनाङ्कसम्बन्धी प्रतिवेदन, एचआरआई/एमसी/२००८

७ ऐ

2.3 Configuration of indicators

After identifying attributes, a configuration of structural, process and outcome indicators is selected with a view to bring to the fore an assessment of steps taken by the State to comply with its obligations from intent to efforts, on to outcomes of those efforts.

Structural indicators reflect the ratification/adoption of legal instruments and existence of basic institutional mechanisms deemed necessary to facilitate the realization of the rights concerned. Taking into account concrete steps, they capture the State's intent to accept and realize human rights. Structural indicators have to focus foremost on the nature and content of relevant domestic law and assess whether it incorporates the international standards and the institutional mechanisms that promote and protect the rights. Structural indicators also need to look at the policy framework and strategies of the State as relevant to the right. Some of the structural indicators may be common to all human rights, and there may be others that are more relevant to specific human rights or even to a particular attribute of a right.[8]

Process indicators relate to State policy instruments to the specific and targeted programmes and other implementation efforts. In turn, their results become outcome indicators, which can be more directly related to the realisation of the rights concerned. State policy instruments refer to all such measures, including public programmes and specific interventions that a State is willing to take in order to give effect to its intent to accept human rights standards and, ultimately, to attain identified outcomes.

By defining process indicators in terms of a concrete cause-and-effect relationship, the accountability of the State to its obligations can also be assessed. At the same time, these indicators help in directly monitoring the progressive fulfillment of the right or its effective protection, as may be required to realize the right concerned. Process indicators are more sensitive to changes than outcome indicators. Hence, they better capture the progressive realization of the right or better reflect the efforts the State makes to protect the rights.[9]

Outcome indicators capture individual and collective attainments that reflect the status of realization of the rights in a given context. Since, over time, it consolidates the impacts of various underlying processes (that can be captured by one or more process indicators), an outcome indicator is often a slow-moving indicator, less sensitive to capturing momentary changes than a process indicator. For example, life expectancy or mortality indicators could be a result of immunization, education or public health awareness or the increased availability and accessibility of adequate nutrition for individuals.

8 Report on indicators for monitoring compliance with international human rights instruments, HRI/MC/2008
9 Ibid

२.३ सूचकाङ्कहरूको प्रकार

अधिकारको आधारभूत विशेषताहरूको पहिचान भएपछि संरचनागत, प्रक्रियागत तथा परिणामगत कस्ता खालका सूचकाङ्कहरूको प्रयोग गर्ने हो भन्ने कुरा राज्यद्वारा आफ्ना दायित्वहरू पूरा गर्ने उद्देश्यले चालिएका कदमहरूको मूल्याङ्कनलाई अगाडि ल्याउने उद्देश्यले छनोट गरिन्छ। त्यस्ता कदममा मनसायदेखि प्रयास र परिणामसम्म पर्दछन् ।

संरचनागत सूचकाङ्कहरूले कानुनी दस्तावेजहरूको अनुमोदन/स्वीकृति तथा सम्बन्धित अधिकारहरूको उपभोगलाई सहज बनाउन आवश्यक ठानिएका आधारभूत राष्ट्रिय संयन्त्रहरू भए नभएको कुरालाई प्रतिविम्बित गर्दछन् । ठोस कदमहरूलाई ध्यानमा राखेर तिनले मानवअधिकार स्वीकार गर्ने तथा पूरा गर्ने राज्यको मनसायलाई समेट्छन । संरचनागत सूचकाङ्कहरूले सम्बद्ध राष्ट्रिय कानुनको प्रकृति तथा विषयवस्तुमा सबभन्दा बढी ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्छ र यसले मानवअधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड तथा संस्थागत संयन्त्रहरूलाई समावेश गरेको छ कि छैन भनी मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ। संरचनागत सूचकाङ्कहरूले अधिकारसँग सम्बद्ध राज्यका नीति तथा रणनीतिहरूको अध्ययन गर्नु पनि आवश्यक हुन्छ। केही संरचनागत सूचकाङ्कहरू सबै मानवअधिकारका लागि साझा हुन सक्छन् भने केही सूचकाङ्कहरू कुनै खास मानवअधिकारसँग अथवा कुनै अधिकारको एउटा खास विशेषतासँग अझ बढी सान्दर्भिक हुनसक्छन् ।[८]

प्रक्रियागत सूचकाङ्कहरूले राज्यका नीतिगत दस्तावेजहरूलाई विशिष्ट तथा लक्षियत कार्यक्रमहरू र अन्य कार्यान्वयन प्रयासहरूसँग सम्बन्धित गराउँछन्। फेरि तिनका परिणामहरू परिणामगत सूचकाङ्कहरू हुन्छन् जो सम्बद्ध अधिकारहरूको उपभोगसँग अझ बढी प्रत्यक्षरूपमा सम्बन्धित हुनसक्छन् । राज्यका नीतिगत दस्तावेजहरूले सार्वजनिक कार्यक्रमहरू तथा मानवअधिकार मापदण्डहरूलाई स्वीकार गर्न र अन्ततः पहिचान गरिएका परिणामहरू प्राप्त गर्ने आफ्नो मनसायलाई कार्यान्वयन गर्न राज्यले गर्ने विशिष्ट हस्तक्षेपलाई जनाउँछ।

कारण र असरको सम्बन्धको अर्थमा प्रक्रियागत सुचकाङ्कहरूको परिभाषा गर्नाले आफ्ना दायित्वहरूप्रति राज्यको जवाफदेहीताको पनि मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । साथै, यी सूचकाङ्कहरूले सम्बद्ध अधिकारको उपभोग गर्न आवश्यक भएअनुसार अधिकारको क्रमिक उपभोग वा त्यसको प्रभावकारी संरक्षणको प्रत्यक्षरूपमा अनुगमन गर्नमा पनि मद्दत पुऱ्याउँछन् । प्रक्रियागत सुचकाङ्कहरू परिणामगत सूचकाङ्कहरूभन्दा बढी संवेदनशील हुन्छन् । त्यसैले, तिनले अधिकारको क्रमिक उपभोगलाई अझ राम्ररी समेट्छन् वा अधिकारहरूको संरक्षण गर्न राज्यले चालेका प्रयासहरूलाई अझ राम्ररी प्रतिविम्बित गर्दछन् ।[९]

परिणामगत सूचकाङ्कहरूमा कुनै खास सन्दर्भमा अधिकारहरूको उपभोगको हैसियतलाई प्रतिविम्बित गर्ने व्यक्तिगत वा सामूहिक प्राप्तिहरू पर्दछन्। समयक्रममा यसले विभिन्ने अन्तर्निहित प्रक्रियाका असरहरूलाई सुदृढ गर्ने हुनाले (यसलाई एक वा सोभन्दा बढी प्रक्रियागत सूचकाङ्कहरूद्वारा समेट्न सकिन्छ), परिणामगत सूचकाङ्क प्रायः एउटा सुस्तरी चल्ने र क्षणिक परिवर्तनहरूलाई समेट्न प्रक्रियागत सूचकाङ्कभन्दा कम संवेदनशील हुन्छ। उदाहरणका लागि, सरदर आयु वा मृत्युसम्बन्धी सूचकाङ्कहरू खोप, शिक्षा वा सार्वजनिक स्वास्थ्यमा आएको जागरण वा व्यक्तिका लागि पर्याप्त पोषणको बढ्दो उपलब्धता र पहुँचको परिणामस्वरूप भएको हुनसक्छ।

---

८ अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार दस्तावेजहरूको पालनाको अनुगमनका लागि सुचनाङ्कसम्बन्धी प्रतिवेदन, एचआरआई/एमसी/२००८

९ ऐ

By using the framework of structural, process and outcome indicators, the objective is to consistently and comprehensively cover indicators that reflect the intent and outcome aspect of the realization of human rights by the State. In the final analysis, it may not matter if an indicator is identified as a process or outcome indicator as long as it captures relevant aspect(s) of an attribute of a right or the rights in general.

Secondly, though there is no one-to-one correspondence between the three categories of indicators and the State's obligation to respect, protect and fulfill human rights, an appropriate combination of structural, process and outcome indicators, particularly process indicators, could help in assessing the implementation of the three obligations.

Thirdly, process and outcome indicators are not mutually exclusive. It is possible that a process indicator for one human right can be an outcome indicator in the context of another right. For instance, the proportion of the population below a minimum level of dietary energy consumption may be an outcome indicator for the right to adequate food and a process indicator for the right to life.[10]

10 Report on indicators for monitoring compliance with international human rights instruments, HRI/MC/2008.

संरचनागत, प्रक्रियागत तथा परिणामगत सूचकाङ्कहरूको प्रयोग गर्नाको उद्देश्य राज्यद्वारा भएको मानवअधिकारको उपभोग मनसाय तथा परिणामपक्षलाई प्रतिविम्बित गर्ने सूचकाङ्कहरूलाई निरन्तर तथा व्यापकरूपमा समेट्नु हो। अन्तिम विश्लेषणमा, कुनै पनि सूचकाङ्कले कुनै अधिकारको वा आमरूपमा अधिकारहरूको विशेषताको सम्बद्ध पक्ष(हरू)लाई समेटुन्जेलसम्म प्रक्रियागत वा परिणामगत कुन सूचकाङ्कको रूपमा पहिचान गरिएको हो भन्ने कुराले अर्थ नराख्न सक्छ।

दोस्रो कुरा, सूचकाङ्कहरूका यी तीन कोटिहरू र मानवअधिकारलाई सम्मान गर्ने, संरक्षण गर्ने तथा पूरा गर्ने राज्यको दायित्वबीच प्रत्येकको सीधासीधा सम्बन्ध नभए तापनि संरचनागत, प्रक्रियागत र परिणामगत सूचकाङ्कहरूको उपयुक्त जोडले, विशेषगरी प्रक्रियागत सूचकाङ्कहरूले, यी तीनवटा दायित्वहरूको कार्यान्वयनको मूल्याङ्कन गर्नमा मद्दत गर्नसक्छ।

तेस्रो कुरा, प्रक्रियागत तथा परिणामगत सूचकाङ्कहरू एकले अर्कोलाई नकार्नेखालका छैनन्। कुनै एउटा मानवअधिकार का लागि प्रक्रियागत सूचकाङ्क अर्को अधिकारको सन्दर्भमा परिणामगत सूचकाङ्क हुन सक्छ। उदाहरणार्थ, खाद्य ऊर्जा खपतको न्यूनतम तहभन्दा मुनिका जनसङ्ख्याको अनुपात पर्याप्त खाद्यको अधिकारका लागि परिणामगत सूचकाङ्क हुन्छ भने बाँच्नपाउने अधिकारका लागि प्रक्रियागत सूचकाङ्क हुनसक्छ।[१०]

१० अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार दस्तावेजहरूको पालना भएनभएको अनुगमनका लागि सूचनाङ्कसम्बन्धी प्रतिवेदन, एचआरआई/एमसी/२००८

Why disaggregation of data?

Primary education, which is universal, free and compulsory, is one of the core elements of the right to education. To measure progress, there are many relevant indicators, one of which is the enrolment rate of children at the primary level. After having this indicator selected, the national data, for instance, shows:

the enrolment rate of children at the primary level: **94%**

If one only relies on the figure of 94%, and does not seek further disaggregation of available data, one may not get the full picture of whether the realization of this right is distributed to all members of society on an equal basis. Thus, the first disaggregation could be by sex: boy students (60%), and girl students (40%).

The second disaggregation could be by ethnicity, region and other relevant grounds:

- % of children from dominant ethnic groups
- % of students from Dalit community
- % of children from indigenous groups
- % of rural children
- % of urban children
- % of children with disabilities

This highlights the significance of disaggregation as a means of capturing *de facto* discrimination. When disaggregated, the indicator confirms that 'girl students' compared to 'boy students' are disadvantaged and require particular attention. Similarly, the actual enrolment rate of other groups based on caste, ethnicity, region, disability and any other grounds will help identify the status of enjoyment of the right in question by the members of these groups.

2.4 Capturing cross-cutting human rights principles

Monitoring economic, social and cultural rights requires the identification of discrimination by analyzing the gaps between the obligations of the State and the actual situation of specific individuals or groups of individuals, particularly in the context of Nepal. Thus, a starting point to capture cross-cutting human rights principles such as non-discrimination, equality, empowerment, participation, inclusion and accountability through indicators is to seek disaggregated data on prohibited grounds of discrimination, such as sex, age, caste, disability, ethnicity, religion, language and social, economic, regional or political status.

विखण्डित तथ्याङ्क नै किन?

सर्वसुलभ, निशुल्क तथा अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा शिक्षाको अधिकारका मुख्य तत्त्वहरूमध्ये एक हो । यस प्रगतिको मापन गर्न धेरै सम्बद्ध सूचकाङ्कहरू छन् जसमध्ये प्राथमिक तहमा बालबालिकाको भर्नादर एक हो । यस सूचकाङ्कलाई छानिसकेपछि, राष्ट्रिय तथ्याङ्कले, मानौ, देहायका कुरा देखाउँछः

प्राथमिक तहमा बालबालिकाको भर्नादरः ९४%

यदि कोही व्यक्तिले ९४ प्रतिशत तथ्याङ्कमा भर परी यसको खण्डीकरणको खोजी गर्दैन भने उसले समाजका सबै सदस्यले समानरूपमा यस अधिकारको उपभोग गर्न पाएका छन् कि छैनन् भन्ने कुराको पूर्ण तस्बिर पाउन सक्दैन । त्यसैले, तथ्याङ्कको पहिलो खण्डीकरण लिङ्गको आधारमा हुनसक्छः छात्र ६० प्रतिशत र छात्रा ४० प्रतिशत

दोस्रो खण्डीकरण जाति, भौगोलिक क्षेत्र तथा अन्य कुराका आधारमा हुनसक्छ। जस्तै :-

- प्रभावशाली जातीय समुदायका बालबालिकाहरूको प्रतिशत
- दलित समुदायका बालबालिकाहरूको प्रतिशत
- जनजाति समुदायका बालबालिकाहरूको प्रतिशत
- ग्रामीण बालबालिकाको प्रतिशत
- सहरी बालबालिकाको प्रतिशत
- अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको प्रतिशत

यसले वास्तविक विभेदलाई समेट्ने माध्यमको रूपमा विखण्डित तथ्याङ्कको महत्त्वमाथि जोड दिन्छ। तथ्याङ्कको विखण्डन गरेपछि सूचकाङ्कले छात्रहरूको तुलनामा छात्राहरू पछाडि परेको र उनीहरूलाई विशेष ध्यान दिनुपर्ने कुराको पुष्टि गर्दछ। त्यस्तै, जात, जातीयता, क्षेत्र, अपाङ्गतामा तथा अन्य कुरामा आधारित अरू समुदायका बालबालिकाहरूको वास्तविक भर्नादर थाहा पाउनाले यी समुदायका सदस्यहरूले माथि उल्लेख गरिएको अधिकारको उपभोगको वास्तविक अवस्थालाई पहिचान गर्न मद्दत गर्नेछ।

२.४ मानवअधिकारका साझा सिद्धान्तहरूका लागि सूचकाङ्कहरू

आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको अनुगमनका लागि राज्यको दायित्वहरू र खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको समूहहरूको वास्तविक स्थितिबीच रहेको खाडलको विश्लेषण गरेर विभेदको पहिचान गर्नु आवश्यक हुन्छ र यो नेपालको सन्दर्भमा अझ बढी लागु हुन्छ । त्यसैले, अविभेद, समानता, सशक्तीकरण, सहभागिता, समावेशी र जवाफदेहीता जस्ता साझा मानअधिकार सिद्धान्तहरूलाई सूचकाङ्कहरूमार्फत् समेट्ने विधि भनेको लिङ्ग, उमेर, जाति, अपाङ्गता, जातीयता, धर्म तथा भाषासम्बन्धी विभेदका निषेधित आधारहरू र सामाजिक, आर्थिक, क्षेत्रीय वा राजनीतिक हैसियतबारे खण्डित तथ्याङ्कहरूको खोजी गर्नु हो ।

CHAPTER 3

NEPAL'S OBLIGATIONS ON ESCR UNDER NATIONAL AND INTERNATIONAL LAWS

Human rights indicators are developed to monitor the implementation of international and national legal obligations of a State. Therefore, as a first step, the legal basis has to be identified.

3.1 Obligations under international law

Nepal is party to major international human rights treaties, including the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), the Convention on the Rights of the Child (CRC), the International Convention on the Elimination of Racial Discrimination (ICERD) and the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) which create legal obligations to respect, protect and fulfill ESCR for the entire population under its jurisdiction. In particular, the ICESCR requires Nepal to take steps to the maximum of its available resources, with a view to achieving progressively the full realization of the rights recognized in the Covenant by all appropriate means, including in particular the adoption of legislative measures.[11]

3.2 Obligations under national laws

3.2.1 Constitutional obligations

The Interim Constitution of Nepal, 2007 is, compared to its predecessors, progressive in incorporating ESCR as fundamental rights. Some of these are the right to equality and non-discrimination,[12] the right to a healthy environment and free basic health care,[13] the right to education and culture,[14] the right to employment and social security,[15] the rights against

11 Art. 2 (1) of ICESCR
12 Art. 13 of Interim Constitution, 2007
13 Art. 16 (1) and (2) of Interim Constitution, 2007
14 Art. 17 of Interim Constitution, 2007
15 Art. 18 of Interim Constitution, 2007

परिच्छेद ३

राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनहरूअन्तर्गत आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी नेपालका दायित्वहरू

मानवअधिकार सूचकाङ्कहरू राज्यका अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय कानुनी दायित्वहरूको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्न तयार गरिएका हुन्छन् । त्यसकारण, पहिलो कदमको रूपमा कानुनी आधारको पहिचान गरिनुपर्छ ।

३.१ अन्तर्राष्ट्रिय कानुनअन्तर्गतका दायित्वहरू

नेपाल आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि (आईसीईएससीआर), महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका विभेदहरूको उन्मूलनसम्बन्धी महासन्धि (सिड्अ), बालअधिकार महासन्धि (सीआरसी), जातीय विभेद उन्मूलनसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि (आईसर्ड) र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि (सीपीआरडी) लगायत प्रमुख अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार सन्धिहरूको पक्षराष्ट्र हो, जसले नेपालमाथि आफ्नो भू-भागमा रहेका सम्पूर्ण जनसङ्ख्याका लागि आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको सम्मान, संरक्षण तथा पूरा गर्नु पर्ने कानुनी दायित्वहरूको सिर्जना गर्छन् । खासगरी, आईसीईएससीआर अनुसार नेपालले कानुनी व्यवस्थालगायत जुनसुकै उपयुक्त उपायमार्फत् यस अभिसन्धिमा मान्यता दिइएका अधिकारहरूको क्रमशः पूर्ण उपभोग हासिल गर्ने उद्देश्यले आफ्ना उपलब्ध स्रोतहरूको अधिकतम परिचालन गर्नुपर्ने हुन्छ ।[११]

३.२ राष्ट्रिय कानुनअन्तर्गतका दायित्वहरू

३.२.१ संवैधानिक दायित्वहरू

नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ पहिलेका संविधानहरूको तुलनामा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूलाई मौलिक अधिकारको रूपमा समावेश गर्नमा प्रगतिशील छ । समानता तथा अविभेदको अधिकार,[१२] स्वस्थ्य वातावरण तथा निशुल्क आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको अधिकार,[१३] शिक्षा तथा संस्कृतिको अधिकार,[१४] रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाको अधिकार,[१५]

११ आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धीको धारा २(१)

१२ अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १३

१३ अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १६ (१)(२)

१४ अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १७

१५ अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १८

forced labor, slavery, servitude and trafficking,[16] the right to food sovereignty,[17] and the right to proper work practices and the right to form trade unions and to engage in collective bargaining.[18]

The recognition of these rights as fundamental rights in the Constitution is an important milestone towards enhancing the justiciability of ESCR in Nepal as the Constitution gives the Supreme Court the power to issue appropriate orders or writs for the enforcement of fundamental rights.[19]

Additionally, Part IV of the Interim Constitution contains provisions on responsibilities, directive principles and policies of the State that relate to ESCR.

These include provisions on the adoption of policies to eliminate discrimination based on class, caste, language, gender, culture, religion and region while restructuring the State;[20] to increase opportunities for employment and income generation;[21] to eliminate economic and social inequalities;[22] to raise the standards of living of the general public through development of infrastructure for education, health, housing and employment of population of all regions;[23] to adopt special provisions on health, education, employment and social security for women, children, Dalits, elderly, persons with disabilities and tribes on the verge of extinction;[24] and to pursue policy of making special provision on the basis of positive discrimination for the minorities, landless, squatters, bonded laborers, persons with disabilities, backward communities and sections, and the victims of the conflict, including women, Dalits, indigenous peoples, Madheshi and Muslims.[25]

3.2.2. Statutory obligations

Although the enactment of comprehensive framework laws concerning the full recognition and implementation of ESCR guaranteed by the Interim Constitution as fundamental rights is still needed, a number of prevailing laws related to food, health, education, housing and employment implicitly or explicitly substantiate the recognition of ESCR in Nepal.

Some key legislations related to food, for example, include the Food Act, 2023 (1966) which aims at maintaining a certain standard for food and grains and prohibits the production, sale and distribution of unhygienic and substandard food, sale of food through misleading information and food adulteration[26] and Breast Feeding Substitute (Sale and Distribution Control) Act, 2049 (1992) incorporates provisions to control the sale of products that intend to substitute breast feeding.

16 Art. 18 and 29 of Interim Constitution, 2007
17 Art. 18 (3) of Interim Constitution, 2007
18 Art. 30 (1) and (2) of Interim Constitution, 2007
19 Art. 107 (2) of Interim Constitution, 2007
20 Art. 33 (d) of Interim Constitution, 2007
21 Art. 33(l) of Interim Constitution, 2007
22 Art. 34 (5) of Interim Constitution, 2007
23 Art. 35 (1) of Interim Constitution, 2007
24 Art. 35 (8) and (9) of Interim Constitution, 2007
25 Art. 35 (14) of Interim Constitution, 2007
26 Section 3 Food Act, 2023

जबर्जस्ती श्रम, दासता तथा मानवबेचबिखन विरुद्धका अधिकारहरू,[१६] खाद्य संप्रभुताको अधिकार,[१७] उचित कार्य अभ्यासहरूको अधिकार र ट्रेड युनियन गठन गर्नपाउने तथा सामूहिक सौदावाजी गर्नपाउने अधिकार[१८] यीमध्ये केही अधिकारहरू हुन् ।

संविधानले सर्वोच्च अदालतलाई मौलिक अधिकारहरूको पालना गराउन उपयुक्त आदेश वा रिटहरू जारी गर्ने अधिकार दिएकाले यी अधिकारहरूलाई संविधानमा मौलिक अधिकारको रूपमा स्वीकार्ने कार्य नेपालमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको न्याययोग्यतालाई अभिवृद्धि गर्नेतर्फको एउटा महत्वपूर्ण कोशेढुङ्गा हो ।[१९]

त्यसबाहेक, अन्तरिम संविधानको भाग ४ मा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूसँग सम्बन्धित राज्यका दायित्व, निर्देशक सिद्धान्तसम्बन्धी प्रावधानहरू राखिएका छन् ।

ती व्यवस्था अन्तर्गत राज्यको पुनरसंरचना गर्दा वर्गीय, जातीय, भाषिक, लैङ्गिक, साँस्कृतिक, धार्मिक र क्षेत्रीय विभेदको अन्त्य गर्ने;[२०] रोजगारी एवं आय आर्जनका अवसरहरूको वृद्धि गर्ने;[२१] आर्थिक तथा सामाजिक असमानता हटाउने;[२२] सबै क्षेत्रका जनताको शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास र रोजगारी जस्ता आधारभूत कुराहरूको विकास गरी जनसाधारणको जीवनस्तर वृद्धि गर्ने;[२३] महिला, बालबालिका, दलित, वृद्धवृद्धा, अपाङ्ग र लोपोन्मुख जातिको लागि स्वास्थ्य, शिक्षा, रोजगारी तथा सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी विशेष व्यवस्था गर्ने;[२४] महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी र मुस्लिमलगायत अल्पसंख्यक, भूमिहीन, सुकुम्बासी, कमैया, अपाङ्ग, पिछडिएका क्षेत्र तथा समुदाय र द्वन्द्व पीडितका लागि सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष व्यवस्था गर्ने नीति अवलम्बन गर्ने कुराहरू पर्दछन् ।[२५]

३.२.२ कानुनी दायित्वहरू

अन्तरिम संविधानद्वारा मौलिक अधिकारको रूपमा प्रत्याभूत आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको पूर्ण मान्यता तथा कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित विस्तृत कानुनहरू पारित गर्नुपर्ने अझै आवश्यकता भए तापनि खाद्य, स्वास्थ्य, शिक्षा, आवास तथा रोजगारीको अधिकारसँग स्पष्ट वा निहित रूपमा सम्बन्धित केही प्रचलित कानुनहरूले नेपालमा ती अधिकारको मान्यतालाई पुष्टि गर्छन् ।

खाद्यसँग सम्बन्धित केही प्रमुख कानुनहरूमा, उदाहरणका लागि, खाद्य ऐन, २०२३ र आमाको दूधलाई प्रतिस्थापन गर्ने वस्तु (बिक्रि वितरण नियन्त्रण) ऐन, २०४९ पर्दछन् । पहिलोले कुनै व्यक्तिले दूषित खाद्यपदार्थ वा न्यूनस्तरको खाद्यपदार्थको उत्पादन, विक्री वितरण, निकासी वा पैठारी गर्न वा सोमध्ये कुनै कामका लागि त्यस्तो खाद्यपदार्थ राख्न निषेध गरी खाद्य तथा खाद्यान्नका लागि निश्चित मापदण्ड कायम राख्ने लक्ष्य राखेको छ[२६] भने दोस्रोमा आमाको दूधलाई प्रतिस्थापन गर्ने उत्पादनहरूको विक्री तथा वितरणलाई नियन्त्रण गर्ने प्रावधानहरू राखिएका छन् ।

---

१६ अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १८ र २९
१७ अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १८ (३)
१८ अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३० (१)(२)
१९ अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १०७ (२)
२० अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३३ (घ)
२१ अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३३ (१)
२२ अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३४ (५)
२३ अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३५ (१)
२४ अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३५ (८) र (९)
२५ अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३५ (१४)
२६ खाद्य ऐन, २०३० को दफा ३

The Nepal Health Service Act, 2053 (1996) contains provisions governing recruitment[27] and retirement[28] of health workers that prevents irregularities to ensure quality health service. Similarly, the Medical Council Act, 2020 (1963) provides for the determination of qualifications of doctors and their registration with the Government, whereas the Medicine Act, 2035 (1978) aims at controlling sale, production, import and export and storage of medicines that are ineffective and insecure and that lack in quality and furthermore prohibits advertising the wrong or misuse of medicines.[29]

Likewise, the Country Code, 2020 (1963) affirms that parents, especially fathers, should according to their capacity ensure food, clothing, education and health care for their family.[30] The Chapter on Homicide of the same Country Code prescribes conditions for abortion and allows abortion until the twelfth week of pregnancy with the consent of the concerned.[31] Embryos up to 18 weeks old can be aborted with the consent of the woman if she becomes pregnant through rape or incest. Abortion is permitted anytime if it is medically proven that the life of the woman is at risk or there is a serious threat of physical or mental harm if the pregnancy is continued.[32]

The Foreign Employment Act, 2064 (2007) aims at protecting the rights of Nepali migrant workers going abroad containing provisions for safe departure, pre-departure training, insurance, minimum wage, skill training and creation of welfare fund, among others.

The Building Act, 2055 (1998), the Joint Housing Ownership Act, 2054 (1997) and the Municipality Development Act, 2045 (1988) contain provisions that regulate construction of buildings and housing ownership.

The Education Act, 2028 (1971) aims at promoting quality education by improving management of schools.

Above all, the Treaty Act, 2047 (1991) states that in case of any domestic legal provision found inconsistent with the provisions of a treaty that Nepal is party to, the provisions of the treaty prevail over the inconsistent laws and become enforceable as good as national laws.[33]

3.2.3. Case law

Besides constitutional and statutory provisions, the judgments of the Supreme Court of Nepal, also known as 'case law', have built the jurisprudence concerning ESCR in Nepal. Examples include the 2008 Supreme Court judgment, on the case Amrita Thapa and Manu Humagai vs Government of Nepal,[34] in which the court issued a directive order to the Government to enact necessary framework laws to implement the rights to free education, health, employment and social security provisioned in the Interim Constitution as fundamental rights.

27 Section 8 Nepal Health Service Act, 2053
28 Section 45 Nepal Health Service Act, 2053
29 Section 12-19, Chapter 5 of Medicine Act, 2035
30 Section 12-19, Chapter 5 of Medicine Act, 2035
31 No. 10 of the Chapter on Partition of the Country Code, 2020
32 No. 28 (b) of Chapter on Homicide of the Country Code, 2020
33 ibid
34 Art. 9 (1) of Treaty Act, 1991

नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ मा स्वास्थ्यकर्मीहरूको भर्ना[२७] तथा अवकाससम्बन्धी[२८] प्रावधानहरू छन् जसले गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा सुनिश्चित गर्न अनियमितता हुन दिदैन। त्यस्तै, मेडिकल काउन्सिल ऐन, २०२० ले डाक्टरहरूको योग्यताको निर्धारण तथा सरकारमा तिनको दर्तासम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ भने औषधी ऐन, २०३५ ले प्रभावहीन, असुरक्षित तथा गुणस्तरहीन औषधीहरूको विक्री, उत्पादन, आयात, निर्यात र भण्डारणलाई नियन्त्रण गर्नुका साथै औषधीको गलत वा दुरुपयोगको विज्ञापन गर्ने कार्यलाई निषेध गरेको छ।[२९]

त्यसैगरी मुलुकी ऐन, २०२० अनुसार बाबुआमा, विशेषतः बाबुले आफ्नो परिवारलाई इज्जत आमदअनुसार खान, लाउन, शिक्षा र स्वास्थ्यको व्यवस्था गर्नुपर्छ।[३०] सोही ऐनको ज्यानसम्बन्धी महलले गर्भपतनका लागि सर्तहरू तोक्नुका साथै गर्भवती महिलाको मन्जुरीले बाह्र हप्तासम्मको गर्भपात गर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ।[३१] जबरजस्ती करणी वा हाडनाता करणीबाट रहन गएको अठार हप्तासम्मको गर्भ त्यस्तो गर्भ बोक्ने महिलाको मन्जुरीले गर्भपात गराउन सकिनेछ। गर्भपात नगराए गर्भ बोक्ने महिलाको ज्यानमा खतरा पुग्नसक्छ वा निजको स्वास्थ्य शारीरिक वा मानसिक रूपले खराब हुनसक्छ वा विकलाङ्ग बच्चा जन्मन्छ भन्ने प्रचलित कानुनबमोजिम योग्यताप्राप्त चिकित्सकको राय भई त्यस्तो महिलाको मन्जुरीले गर्भपात गराउन पाउने व्यवस्था गरिएको छ।[३२]

त्यस्तै, वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ ले वैदेशिक कामदारहरूको, अन्य कुरामध्ये, सुरक्षित प्रस्थान, प्रस्थानपूर्व तालिम, बीमा, न्यूनतम ज्याला, सीपमूलक तालिम तथा कल्याण कोषको व्यवस्था गरी तिनका अधिकारहरूको संरक्षण गर्ने लक्ष्य राखेको छ।

भवन ऐन, २०५५, संयुक्त आवासको स्वामित्वसम्बन्धी ऐन, २०५४ र नगर विकास ऐन, २०४५ मा भवन निर्माण तथा आवासको स्वामित्वलाई नियमन गर्ने प्रावधानहरूको व्यवस्था गरिएको छ।

शिक्षा ऐन, २०२८ ले विद्यालयको व्यवस्थापनमा सुधार ल्याई गुणस्तरीय शिक्षा प्रवर्द्धन गर्ने लक्ष्य राखेको छ।

सर्वोपरि कुरा के भने नेपाल पक्ष भएको कुनै सन्धिको कुनै कुरा प्रचलित कानुनसँग बाझिएमा सो सन्धिको प्रयोजनका लागि बाझिएको हदसम्म प्रचलित कानुन अमान्य हुनेछ र तत्सम्बन्धमा सन्धिको व्यवस्था नेपाल कानुनसरह लागु हुन्छ।[३३]

३.२.३ न्यायिक नजिरहरू (केस ल)

संवैधानिक तथा कानुनी प्रावधानहरूका अतिरिक्त, "केस ल" भनेर चिनिने नेपालको सर्वोच्च अदालतका फैसलाहरूले नेपालमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको विधिशास्त्रको निर्माण गरेका छन्। सन् २००८ को सर्वोच्च अदालतको *अमृता थापा तथा मनु हुमागाईं विरुद्ध नेपाल सरकारको मुद्दाको*[३४] फैसला यसका उदाहरणहरू हुन्, जसमा अदालतले अन्तरिम संविधानमा मौलिक अधिकारको रूपमा व्यवस्था गरिएका निशुल्क शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी तथा समाजिक सुरक्षाका अधिकारहरूको कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने कानुनी खाकाको निर्माण गर्न सरकारलाई निर्देशनात्मक आदेश जारी गरेको छ।

२७ नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ८

२८ नेपाल स्वास्थ्य सेवा एने, २०५३ को दफा ४५

२९ औषधि ऐन, २०३५ को परिचछेद ५, दफा १२.१९

३० मुलुकी ऐन, २०२० को अङ्शबण्डासम्बन्धी महलको बुँदा १०

३१ मुलुकी ऐन, २०२० को कर्तव्यज्यान सम्बन्धी महलको बुँदा २८ (ख)

३२ ऐ

३३ सन्धि ऐन, २०४७ को धारा ९(१)

३४ नेपालको सर्वोच्च अदालत/२००८

In another case *Prem Bahadur Khadka and others vs Office of the Prime Minister & Council of Ministers and others,*[35] the Supreme Court issued a mandamus order to the Government and directed it, among other things, to formulate a national strategy relating to employment, to enact a law necessary and the allocation of appropriate national budget. The court, in its ruling, underlined that the enjoyment of other human rights such as the right to food, education, health, and civil and political rights depends on the level of enjoyment of the right to work and employment.

The court further elaborated that fundamental rights create direct and immediate obligations for the State to fulfill them. These rights are not subject to the availability of resources or the will of State institutions to implement them.

Indicators help strengthen justiciability of ESCR

The information gathered through the indicators may support court proceedings to implement ESCR. In 2010, for instance, the Supreme Court of Nepal gave only a limited verdict in a case relating to the violation of the right to adequate food due to the petitioner's failure to provide information of how many victims died in the affected districts. The case was filed by Pro-Public, a Kathmandu-based non-government organization working for the cause of public interest, in 2008 demanding a mandamus or any other appropriate order to the government to provide food to the affected population in 16 hill districts of Mid and Far western regions.

3.3 Obligation to respect, protect and fulfill

International human rights instruments relevant to ESCR, including the ICESCR, create three types of obligations for a State:

- Obligation to respect: obligation not to interfere with the exercise of the right
- Obligation to protect: obligation to ensure that others do not interfere with the exercise of the right, primarily through effective regulation and remedies, and
- Obligation to fulfill: obligations that promote the rights, facilitate access to the rights and provide for State services when individuals and groups are unable, for reasons beyond their control, to realize the rights themselves by the means at their disposal.

The obligation to respect requires the State to refrain from interfering directly or indirectly with people's enjoyment of the rights concerned; this means the Government must not arbitrarily close private schools and hospitals, or carry out evictions without due process of law.

35 *Some Landmark Decisions of the Supreme Court of Nepal:* the Supreme Court of Nepal, 2010

प्रेमबहादुर खड्का तथा अन्य विरूद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र अन्यको[३५] मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले सरकारलाई एक उत्प्रेषण आदेश जारी गऱ्यो र, अन्य कुराका अतिरिक्त, रोजगारीसम्बन्धी एक राष्ट्रिय नीतिको तर्जुमा गर्न, आवश्यक कानुनको निर्माण गर्न र उपयुक्त राष्ट्रिय बजेटको बाँडफाँड गर्न सरकारलाई निर्देशन दियो । अदालतले आफ्नो आदेशमा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारलगायत खाद्य, शिक्षा, स्वास्थ्यका अधिकार जस्ता अधिकांश अन्य मानवअधिकारहरूको उपभोग काम तथा रोजगारीको अधिकारको उपभोगमा निर्भर रहने कुरामा जोड दियो ।

संविधानमा व्यवस्थित मौलिक अधिकारहरूले राज्यले तिनलाई पूरा गर्नुपर्ने प्रत्यक्ष तथा तत्काल दायित्व सिर्जना गर्छन् भनी अदालतले थप व्याख्या गऱ्यो । यी अधिकारहरू स्रोतहरूको उपलब्धता अथवा तिनलाई कार्यान्वयन गर्ने राज्यको इच्छाको अधीनमा हुँदैनन् भन्ने कुरालाई अदालतले आफ्नो फैसलामा जोड दियो ।

सूचकाङ्कहरूको प्रयोगले आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको न्यायोग्यता बलियो बनाउन सघाउँछ

सूचकाङ्कहरूमार्फत् सङ्कलित जानकारीले आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको कार्यान्वयन गर्न अदालती कारबाहीलाई सहयोग गर्न सक्छ । उदाहरणका लागि, सन् २०१० मा नेपालको सर्वोच्च अदालतले निवेदकले प्रभावित जिल्लाहरूमा कतिजना पीडित व्यक्तिको मृत्यु भयो भन्नेबारे यकिन आकडा उपलब्ध गराउन नसकेकोले गर्दा पर्याप्त खाद्यको अधिकार उल्लङ्घनसँग सम्बन्धित मुद्दामा अदालतले सीमित फैसलामात्र दियो । सो मुद्दा प्रोपब्लिकले सन् २००८ मा दायर गरेको थियो जसमा निवेदकले मध्य र सुदूरपश्चिमका १६ पहाडी जिल्लाहरूमा भोकमारीबाट पीडित जनसङ्ख्यालाई खाद्यान्न उपलब्ध गराउन सरकारको नाममा परमादेश वा अन्य आवश्यक आदेश जारी गर्न माग गरिएको थियो ।

३.३ सम्मान, संरक्षण र पूरा गर्ने दायित्वहरू

आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धिलगायत ती अधिकारसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार दस्तावेजहरूले राज्यका लागि तीन प्रकारका दायित्वहरूको सिर्जना गर्छनः

- <u>सम्मान गर्ने दायित्वः</u> अधिकारको उपभोगमा हस्तक्षेप नगर्ने दायित्व,
- <u>संरक्षण गर्ने दायित्वः</u> मूलतः प्रभावकारी नियमन तथा उपचारमार्फत् अरूले कसैको अधिकारको उपभोगमा हस्तक्षेप गर्न नपाउने कुरा सुनिश्चित गर्ने दायित्व, र
- <u>पूरा गर्ने दायित्वः</u> अधिकारहरूको प्रवर्द्धन गर्ने, अधिकारहरूको पहुँचलाई सहज बनाउने र व्यक्ति तथा समूहहरूले आफ्नो नियन्त्रणभन्दा बाहिरका कारणहरूले गर्दा आफूसँग भएका माध्यमद्वारा अधिकारहरूको उपभोग गर्न नसकेमा राज्य आफैले आवश्यक सेवाहरू प्रदान गर्ने दायित्व ।

सम्मान गर्ने दायित्वअनुसार जनताले गर्ने सम्बन्धित अधिकारहरूको उपभोगमा राज्यले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा हस्तक्षेप नगर्नु हो । यसको अर्थ हो सरकारले स्वेच्छाचारी रूपमा निजी विद्यालय र अस्पतालहरू बन्द गर्नु वा उचित कानुनी प्रक्रियाबिना कसैलाई जबर्जस्ती वासस्थानबाट निकाल्नु हुँदैन ।

३५ नेपालको सर्वेच्च अदालतका महत्त्वपूर्ण फैसलाहरु नेपालको सर्वेच्च अदालत

The obligation to protect requires the State to prevent, investigate, punish and ensure redress for the harm caused by abuses of human rights by third parties- private individuals, commercial enterprises or other non-State actors.[36] For instance, the Government must regulate and monitor the treatment of workers by their employers and the adequacy and appropriateness of services that the State delegates to third parties or privatizes. Both obligations to respect and protect are of immediate effect.

The obligation to fulfill human rights, ESCR in particular, entails the adoption of legislative, administrative, budgetary, judicial and other necessary steps. This obligation should be realized progressively and includes duties to facilitate and provide. The duty to facilitate demands increasing access to resources and means of attaining the rights, whereas the duty to provide demands ensuring that the population realize their human rights where they are unable to do so themselves. Above all, the State must give priority to meeting the minimum essential level of each right, especially for marginalized and vulnerable groups and communities.

3.4 Progressive and immediate obligations and minimum core contents

The obligation of Nepal under international human rights treaties, notably ICESCR, is to achieve, progressively, the full realization of these rights based on the maximum use of available resources. Under this obligation, Nepal has to take deliberate, concrete and targeted steps, as "expeditiously and effectively as possible," towards fulfilling these rights. Such measures might include the adoption of legislation or administrative, economic, financial, educational or social reforms, formulating action plans, or establishing appropriate oversight bodies or judicial procedures.[37]

In addition, States have various immediate obligations in relation to ESCR which should not be seen as dependent on available resources. The duty to "take steps" is an immediate obligation. The concept of progressive realization of the rights does not justify government inaction on the ground that a State has not reached a certain level of economic development.[38] Similarly, the onus of justifying any actions to limit a right or take retrogressive steps, for example by cutting investment in education or health services, rests with the Government.

The duty to ensure minimum essential standards of the rights is another immediate obligation of the State. Under the right to education, for instance, core obligations include the right to free and compulsory primary education, and ensuring that children are not taught in a discriminatory way. Under the right to health, the State must ensure

36 Amnesty International, *Human Rights for human dignity: A primer on economic, social and cultural rights, 2005.*
37 General Comment No. 3 of CESCR
38 ibid

संरक्षण गर्ने दायित्वअनुसार राज्यले निजी व्यक्ति, व्यापारिक प्रतिष्ठान वा अन्य गैरराज्य पक्षहरू जस्ता तेस्रो पक्षहरूद्वारा हुने मानवअधिकारको दुवर्यवहार हुन नदिने, त्यसको अनुसन्धान गर्ने, सजाय दिने तथा त्यसबाट भएको हानिका लागि न्यायिक क्षतिपूर्ति सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुन्छ।[३६] उदाहरणका लागि, सरकारले रोजगारदाताहरूको कामदारप्रतिको व्यवहार तथा राज्यले तेस्रो पक्ष वा निजी संस्थाहरूलाई प्रत्यायोजन गरेका सेवाहरूको पर्याप्तता तथा उपयुक्तताको नियमन र अनुगमन गर्नुपर्छ। सम्मान तथा संरक्षण गर्ने दुवै दायित्वहरू तत्कालै लागु हुने प्रकृतिका हुन्छन्।

मानवअधिकार पूरा गर्ने दायित्व, विशेषतः आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरू, मा कानुनी, प्रशासकीय, बजेटसम्बन्धी, न्यायिक तथा अन्य आवश्यक कदमहरू चाल्ने कुराहरू पर्दछन्। यो दायित्व क्रमशः पूरा गर्नुपर्छ र यसमा सहज गराउने र उपलब्ध गराउने दायित्वहरू पर्दछन्। सहज गराउने दायित्वले अधिकारहरू प्राप्त गर्न मद्दत गर्ने स्रोत तथा साधनहरूमा बढ्दो पहुँचको माग गर्दछ भने उपलब्ध गराउने कर्तव्यले मानिसले आफै उपभोग गर्न नसकेका अधिकारहरूको उपभोग गर्न सकून् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने माग गर्दछ। सबैभन्दा महत्वपूर्ण कुरा के भने विशेषगरी सीमान्तकृत तथा जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका समूह तथा समुदायहरूका लागि प्रत्येक अधिकारको न्यूनतम अत्यावश्यक पक्षलाई पूरा गर्ने कुरालाई राज्यले प्राथमिकता दिनैपर्छ।

३.४ क्रमिक तथा तत्कालीन र न्यूनतम दायित्वहरू

अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार सन्धिहरू, मुख्यतः आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि, अनुसार नेपालको दायित्व उपलब्ध स्रोतहरूको अधिकतम उपयोगका आधारमा यी अधिकारहरूको क्रमिक रूपमा पूर्ण उपभोग सुनिश्चित गर्नु हो। यस दायित्वअन्तर्गत, नेपालले यी अधिकारहरूलाई पूरा गर्नेतर्फ जतिसक्दो शीघ्र र प्रभावकारी रूपमा सोद्देश्य, ठोस तथा लक्षित कदमहरू चाल्नुपर्छ। यस्ता उपायहरूमा कानुनी तथा प्रशासकीय, आर्थिक, वित्तीय, शैक्षिक वा सामाजिक सुधारका कुराहरू, कार्ययोजनाको तर्जुमा गर्ने वा उपयुक्त निरीक्षण निकायहरू वा न्यायिक कार्यविधिहरूको स्थापना गर्ने कुराहरू पर्न सक्छन्।[३७]

त्यसबाहेक, आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूका सम्बन्धमा राज्यले तत्काल गर्नुपर्ने विभिन्न दायित्वहरू हुन्छन् जुन स्रोतहरूको उपलब्धतामा भरपर्ने हुँदैनन्। तत्काल गर्नुपर्ने दायित्व हो "ठोस कदमहरू चाल्ने"। अधिकारहरूको क्रमिकरूपमा उपभोग गर्दै जाने भन्ने अवधारणाले राज्य विकासको निश्चित तहमा नपुगेकोले सरकारले काम गर्न सकेको छैन भन्ने कुरालाई उचित ठहर्याउन सक्दैन।[३८] त्यस्तै, शिक्षा वा स्वास्थ्य सेवामा लगानी कटौती गर्ने जस्ता अधिकारलाई सीमित गर्ने वा पश्चगामी कदमहरू चाल्ने कुनै पनि कार्यहरूको औचित्य पुष्टि गर्ने कुराको भार सरकारमै रहेको हुन्छ।

अधिकारका न्यूनतम अत्यावश्यक मापदण्डहरू सुनिश्चित गर्ने कर्तव्य राज्यले तत्काल गर्नुपर्ने अर्को दायित्व हो। उदाहरणका लागि, शिक्षाको अधिकारअन्तर्गतका मुख्य दायित्वहरूमा निशुल्क र अनिवार्य प्राथमिक शिक्षाको अधिकार तथा बालबालिकालाई विभेदकारी रूपमा पढाइने छैन भनी सुनिश्चित गर्ने कुराहरू पर्दछन्। स्वास्थ्यको

---

३६ एम्नेस्टी इन्टरनेशनल, मानव मार्यादाका लागि मानवअधिकार, आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी परिचयात्मक पुस्तीका २००५

३७ आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी समितिको सामान्य टिप्पणी नं. ३

३८ आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी समितिको सामान्य टिप्पणी नं. ३

access to essential medicines, emergency care and pre-natal and post-natal care. And if there is a failure to fulfill minimum or core obligations, the Government must demonstrate that it has done all within its capacity to realise the rights as fully as possible.[39]

The duty not to discriminate creates another immediate obligation for the State. The adoption or non-adoption of laws, policies or practices that have a direct or indirect discriminatory impact on the ability of the population to realize their rights amounts to a human rights violation.

The duty to prioritize the most vulnerable is also an immediate obligation. The State should actively reach out to the marginalised and excluded populations or groups of population facing the barriers in realizing their rights, and they should be given "first call" while allocating resources.

39 General Comment No. 3 of CESCR

अधिकारअन्तर्गत राज्यले अत्यावश्यक औषधी, आपतकालीन सेवा र सुत्केरी हुनुअघि र पछिका सेवाहरूमा पहुँचलाई राज्यले सुनिश्चित गर्नैपर्छ। यदि सरकार न्यूनतम वा मुख्य दायित्वहरू पूरा गर्न असफल भएमा उसले आफ्नो क्षमताले भ्याएसम्म सबै कुरा गरेको छ भनी त्यसको औचित्य पुष्टि गर्न सक्नुपर्छ।[३९]

विभेद गर्न नहुने सिद्धान्ले राज्यको अर्को तात्कालीन दायित्व सिर्जना गर्दछ। मानिसले आफ्ना अधिकारहरूको उपभोग गर्ने क्षमतामा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा विभेदकारीपूर्ण असर पुऱ्याउने कानुन, नीति तथा अभ्यासहरू अपनाउने वा नअपनाउने कुरा मानवअधिकारको उल्लङ्घनसरह हुन्छ।

सर्वाधिक जोखिममा रहेकाहरूलाई प्राथमिकता दिने कुरा अर्को तात्कालीन दायित्व हो। आफ्ना अधिकारहरूको उपभोग गर्नमा तगाराहरूको सामना गरिरहेका सीमान्तीकृत तथा बहिष्कृत समुदायहरू वा त्यस्ता मानिसहरूका समूहहरूसम्म पुग्न सक्रिय रूपमा लाग्नुपर्छ र स्रोतहरूको बाँडफाँड गर्दा उनीहरूलाई “पहिलो प्राथमिकता” दिनुपर्छ।

३९ आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी समितिको सामान्य टिप्पणी नं. ३

CHAPTER 4

INDICATORS FOR SELECTED ESCR IN NEPAL

This Chapter includes the indicators for monitoring the rights to adequate food, housing, health, education and work in the context of Nepal. The selection of these rights is primarily due to the prominence and the critical status of implementation of these rights in Nepal.

4.1 The right to adequate food

The right to adequate food is vital for the realisation of many other human rights, including the right to life. As an element of the right to an adequate standard of living,[40] the right to adequate food includes not only the right to a minimum intake of nutrients, calories and proteins, but also physical and economic access to food or the means for its procurement.

Nepal, being a state party to the ICESCR, is primarily obligated to take all necessary steps[41] to progressively fulfill the right to adequate food for everyone under its jurisdiction. However, the effective enjoyment of the right to adequate food has remained a critical problem in Nepal. Marginalised groups like rural women, street children, Dalits, persons with disabilities, elderly and indigenous peoples have particularly suffered from the deprival of adequate food.

40 Art. 11 (1) of ICESCR

41 Such steps may include adoption of policy, legislative and administrative measures, allocation of budget and formulation of action plans.

परिच्छेद ४

छनोट गरिएका आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको अनुगमनका लागि सूचकाङ्कहरू

यस भागमा नेपालको सन्दर्भमा पर्याप्त खाद्य, आवास, स्वास्थ्य, शिक्षा र कामको अधिकारको अनुगमनको लागि पहिचान गरिएका सूचकाङ्कहरू समेटिएका छन् । माथि उल्लेख भएअनुसार, यी अधिकारहरूको छनोट नेपालमा तिनीहरूको कार्यान्वयनको अपरिहार्यता र कमजोर अवस्थालाई ध्यानमा राखेर गरिएको हो ।

४.१. पर्याप्त खाद्य अधिकार

पर्याप्त खाद्य अधिकार मान्छेको बाँच्न पाउने अधिकार लगायत अन्य मानवअधिकारहरूको उपभोगको लागि एक अत्यावश्यक अधिकार हो । पर्याप्त स्तरीय जीवनको अधिकारको[४०] एक अभिन्नअङ्गको रूपमा रहेको खाद्य अधिकारले खानामा पोषण, शक्ति वा प्रोटिनको न्यूनतम उपभोगको मात्रालाई मात्र जनाउदैन, बरू यसले खाद्यान्नमा व्यक्तिको भौतिक र आर्थिक पहुँच लगायत खाद्यान्नको उत्पादन र उपभोगको लागि आवश्यक पर्ने साधनहरूमा हुनु पर्ने पहुँचलाई पनि समेटछ ।

नेपाल मानवअधिकारका विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, खासगरी आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धिको एक पक्ष राष्ट्र भएको नाताले आफ्नो भूभागभित्र बस्ने सबैको खाद्य अधिकारको क्रमिकरूपमा पूर्ण प्राप्तिको सुनिश्चितताको लागि आवश्यक कदम[४१] चाल्नु यसको कानुनी दायित्व हो । तर नेपालमा खाद्य अधिकारको प्रभावकारी कार्यान्वयन एक समस्याको रूपमा रहिआएको छ । खासगरी, नेपालमा सीमान्तीकृत र पिछडिएका समुदायहरू जस्तै ग्रामीण महिला, सडक बालबालिका, दलित, जनजाति, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू तथा वृद्धवृद्धा खाद्य अधिकार उपभोग गर्नबाट बढी वञ्चित छन् ।

४० आईसीईएससीआर धारा ११ (१)

४१ यस्ता कदमहरूमा नीतिगत, विद्यायिकी, साधनस्रोतको बाँडफाड तथा कार्ययोजनाहरूको निर्माण सबै पर्दछन् ।

For the purpose of identifying indicators, the following four attributes are relevant: (i) *nutrition;* (ii) *food safety* and *consumer protection;* (iii) *food availability* and; (iv) *food accessibility.* These attributes of the right to adequate food are based on the exhaustive reading of the normative content of the right and its elaboration in the General Comment No. 12 of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR).[42]

In a nutshell, the User's Guide attempts to translate the right to adequate food into a few characteristic attributes and a set of structural, process and outcome indicators.

Structural indicators:

- Number and date of entry into force in Nepal of international human rights treaties, relevant to the right to adequate food.
- Date of entry into force and coverage of the right to adequate food in the Constitution and other national laws.
- Time frame and coverage of national policies and plans[43] aimed at implementing the right to adequate food.
- Number of registered and/or active governmental, semi-governmental and non-governmental organisations, including cooperatives working for the protection and promotion of the right to adequate food.

Process indicators

- Proportion of received complaints on the right to adequate food investigated and adjudicated by the courts, NHRC or other competent mechanisms[44] and the proportion of these responded to effectively by the government.
- Number of monitoring missions undertaken to the affected regions by the NHRC and other competent bodies in the reporting period and subsequent actions taken.
- Proportion of food industries (involved in production and distribution of food) inspected by the Department of Commerce and Department Food Technology and Quality Control and actions taken against those not maintaining minimum standards both in terms of quantity and quality.
- Proportion of food inspectors (per 10000 population).
- Proportion of the targeted population brought above the poverty line in the reporting period.*
- Number and coverage of awareness raising programmes on the right to adequate food, including consumer rights and healthy food habits in the reporting period.
- Proportion of targeted population having access to clean drinking water in the reporting period.*

42 Report on indicators for monitoring compliance with international human rights instruments, HRI/MC/2008.
43 Such national policies and plans may relate to nutrition, food safety and consumer protection, food availability and food accessibility, disaster management, land reform and agricultural production
44 Such as Department of Commerce and the Forum for the Protection of Interest of Consumers

खाद्य अधिकारको अनुगमनको निम्ति यससम्बन्धी सूचकाङ्कहरूको पहिचान गर्दा यस अधिकारका चारवटा आधारभूत विशेषताहरूलाई यहाँ ध्यान दिइएको छ। ती विशेषताहरूमा *१) पोषण, २) खाद्य सुरक्षा तथा उपभोक्ता संरक्षण, ३) खाद्यान्नको उपलब्धता र ४) खाद्यान्नमा पहुँच पर्दछन्।* यी आधारभूत विशेषताहरूको पहिचान पर्याप्त खाद्य अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डको विस्तृत अध्ययन एवं आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी समितिको सामान्य टिप्पणी नं. १२ मा निहित व्याख्याको आधारमा गरिएको छ।[४२]

सारांशमा, यस ढाँचाले पर्याप्त खाद्य अधिकारको अनुगमनका लागि माथि उल्लेख गरिएझैं यसका खास विशेषताहरूका आधारमा संरचनागत, प्रक्रियागत र परिणामगत सूचकाङ्कहरूको पहिचान गरेको छ।

संरचनागत सूचकाङ्कहरू

- नेपाल पक्षराष्ट्र भएका पर्याप्त खाद्य अधिकारसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार सन्धिहरू र ती लागु भएका मिति।
- पर्याप्त खाद्य अधिकारसम्बन्धी संविधान लगायत राष्ट्रिय कानुनमा गरिएको व्यवस्था।
- पर्याप्त खाद्य अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रमहरू।[४३]
- पर्याप्त खाद्य अधिकारको सुनिश्चितताको लागि कार्यरत पञ्जीकृत सरकारी, अर्ध सरकारी तथा गैरसरकारी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ संस्थाहरूको सङ्ख्या।

प्रक्रियागत सूचकाङ्कहरू:

- अदालत, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग तथा अन्य सक्षम निकायद्वारा[४४] पर्याप्त खाद्य अधिकारको उल्लङ्घनसम्बन्धी उजुरीहरूमा गरेको अनुसन्धानको सङ्ख्या तथा अनुपात र तिनको सरकारद्वारा भएको प्रभावकारी कार्यान्वयनको अनुपात।
- खाद्य अधिकार उल्लंघन भएको, हुनसक्ने वा हुदैछ भन्ने अनुगमन गर्न राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग तथा अन्य निकायहरू प्रभावित क्षेत्रमा गरेको भ्रमण सङ्ख्या तथा त्यस्ता भ्रमणहरूको परिणामस्वरूप गरिएका कारबाही सङ्ख्या।
- वाणिज्य विभाग र खाद्य प्रविधि तथा गुणस्तर नियन्त्रण विभागद्वारा निरीक्षण गरिएका खाद्यान्न उत्पादन तथा वितरण गर्ने संस्थाहरूको सङ्ख्या तथा गुणस्तर कायम नगरेका संस्थाहरूविरुद्ध गरिएका कारबाहीको सङ्ख्या तथा अनुपात।
- प्रति १०००० जनसङ्ख्यामा खाद्य निरीक्षकहरूको अनुपात।
- प्रतिवेदन अवधिमा गरिबीको रेखाभन्दामाथि उठाइएका लक्षित जनसङ्ख्याको अनुपात।
- उपभोक्ता अधिकार तथा स्वास्थ्य खाने बानीको विकासलगायत खाद्य अधिकारको विषयमा गरिएका जनचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रमको सङ्ख्या र तिनले समेटेको क्षेत्रगत दायरा।
- प्रतिवेदन अवधिभित्र लक्ष्यित जनसङ्ख्याको सफा खाने पानीमा पहुँचको अनुपात।

---

४२ अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार दस्तावेजहरूको अनुगमनका लागि सूचकाङ्कसम्बन्धी प्रतिवेदन, एचआरआई/एमसी/२००८

४३ पोषण, खाद्य सुरक्षा, उपभोक्ता हित संरक्षण, साद्यान्नको उपलब्धता एवं खाद्यान्नमा पहुँच, प्रकोप व्यवस्थापन, भूमि सुधार तथा कृषि उत्पादनमा बृद्धिसँग सम्बन्धित नीति तथा योजनाहरू

४४ वाणिज्य विभाग, उपभोक्ता हित संरक्षण मंच आदि

- Percentage or proportion of households of targeted population benefiting from public support programmes[45] and other targeted schemes.[46]
- Proportion of population receiving food subsidy.
- Proportion of targeted population covered with public nutrition supplement programmes.
- Share of public social sector budget spent on food safety, security and consumer protection.
- Share of public budget spent on strengthening domestic agricultural production (e.g. agriculture extension, irrigation, credit, marketing etc.).
- Proportion of female-headed households with legal titles on land and property.
- Arable irrigated land per person/household.
- Ratio of increase of agricultural production to population growth.
- Proportion of farmers availing agricultural support services.[47]
- Proportion of per capita availability of major food items sourced through domestic production, import and food aid.
- Ratio of food export and import in the reporting period.
- Proportion of population living below 1 USD per day.[48]*
- Estimated percentage of women and girls having access to adequate food within the household.
- Proportion of population covered by the annual food distribution programme of the Nepal Food Corporation in food deficit districts.
- Average household expenditure on food.[49]

Outcome indicators

- Proportion of undernourished of the total population.
- Prevalence of underweight and stunting children under five years of age.*
- Number of recorded deaths and incidents of food poisoning related to adulterated food.
- Proportion of population below minimum level of dietary energy consumption.*
- Death rates, including infant and under-5 mortality rates, caused by malnutrition.

All indicators should be disaggregated by prohibited grounds of discrimination.

* MDG Indicator

45 Such as 'food for work' programmes
46 Fair price shops and cooperatives
47 Such as information, training and counseling to diversify and increase agricultural production and proper use of seeds and fertilizers etc.
48 Participants of the consultation in Kathmandu proposed daily wages of Nepal to be considered as a basis.
49 Expenditure above 77 per cent on food, out of total earning, is considered an indicaton of dood insecurity. (Soruce: Nepal South Asia Centre, 1998/127)

- लक्षित कार्यक्रमसहित सार्वजनिक सहयोगका कार्यक्रमहरूबाट[४५] लाभान्वित लक्षित घरपरिवारको प्रतिशत वा अनुपात।[४६]
- खाद्यान्नमा सहुलियत पाइरहेका जनसङ्ख्याको प्रतिशत वा अनुपात।
- सार्वजनिक पोषण कार्यक्रम अन्तर्गत समेटिएका लक्षित जनसङ्ख्याको अनुपात।
- खाद्य सुरक्षा र उपभोक्ता हित संरक्षणमा खर्च गरिएको सार्वजनिक बजेटको हिस्सा।
- कृषि उत्पादन (उदाहरणको लागि विस्तारित कृषि सेवा, सिचाईं, ऋण, बजार) वृद्धिको लागि खर्च गरिएको सर्वजनिक बजेटको हिस्सा।
- भूमि, भूमिको उत्पादकत्व तथा सम्पत्ति माथि कानुनी स्वामित्व भएका महिलाहरूको अनुपात।
- प्रति व्यक्ति वा घरधुरी खेती योग्य जग्गाको परिमाण ।
- जनसङ्ख्याको अनुप ातमा कृषि उत्पादनको वृद्धि दर।
- विस्तारित कृषि सेवा[४७] लिइरहेका कृषकहरूको अनुपात।
- आन्तरिक उत्पादन, आयात तथा खाद्यान्न सहयोगबाट प्राप्त प्रमुख खाद्य सामग्रीहरूको प्रतिव्यक्ति आय उपलब्धताको अनुपात।
- प्रतिवेदन अवधिभित्र खाद्यान्नको आयात र निर्यातको अनुपात।
- दैनिक एक अमेरिकी डलर[४८] भन्दा कममा जीवन गुजारा गर्ने जनसङ्ख्याको अनुपात।*
- घरपरिवारमा पर्याप्त भोजन पाइरहेका महिला र बालिकाहरूको अनुमानित प्रतिशत।
- प्रतिवेदन अवधिभित्र खाद्यान्न अपुग भएका जिल्लाहरूमा नेपाल खाद्य संस्थानद्वारा वार्षिकरूपमा हुने खाद्यान्न वितरणबाट लाभान्वित जनसङ्ख्याको अनुपात।
- प्रतिघरधुरीले खाद्यान्नमा गर्ने औसत खर्च।[४९]

परिणामगत सूचकाङ्कहरूः

- कुल जनसङ्ख्यामा अल्पपोषितको अनुपात।
- कम तौल भएका वा वृद्धि विकास रोकिएका पाँच वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूको सङ्ख्या वा प्रतिशत।
- अखाद्य पदार्थको मिसावटले खाना विषाक्त भएका घटनाहरूको सङ्ख्या तथा त्यसबाट भएका मृत्यु सङ्ख्या।
- भोजनमा आवश्यक शक्ति वा उर्जाको न्यूनतम स्तर नपाएका जनसङ्ख्याको अनुपात।
- शिशु तथा पाँच वर्ष भन्दा कम उमेरका बालबालिकाको कुपोषणको कारणले भएको मृत्युदर।

प्रत्येक सूचकाङ्कलाई निषेधित विभेदका आधारहरू (जस्तै जाति, लिङ्ग, धर्म, वर्ण, उमेर, अपाङ्गता, भौगलिक क्षेत्र, आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था)मा विखण्डित गर्नुपदर्छ ।

* सहस्राब्दी विकास लक्ष्य सूचकाङ्कहरू

४५ जस्तै कामको लागि खाद्यान्न कार्यक्रम

४६ सुपथ मूल्य पसल र सहकारी संस्थाहरु

४७ कृषि तालिम, परामर्श, विउवीजन आदि

४८ नेपालको दैनिक ज्याला दरलाई आधार मान्नु पर्ने सुझाव काठमाडौंमा भएको परामर्श बैठकको सहभागीहरूबाट आएको

४९ आम्दानीको ७७ प्रतिशत भन्दा बढी खर्च खानामा भएमा आद्य सुरक्षाको स्थिति नराम्रो मानिने (स्रोत नेपाल साउथ एशिया सेन्टर १९९८:१२७)

Indicators for Millennium Development Goals and indicators for Human Rights

The Millennium Development Goals (MDGs) are considered important milestones for the realization of often neglected ESCR. However, the MDGs are only political commitments which do not necessarily create legal obligations on national Governments; meaning that an individual deprived of these Goals cannot challenge the government in any court. Furthermore, the MDGs and the related indicators only tend to monitor "how many" (e.g. national average) people are affected, whereas human rights indicators also monitor "who" is affected; meaning that human rights indicators through disaggregated data and information also try to capture the discrimination pattern. Nevertheless MDGs are important entry points for the advancement of certain human rights, ESCR in particular. And a broader definition of human rights indicators has that any indicators, whether MDGs or socio-economic statistics, which can be related to the human rights standards and are used to assess the implementation status of human rights, can be considered as human rights indicators.

-Based on "Frequently Asked Questions on a Human Rights Based Approach to Development" published by OHCHR (2006)

All indicators should be disaggregated by prohibited grounds of discrimination

4.2 The right to adequate housing

According to the the Committee on Economic, Social and Cultureral Rights (CESCR), the human right to adequate housing, which derives from the right to an adequate standard of living, is of central importance for the enjoyment of all ESCR. The right to adequate housing should not be interpreted in a narrow or restrictive sense equating it with only having a roof over one's head or considering shelter exclusively as a commodity. It should rather be seen as the right to live somewhere in security, peace and dignity.[50]

Adequacy in terms of legal security of tenure, availability of public goods and services, materials, facilities and infrastructure, affordability, habitability, accessibility, location and cultural adequacy constitute elements of the right to adequate housing.

50 General Comment No. 4 of CESCR

सहस्राब्दी विकास लक्ष्य सूचकाङ्क र मानवअधिकार सूचकाङ्कबीचको समानता र भिन्नता

सहस्राब्दी विकास लक्ष्यहरूलाई प्रायःउपेक्षित आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको प्राप्तिको मार्गमा एक महत्वपूर्ण कोषेढुङ्गाको रूपमा लिने गरिन्छ। तर सहस्राब्दी विकास लक्ष्यहरू संयुक्त राष्ट्रसङ्घमा आवद्ध सदस्य राष्ट्का राजनीतिक प्रतिवद्धता मात्र हुन्। तिनले आफैमा कुनै पनि प्रकारको कानुनी दायित्वको सृजना गर्दैनन्। अर्थात, यदि कुनै पनि व्यक्तिले यी लक्ष्यहरूले भनेअनुसार कुनै कुरा उपभोग गर्न नपाएको खण्डमा उसले सम्बन्धित सरकारविरुद्ध हक दावी गरेर कुनै पनि अदालतमा मुद्दा दायर गर्न सक्तैन। सहस्राब्दी विकास लक्ष्य सूचकाङ्कहरूले "कति जनसङ्ख्या" (जस्तै राष्ट्रिय औसत वा अनुपात) भन्ने कुरामा जोड दिन्छ भने मानवअधिकार सूचकाङ्कहरूले यससँगसँगै "को" बढी प्रभावित भएको छ भन्ने कुरालाई पनि अनुगमन गर्छ। अर्थात, मानवअधिकार सूचकाङ्कहरूले विखण्डित तथ्याङ्क तथा सूचनाको सहायताले समाजमा अधिकारको उपभोगको सवालमा भेदभावको अवस्थालाई उजागर गर्नेगर्छ।

यति हुँदाहुदैँ पनि सहस्राब्दी विकास लक्ष्यहरू आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको प्राप्तिको दिशामा महत्वपूर्ण प्रस्थान बिन्दुहरू हुन्। मानवअधिकार सूचकाङ्कको विस्तृत परिभाषाअनुसार कुनै पनि सूचकाङ्क चाहे त्यो सहस्राब्दी विकास लक्ष्यसम्बन्धी होस वा आर्थिक तथा सामाजिक सुचकाङ्क यदि मानव अधिकारका मापदण्डसँग तिनलाई सम्बन्धित गरिन्छ वा मानवअधिकारको कार्यान्वयन अवस्थाको मापन गर्न प्रयोग गरिन्छ भने ती सबै मानवअधिकार सूचकाङ्क हुन्।

४.२ पर्याप्त आवासको अधिकार

आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी समितिअनुसार पर्याप्त स्तरीय जीवनको अधिकारको एउटा भागको रूपमा रहेको पर्याप्त आवासको अधिकार अन्य सबैखाले आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको उपभोगको लागि एक महत्वपूर्ण अधिकार हो। पर्याप्त आवासको अधिकारलाई कसैको लागि ओत लाग्ने एउटा छत भएको आश्रयस्थलको रूपमा अथवा आश्रयस्थललाई एउटा उपभोग गरिने वस्तुको रूपमा साँगुरो वा सीमित अर्थ दिने गरी मात्रै व्याख्या गरिनु हुँदैन। बरु, पर्याप्त आवासको अधिकारलाई कुनै पनि ठाउँमा सुरक्षा, शान्ति र मर्यादाका साथ बस्न पाउने व्यक्तिको अधिकारको रूपमा लिनु पर्दछ।[५०]

५० आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार समितिको सामान्य टिप्पनी नं. ४

The indicators for monitoring the right to adequate housing are based on four attributes: *(i) habitability; (ii) availability of services, materials, facilities and infrastructure and accessibility; (iii) housing affordability and; (iv) security of tenure.* These attributes are based on the exhaustive reading of the normative content of the right and its elaboration by the CESCR.[51]

Habitability implies that adequate housing must be spacious and protect the occupants from cold, dampness, heat, rain, wind or other threats to health, hazards, and diseases.[52] Similarly, adequate housing must be in a location which allows access to employment options, health-care services, schools, child-care centres and other social facilities. The way housing is constructed, the building materials used and the policies supporting these must appropriately enable the expression of cultural identity and diversity of housing.[53]

Availability of services, materials, facilities and infrastructure means that an adequate house must contain certain facilities such as safe drinking water, energy for cooking, heating and lighting, sanitation and washing facilities, means of food storage, refuse disposal, site drainage and emergency services essential for health, security, comfort and nutrition.

According to the Committee, adequate housing must be accessible to disadvantaged groups such as the elderly, children, persons with disabilities, HIV-positive individuals, persons with persistent medical problems, victims of natural disasters and people living in disaster-prone areas.[54]

The Committee underlines that all persons should possess a degree of security of tenure which guarantees legal protection against forced eviction, harassment and other threats. Tenure takes a variety of forms, including rental (public and private) accommodation, cooperative housing, lease, emergency housing and informal settlements, including occupation of land or property.

Structural indicators

- Number and date of entry into force in Nepal of the international human rights treaties relevant to the right to adequate housing.
- Date of entry into force and coverage of the right to adequate housing in the Constitution and other national laws, including specific legislation on security of tenure, equal inheritance and protection against forced eviction and land acquisition.
- Time frame and coverage of national policy, code and action plans for the progressive implementation of the right to adequate housing, including specific policies and plans on rehabilitation, resettlement and management of disaster.

51 Report on indicators for monitoring compliance with international human rights instruments/HRI/2008.
52 General Comment No. 4 of CESCR
53 ibid
54 ibid

पर्याप्त आवासको अधिकारको सन्दर्भमा व्यक्तिको कानुनी भोगाधिकार, सार्वजनिक वस्तु, सेवा, सुविधा, पूर्वाधारको विकास र साधनहरूको उपलब्धता, क्रयशक्ति तथा क्षमता, बसोबासको उपयुक्तता, सुगमता, अवस्थिति तथा साँस्कृतिक उपयुक्तता र पर्याप्तता यसका केन्द्रीय तत्त्वहरू हुन् ।

पर्याप्त आवासको अधिकारसम्बन्धी सूचकाङ्कहरू यसका आधारभुत विशेषताहरू *(१) बसोबासको उपयुक्तता, (२) वस्तु, सेवा, सुविधा, पूर्वाधार र साधनहरूको उपलब्धता र पहुँचता, (३) क्रय शक्ति तथा क्षमता र (४) कानुनी भोगाधिकार*मा आधारित छन् । यी आधारभूत विशेषताहरू आवासको अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी मापदण्डको विस्तृत तथा पूर्ण अध्ययन र आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी समितिको सामान्य टिप्पणी नं ४ र ७ मा निहित व्याख्यामा आधारित छ ।[५१]

बसोबासको उपयुक्तताले पर्याप्त आवास फराकिलो र सम्बन्धित व्यक्तिलाई जाडो, चिसो, गर्मी, हावा, पानी तथा रोगव्याधि, वा कुनै पनि प्रकारका प्रतिकूल स्वास्थ्य समस्या र खतराबाट जोगाउने खालको हुनु पर्दछ ।[५२] साथै, पर्याप्त आवास यस्तो ठाउँमा अवस्थित हुनुपर्दछ जसले गर्दा कुनै पनि व्यक्तिलाई काम वा रोजगारी, स्वास्थ्य सेवा, विद्यालय, बाल हेरचाह केन्द्र वा अन्य सामाजिक सुविधाहरूमा सजिलै पहुँच होस । त्यस्तै, आवास निर्माण विधि, निर्माण सामग्रीको प्रयोग तथा त्यससंग सम्बन्धित नीतिले व्यक्तिको साँस्कृतिक पहिचान तथा आवासको विविधतालाई अभिव्यक्त गर्नुपर्छ ।[५३]

वस्तु, सेवा, सुविधा र पूर्वाधार तथा साधनहरूको उपलब्धताले पर्याप्त आवासभित्र सफा खानेपानी, खाना पकाउने इन्धन, ताप र बत्ती, सरसफाई तथा लुगा धुने ठाउँ, खाद्यान्न भण्डारण, फोहरमैलाको व्यवस्थापन, ढलको सुविधा तथा स्वास्थ्य, सुरक्षा, आराम र पोषण जस्ता अत्यावश्यक सेवाहरूको उपलब्धतालाई जोड दिन्छ ।

आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी समितिका अनुसार पर्याप्त आवास सुविधाविहीन समूहहरू जस्तै वृद्धवृद्धा, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, एचआईभी सङ्क्रमित, दीर्घ रोगी, प्राकृतिक प्रकोपबाट पीडित र प्रकोप जोखिम स्थानमा बसोबास गरिरहेका सबैको पहुँचभित्र हुनुपर्दछ ।[५४]

समितिका अनुसार सबै व्यक्तिको आवासमा निश्चित मात्रामा कानुनी भोगाधिकार हुनुपर्दछ । कानुनी भोगाधिकारले व्यक्तिलाई बलपूर्वक निष्कासन, हैरानी र अन्य कुनै प्रकारको धम्किबाट संरक्षण प्रदान गर्दछ । कानुनी भोगाधिकार बहालमा लगाउने व्यक्तिगत वा सार्वजनिक आवास, सहकारी आवास, ठेक्का वा करार, आपतकालिन आवास तथा अव्यवस्थित बस्ती लगायत जमिन र सम्पत्तिको प्रयोग सबैमा हुन सक्दछ ।

संरचनागत सूचकाङ्कहरू

- पर्याप्त आवासको अधिकारसम्बन्धी नेपाल पक्षराष्ट्र भएका अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार सन्धिहरू र ती लागु भएको मिति ।

---

५१ अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार दस्तावेजहरूको अनुगमनका लागि सुचकाङकसम्बन्धी प्रतिवेदन, एचआरई/एमसी/२००८

५२ आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार समितिको सामान्य टिप्पणी नं. ४

५३ ऐ

५४ ऐ

- Number of the registered and/or active governmental, semi-governmental and non-governmental organisations involved in the protection and promotion of the right to adequate housing.

Identification of target population

In general, the targeted population refers to the most vulnerable or marginalised population groups (e.g. women, children, Dalits, elderly, persons with disabilities), or a sub-group of them (e.g. children in specific provinces), or the population that is discriminated or at risk of discrimination. It could also refer to the population that is targeted by a new programme or legislation to ensure the protection of the most vulnerable groups. The targeted population(s) is to be identified in relation to each indicator. In brief, it needs to be contextually relevant. Moreover, the identification of the targeted population(s) should be made ideally through transparent and participatory processes, involving the members of the group targeted or their representatives or other relevant actors, for instance, national institutions and civil society.

Process indicators

- Proportion of received complaints on the right to adequate housing investigated and adjudicated by the courts, NHRC and other competent mechanisms and the proportion of these responded to effectively by the Government.
- Number of legal procedures for seeking compensation following evictions in the reporting period, by result after adjudication.
- Number and proportion of legal actions aimed at preventing planned evictions or demolitions ordered by court in the reporting period.
- Average time settle disputes related to housing and land rights in courts and tribunals.
- Reported cases of "forced eviction" (e.g. reported to the UN Special Procedures and administrative complaint procedures of the Government of Nepal etc.) in the reporting period.
- Share of public expenditure on social and community housing.
- Net Official Development Assistance (ODA) for housing received (provided as proportion of public expenditure on housing).
- Total public expenditure on reconstruction and rehabilitation of displaced persons as a proportion of public development budget and number of such constructions.
- Additional habitable area earmarked for social or community housing during reporting period.
- Proportion of household budget of target population groups spent on water supply, sanitation, electricity and garbage disposal.
- Proportion of habitations (cities, towns and villages) brought under the provisions of building codes and by-laws.

- जग्गा प्राप्ति, कानुनी भोगाधिकार, समान उत्तराधिकार, बासस्थानबाट बलपूर्वक निष्कासनविरुद्ध संरक्षण तथा जग्गा अधिग्रहणसम्बन्धी विशेष कानुनी व्यवस्थासहित पर्याप्त आवासको अधिकारसम्बन्धी संवैधानिक तथा अन्य कानुनी व्यवस्था र ती लागु भएको मिति ।
- पुर्नवास, पुर्नबस्ती तथा प्रकोप व्यवस्थापनसहित पर्याप्त आवासको अधिकारको क्रमिक कार्यान्वयनका लागि राष्ट्रिय नीति, आचार संहिता र कार्ययोजना तथा तिनले समेट्ने विषयगत दायरा र समयावधि ।
- पर्याप्त आवासको अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धनमा क्रियाशील पञ्जीकृत सक्रिय सरकारी, अर्धसरकारी र गैरसरकारी सङ्घ संस्थाहरूको सङ्ख्या ।

लक्षियत जनसङ्ख्याको पहिचान

सामान्यतया लक्षियत जनसङ्ख्याले अति सीमान्तीकृत तथा जोखिममा रहेका जनसङ्ख्याको समूहलाई जनाउछ । महिला, दलित, बालबालिका, वृद्धवृद्धा र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू यसका उदाहरण हुन्। यसले कुनै पनि नयाँ कार्यक्रम वा कानुनले संरक्षण प्रदान गरेका असुरक्षित वा जोखिममा रहेको जनसङ्ख्यालाई पनि जनाउँछ। लक्षियत जनसङ्ख्याको पहिचान कुनै पनि देश र समाजको सन्दर्भ र परिस्थितिअनुसार पारदर्शी र सहभागितामूलक ढंगबाट गर्नु पर्दछ। लक्षियत समूहका सदस्य वा तिनका प्रतिनिधि वा सम्बन्धित सरोकार वालाहरू जस्तै राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रहरू र नागरिक समाजको संलग्नता यसमा महत्वपूर्ण हुन सक्छ।

प्रक्रियागत सूचकाङ्कहरूः

- अदालत, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग र अन्य अधिकारप्राप्त निकायद्वारा पर्याप्त आवासको अधिकारको उल्लङ्घघनसम्बन्धी उजुरीहरूमा गरेको अनुसन्धानको सङ्ख्या तथा अनुपात र त्यसको सरकारद्वारा प्रभावकारीरूपमा गरेको कार्यान्वयन अनुपात ।
- प्रतिवेदन अवधिभित्र बासस्थानबाट गैरकानुनीरूपमा निष्कासन गरिएका कार्यविरुद्ध क्षतिपूर्ति माग गरी चालेका कानुनी कारबाही र त्यसमा अदालतले गरेको फैसलाको सङ्ख्या ।
- प्रतिवेदन अवधिमा बासस्थानबाट निष्कासन गर्ने तथा बासस्थान भत्काउने कार्यलाई रोक्ने प्रयोजनले अदालतले दिएका आदेशसहित चालिएका कानुनी कारबाहीको सङ्ख्या तथा अनुपात ।
- अदालत र न्यायाधिकरणमा आवास तथा जग्गासम्बन्धी विवाद फछ्र्योट गर्न लागेको औसत समय ।
- प्रतिवेदन अवधिभित्र "बलपूर्वक निष्कासन"विरुद्ध परेको उजुरी सङ्ख्या (संयुक्त राष्ट्रसङघीय विशेष कार्यादेशवाहक समक्ष परेको उजुरी र नेपाल सरकारको प्रशासनिक उजुरी कार्यविधिमा गरिएको उजुरीसहित) ।
- सामाजिक तथा सामुदायिक आवासमा सार्वजनिक खर्चको हिस्सा ।
- आवासका लागि पाएको आधिकारिक विकास सहायता (ओडीए) ।
- सार्वजनिक विकास बजेटको अनुपातमा पुनर्निर्माण तथा विस्थापितहरूको पुर्नवासमा गरिएको कुल सार्वजनिक खर्च तथा निर्माण गरिएका आवास संरचनाहरूको सङ्ख्या ।
- प्रतिवेदन अवधिमा सामाजिक तथा सामुदायिक आवास अन्तर्गत थप गरिएको आवास क्षेत्र ।
- पानीको आपूर्ति, सरसफाई, बिजुली तथा फोहोरमैला व्यवस्थापनमा लक्षियत समूहको घरायसी बजेटको अनुपात ।

- Share of public expenditure allocated to maintenance of sanitation, water supply, electricity and physical connectivity of habitations.
- Proportion of households living in permanent structures in compliance with building codes and by-laws.
- Number shelters built (by the Government) for homeless people, including endangered indigenous peoples in the reporting period.
- Proportion of target population extended sustainable access to an improved water source,* access to improved sanitation,* electricity and garbage disposal in the reporting period.
- Number and proportion of households that receive public housing assistance.

Outcome indicators

- Number of homeless population.
- Number and proportion of targeted households living in squatter settlements rehabilitated in the reporting period.
- Number and proportion of households living in and around hazardous conditions.
- Proportion of urban population living in slums and squatters.*
- Number or proportion of households who need to walk for more than 10 minutes[55] to fetch water, access to public transport, schools, hospitals and duty stations.
- Proportion of vulnerable households dependent on private sources for water supply.
- Proportion of households having access to cooking fuels (such as gas, kerosene oil), including proper ventilation to protect people from the toxic smoke of cooking fuels.
- Annual average of homeless persons (per 100,000 population).
- Average rent compared to the average income of targeted population.
- Proportion of households with legally enforceable, contractual, statutory or other protection providing security of tenure or proportion of households with access to secure tenure.
- Proportion of women with legal titles to land and property.
- Proportion of households spending more than 40 per cent[56] of their monthly income/ expenditure on housing.
- Number and proportion of displaced or evicted households or families rehabilitated or resettled in the reporting period.

All indicators should be disaggregated by prohibited grounds of discrimination.

* MDG indicator
** Indicators integrated in the National Human Rights Action Plan (NHRAP) 2010/11-2012/13 by the Government of Nepal
*** Indicators related to MDGs and the NHRAP

55 Participants of the consultation in Nepalgunj of Mid Western region proposed 30 minute.
56 Standard set by UNHABITAT in Nepal (information provided by LUMANTI, a NGO based in Kathmandu which advocates for housing/shelter for squatters in urban areas)

- भवन निर्माण संहिता र विनियमअन्तर्गत निर्माण गरिएका आवास (शहर, बजार र गाउँ)को अनुपात।
- आवास स्थलको मर्मत संभार, सरसफाई, पानी आपूर्ति, बिजुलीलगायत अन्य भौतिक संरचनाको विकासमा गरिएको सार्वजनिक खर्चको हिस्सा।
- भवन संहिता तथा विनियमहरूले तोकेको मापदण्डबमोजिम स्थायीरूपमा निर्माण गरिएका भवनहरूमा बसिरहेका घरधुरीको अनुपात।
- प्रतिवेदन अवधिमा सार्वजनिक तथा सामुदायिक आवास उपलव्ध गराइएका लोपोन्मुख आदिवासी र अन्य आवासविहीनहरूको सङ्ख्या तथा अनुपात।**
- प्रतिवेदन अवधिमा सुधारिएको पानी, सरसफाइ, बिजुली तथा फोहरमैला व्यवस्थापनमा दिगो पहुँच सुनिश्चत गरिएका लक्ष्यित जनसङ्ख्याको अनुपात।
- आवासमा सहुलियतसहित सार्वजनिक आवास सहायता पाइरहेका घरपरिवारको सङख्या तथा अननुपात।

परिणामगत सूचकाङ्कहरू:

- घरवार विहीनहरूको सङ्ख्या।
- प्रतिवेदन अवधिभित्र अनधिकृत स्थलमा बसोबास गरिरहेका घरपरिवारमध्ये पुर्नस्थापन गराइएका घरपरिवारको सङ्ख्या तथा अनुपात।
- जोखिमयुक्त अवस्थामा बसोबास गरिरहेका घरपरिवारहरूको सङ्ख्या तथा अनुपात।
- खुल्ला स्थान र फोहर बस्तीमा बसिरहेका शहरी जनसङ्ख्याको अनुपात।
- खाने पानी, सार्वजनिक यातायात, विद्यालय, अस्पताल तथा कार्यालयको लागि १० मिनेट[५५] भन्दा बढी हिंड्नुपर्ने घरपरिवारको सङ्ख्या तथा अनुपात।
- पानीको आपूर्तिका निम्ति नीजि स्रोतहरूमा निर्भर असुरक्षित घरपरिवारको सङ्ख्या तथा अनुपात।
- धुवा जाने भेन्टिलेसनसहित खाना पकाउने इन्धन (जस्तै ग्यास, बिजुली, मट्टितेल)मा पहुँच भएका घरपरिवारको अनुपात।
- प्रति एकलाख जनसङ्ख्यामा घरबारविहीनको औसत सङ्ख्या तथा अनुपात।
- लक्ष्यित जनसङ्ख्याको औसत आयको तुलनामा औसत घरभाडा।
- कानुनी भोगाधिकार तथा कानुनीरूपमा लागु गर्न सकिने अनुबन्धपत्र वा अन्य संरक्षण प्राप्त घरपरिवारको अनुपात वा कानुनी भोगाधिकारमा पहुँच भएका घरपरिवारको अनुपात।
- घरजग्गा वा सम्पत्तिमा स्वामित्व भएका महिलाहरूको अनुपात।
- आवासमा आफ्नो मासिक आयको ४० प्रतिशत[५६] भन्दा बढी खर्च गर्ने घरपरिवारहरूको अनुपात।
- प्रतिवेदन अवधिमा विस्थापित तथा निष्कासन गरिएका मध्ये पुर्नस्थापित र पर्नवास गरिएकाको घरपरिवार संख्या।

प्रत्येक सूचकाङ्कलाई निषेधित विभेदका आधारहरू (जस्तै जाति, लिङ्ग, धर्म, वर्ण, उमेर, अपाङ्गता, भौगलिक क्षेत्र, आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था)मा विखण्डित गर्नुपदर्छ ।

* सहस्राब्दी विकास लक्ष्य सूचकाङ्क

** सरकारद्वारा जारी राष्ट्रिय मानवअधिकार कार्ययोजना (सन् २०१० २०१३) ले समेटेको सूचकाङ्क

५५ ३० मिनेट हुनेपर्ने सुझाव मध्यपश्चिमको नेपालगंजमा भएको परामर्श कार्यशालाका सहभागीहरूको रहेको

५६ नेपालमा यूएन हावीटयाटले तोकेको मापदण्ड (स्रोत : लुमन्ती)

4.3 The right to highest attainable standard of physical and mental health

The right to health is the right to the "highest attainable standard of physical and mental health" and encompasses freedoms such as the right to control one's health and body, and entitlements such as equal access to health care. It also includes a wide range of factors such as drinking water and adequate sanitation; safe and nutritious food; adequate housing; healthy working and environmental conditions; health related education and information; and, gender equality.[57]

The indicators developed to monitor the right to health are based on five attributes: *(i) sexual and reproductive health; (ii) child mortality and health care; (iii) natural and occupational environment; (iv) prevention, treatment and control of diseases and; (v) accessibility to health facilities and essential medicines.* These attributes emanate from the exhaustive reading of the normative framework on the right to the highest attainable standard of physical and mental health enumerated in the ICESCR and the General Comments No. 14 of the CESCR.

Structural indicators

- Number and date of entry into force in Nepal of the international human rights treaties relevant to the right to the health.
- Date of entry into force and coverage of the right to health in the Constitution and other domestic laws.
- Time frame and coverage of national policies, plans and programmes to implement the right to health, including specific policies and action plans on sexual and reproductive health, child health and nutrition, mental health and essential drugs.
- Number of registered and/or active governmental, semi-governmental and non-governmental organisations involved in the protection and promotion of the right to health.

Process indicators

- Proportion of received complaints on the right to health investigated and adjudicated by the courts, NHRC and other competent mechanisms and the proportion of these responded to effectively by the Government.
- Per capita government expenditure on health.
- Number of the Health Facility Management Committees oriented on decentralized management of health services.
- Proportion of population/districts/villages/schools covered under the awareness campaign on sexual and reproductive health.**
- Number and proportion of medical and para-medical personnel (per 10,000 population),[58] hospital beds and other primary health care facilities.

---

57 General comment No. 14 of CESCR.
58 World Health Organisation (WHO) recommends 23 health professionals for every 10,000 population as a standard

४.३. उपभोग गर्न सकिने उच्चतम स्तरको शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यको अधिकार

स्वास्थ्यको अधिकार भनेको "उपभोग गर्न सकिने उच्चतम स्तरको शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यको अधिकार" हो । यस अन्तर्गत आफ्नो स्वास्थ्य र शरिरमाथि नियन्त्रण गर्ने स्वतन्त्रताका साथै स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँचका कुराहरू पर्दछन् । खानेपानी, उपयुक्त सरसफाई, सुरक्षित र पोषणयुक्त खाना, उपयुक्त आवास, स्वास्थ्य कार्य तथा प्राकृतिक वातावरण, स्वास्थ्य सम्बन्धी शिक्षा र सूचना तथा लैङ्गिक समानता जस्ता कुराहरू स्वास्थ्यको अधिकारको अभिन्न पक्षहरू हुन् ।[५७]

स्वास्थ्यको अधिकारसम्बन्धी अनुगमन सूचकाङ्कहरू यसका पाँच महत्वपूर्ण विशेषताहरूमा आधारित छन् । ती हुन् *(१)यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य,(२) बाल मृत्यदर तथा स्वास्थ्य सेवा, (३) प्राकृतिक र पेसागत वातावरण, (४) रोगको रोकथाम, उपचार र नियन्त्रण, र (५) स्वास्थ्य केन्द्र लगायत अत्यावश्यक औषधिमा पहुँच ।* यी विशेषताहरूको पहिचान आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि, १९६६ को धारा १२ मा व्यवस्थित गरिएको उपभोग गर्न सकिने उच्चतम स्तरको शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यको अधिकारले समेटेको विषयको विस्तृत तथा पूर्ण अध्ययन तथा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी समितिको सामान्य टिप्पणीमा नं १४ मा निहित व्याख्याको आधारमा गरिएको छ । [५८]

संरचनागत सूचकाङ्कहरू

- उपभोग गर्न सकिने उच्चजतम स्तरको शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यको अधिकारसँग सम्बन्धित नेपाल पक्ष राष्ट्र भएका अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार सन्धिहरूको सङ्ख्या र ती लागु भएको मिति ।
- संविधान लगायत अन्य राष्ट्रिय कानुनका स्वास्थ्यको अधिकारसम्बन्धी गरिएको व्यवस्था ।
- स्वास्थ्यको अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धनमा कार्यरत पञ्जीकृत सक्रिय सरकारी, अर्धसरकारी र गैरसरकारी सङ्घ संस्थाहरूको सङ्ख्या ।
- यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य, बाल स्वास्थ्य, पोषण, शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्य, अत्यावश्यक औषधीको व्यवस्थासम्बन्धी राष्ट्रिय नीति र कार्यक्रम ।

प्रक्रियागत सूचकाङ्कहरू

- अदालत, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग र अन्य सक्षम निकायले स्वास्थ्यको अधिकारको उल्लङ्घनसम्बन्धी उजुरीहरूमा गरेको अनुसन्धानको सङ्ख्या तथा अनुपात र तिनको सरकारद्वारा गरिएको प्रभावकारी कार्यान्वयनको अनुपात ।
- सरकारद्वारा स्वास्थ्यमा गरिने प्रतिव्यक्ति खर्च ।
- स्वास्थ्य सेवाको विकेन्द्रित व्यवस्थापनतर्फ लक्ष्यित स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थापन समितिको सङ्ख्या ।
- यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सचेतना अभियानअन्तर्गत समेटिएका जनसङ्ख्या, जिल्ला, गाउँ र विद्यालयहरूको अनुपात ।**
- (प्रति १०००० जनसङ्ख्यामा) मेडिकल तथा प्यारामेडिकल कर्मचारी,[५९] अस्पताल शैया तथा अन्य प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रहरूको अनुपात ।

---

५७ आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार समितिको सामान्य टिप्पणी नं. १४

५८ अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार दस्तावेजहरुको अनुगमनका लागि सूचकाङ्कहरुसम्बन्धी प्रतिवेदन, एचआइआरआई/एमसी/२००८

५९ विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले प्रति १०००० जनसंख्यामा २३ स्वास्थ्यकर्मीहरु हुनुपर्ने मापदण्ड तोकेको छ ।

- Number of vacant posts in the health facilities.
- Number of districts or hospitals/health care centres implementing programmes for mental health care.**
- Number of trained health personnel working in the district, zonal and regional hospitals to provide mental health care.
- Number of GBV cases reported and provided treatment by health facilities.
- Percentage of health facilities providing adolescents and youth friendly services.
- Proportion of births/deliveries in health facilities.**
- Percentage of deliveries by skilled birth attendances (SBA).
- Proportion of children covered under public nutrition supplement programmes.
- Proportion of infants exclusively breastfed during the first six months.
- Percentage of women receiving 225 iron tablets.[59]
- Percentage of children and pregnant women with vitamin A coverage.
- Proportion of population with access to safe drinking water.
- Proportion of population with access to improved sanitation.
- Proportion of children below one year immunized.**
- Number of awareness raising programmes on transmission of diseases (e.g. HIV/AIDS)*
- Percentage of pregnant women accessing to services for the prevention of mother to child transmission (PMTCT).
- Percentage of population living with HIV/AIDS having access to anti-retroviral therapy (ART) services.
- Number of facilities providing Basic Emergency and Obstetrics Care (BEOC) services.
- Number of facilities providing Comprehensive Emergency and Obstetrics Care (CEOC) services.
- Percentage of currently married women with unmet needs[60] of family planning services by age group, place of residence and wealth status (quintile).
- Percentage of institutional deliveries by wealth quintiles[61] and caste/ethnicities.
- Percentage of complications due to met needs of family planning.[62]
- Access to medical consultations, by target groups (discriminatory testing surveys)
- Number and coverage of safe abortion sites.
- Number of induced abortions performed by the trained and government registered health care providers at listed facilities/sites.
- Proportion of population having access to essential drugs.
- Number and proportion of disabled friendly health facilities.
- Proportions of persons with disabilities using assistive devices.
- Number of cases of uterine prolapses treated (disaggregated by social groups and region).

59 Standard set by the Ministry of Health and Population, Government of Nepal
60 Unfulfilled demand of currently married women of contraceptives and other family planning methods either due to unavailability or not having access to family planning means and methods or due to social or cultural barriers
61 Bulk of income and wealth
62 Complications that arise after using contraceptives and family planning methods

- स्वास्थ्य केन्द्रहरूमा रिक्त दरबन्दी सङ्ख्या।
- मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिरहेका जिल्ला एवं अञ्चल अस्पताल र स्वास्थ्य केन्द्रहरूको सङ्ख्या।
- मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गराइरहेका जिल्ला, अञ्चल वा क्षेत्रीय अस्पताल तथा स्वास्थ्य केन्द्रहरूमा कार्यरत दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरूको सङ्ख्या।
- स्वास्थ्य केन्द्रहरूले उपचार प्रदान गरेका लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी रिपोर्ट गरिएका घट्नाहरूको सङ्ख्या।
- वयस्क तथा युवा-मैत्री स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिरहेका स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरूको प्रतिशत।
- स्वास्थ्य केन्द्रहरूमा जन्मेका शिशुहरूको अनुपात।**
- दक्ष स्वास्थ्यकर्मीको हेरचाहमा भएका प्रसुतिको प्रतिशत।
- सरकारका पूरक पोषण कार्यक्रमअन्तर्गत समेटिएका बालबालिकाको अनुपात।
- जन्मेदेखि पहिलो ६ महिनामा केवल स्तनपान मात्र गराइएका शिशुहरूको अनुपात।
- २२५ "आयरन चक्की"[६०] सेवन गर्ने महिलाहरूको सङ्ख्या।
- भिटामिन "ए" कार्यक्रमले समेटेका बालबालिका र गर्भवती महिलाहरूको प्रतिशत।
- सफा खानेपानी र सरसफाईमा पहुँच भएका जनसङ्ख्याको अनुपात।
- सुधारिएको सरसफाईमा पहुँच भएका जनसङ्ख्याको अनुपात।
- खोप लगाएका एक वर्षभन्दा कम उमेरका बालबालिकाको अनुपात।
- सङ्क्रमित रोग (जस्तै एचआईभी एड्स) सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रमहरूको सङ्ख्या।
- आमाबाट शिशुमा हुने सङ्क्रमणको रोकथामको लागि आवश्यक सेवामा पहुँच भएका गर्भवती महिलाहरूको प्रतिशत।
- एन्टी रिट्रोभाइरल थेरापी (एआरटी) सेवामा पहुँच भएका एचआईभी एड्स सङ्क्रमित जनसङ्ख्याको प्रतिशत।
- आधारभूत आकस्मिक तथा प्रसुति सेवा (बीईओसी) प्रदान गर्ने स्वास्थ्य केन्द्रहरूको सङ्ख्या।
- पूर्ण आकस्मिक तथा प्रसुति सेवा (सीईओसी) प्रदान गर्ने स्वास्थ्य केन्द्रहरूको सङ्ख्या।
- उमेर, भौगलिक क्षेत्र र आयको आधारमा परिवार नियोजनका अपरिपूर्त माग[६१] पूरा नभएका नवविवाहित महिलाहरूको प्रतिशत।
- सम्पत्ती वा आय र जाति जनजातिको आधारमा स्वास्थ्य केन्द्रहरूमा भएका प्रसुतीहरूको प्रतिशत।
- परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोगले सृजना गरेका स्वास्थ्य जटिलताका[६२] घटनाहरूको प्रतिशत।
- स्वास्थ्यसम्बन्धी परामर्श सेवामा लक्ष्यित समूहको पहुँच (विभेदलाई उजागर गर्ने सर्वेक्षणहरू)।
- सुरक्षित गर्भपतन सेवा केन्द्रहरूको सङ्ख्या र तिनले समेटेको क्षेत्र।
- सरकारी स्वीकृति प्राप्त दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरूले सूचीकृत स्थानहरूमा गरेका गर्भपतनको सङ्ख्या।
- अत्यावश्यक औषधीमा पहुँच भएका जनसङ्ख्याको अनुपात।
- अपाङ्ग-मैत्री[६३] स्वास्थ्य केन्द्रहरूको सङ्ख्या।
- अपाङ्गता सहायक उपकरण प्राप्त गरेका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अनुपात।
- आङ खस्नेक समस्याको उपचार भएका घटनाहरूको सङ्ख्या (सामाजिक समूह र भौगलिक क्षेत्रको आधारमा तथ्याङ्कको विखण्डीकरण)।

---

६० नेपाल सरकार, स्वास्थ्य मन्त्रालयको मापदण्ड

६१ नवविवाहित महिलाहरुको आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक र अन्य कारणले परिवार नियोजनका साधन र विधिहरुको प्रयोग गर्न नसकेको स्थिति

६२ परिवार नियोजनका साधन र विविधहरुको गलत प्रयोगबाट सृजित स्वास्थ्य जटिलताहरु

६३ भौतिक संरचना, सूचना र संचार, आर्थिक एवं अन्य आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको पहुँच सुनिश्चित गरिएका स्वास्थ्य केन्द्रहरु

Sources of data and information

The Ministry of Health & Population, the Government of Nepal, and its subsidiary organs are the primary data source for the indicators (mostly process and outcome) related to the right to health in the context of Nepal. However, data and information of some specific indicators is subject to surveys. UN agencies such as the World Health Organisation (WHO) an United Nations Children's Fund (UNICEF) in Nepal may also have information pertaining to the indicators on the right to health. The Economic Survey done by the Government at the end of every fiscal year may also provide useful information. Likewise, the report prepared by the Government for the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights can also be a source of data and information for the indicators on the right to health and other ESC rights.

Outcome indicators

- Proportion of live births with low birth-weight.
- Infant and under-5 mortality rate*.
- Prenatal and neonatal mortality rate.
- Maternal mortality ratio.
- Total fertility rate.
- Number or percentage of underweight children below 5 years of age.
- Prevalence of HIV/AIDS among the total population, including among women aged between 15-49 years of age.
- Number of diarrhea incidence among children below 5 years of age.
- Number of incidences of pneumonia among children below 5 years of age.
- Number of annual parasite cases (malaria/kalazar) (per 10,000 population).
- Prevalence of tuberculosis (TB).
- Leprosy prevalence rate (per 10,000 population).
- Proportion population benefiting from free health care.**
- Number and proportion of patients receiving mental health care/treatment.**

All indicators should be disaggregated by prohibited grounds of discrimination.

* MDG indicator

** Indicators integrated in the National Human Rights Action Plan (NHRAP) 2010/11-2012/13 by the Government of Nepal

तथ्याङ्क वा सूचनाको स्रोत

नेपालमा स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय र यस मातहतका निकायहरू स्वास्थ्यको अधिकारसम्बन्धी सूचकाङ्कहरूको तथ्याङ्क वा आँकडाको लागि प्राथमिक स्रोतहरू हुन्। तर केही सूचकाङ्कहरूको तथ्याङ्क सर्वेक्षणमा पनि भर पर्ने खालका हुन्छन्। विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन र संयुक्त राष्ट्रसङघीय बाल कोष जस्ता संयुक्त राष्ट्रसङघीय निकायहरूमा पनि स्वास्थ्यको अधिकारसम्बन्धी सूचकाङ्कहरूको आँकडा वा सूचना उपलब्ध हुनसक्छ। प्रत्येक आर्थिक वर्षको अन्त्यतिर सरकारले गर्ने आर्थिक सर्वेक्षणले पनि यस्ता सूचकाङ्कहरूको बारेमा उपयोगी जानकारी दिन सक्छ। त्यस्तै सरकारले आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी समितिको लागि तैयार पार्ने आवधिक प्रतिवेदन पनि स्वास्थ्यको अधिकारलगायत अन्य आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूसम्बन्धी सूचकाङ्कहरूको लागि तथ्याङ्कको स्रोत हुनसक्छ।

परिणामगत सुचकाङ्कहरूः

- जीवित जन्ममा कम तौल भएका शिशुहरूको अनुपात
- नवजात शिशु र पाँच वर्ष मुनिका बालबालिकाको मृत्यु दर
- नजन्मिदै र जन्मेको केही समयपछि हुने बाल मृत्युदर
- मातृ मृत्यु दर
- प्रजनन दर
- कम तौल भएका पाँच वर्ष भन्दा कम उमेरका बालबालिकाको सङ्ख्या वा प्रतिशत
- १५४९ वर्षका महिलाहरूलगायत कुल जनसङ्ख्यामा एचआईभी एड्स भएकाहरूको सङ्ख्या वा प्रतिशत
- पाँच वर्ष मुनिका बालबालिकामा झाडापखलाका घटना सङ्ख्या
- पाँच वर्ष मुनिका बालबालिकामा भएका निमोनियाका घटना
- मलेरिया र कालजार जस्ता परजीवी को वार्षिक घटना सङ्ख्या (प्रति दश हजार जनसङ्ख्यामा)
- क्षयरोगको घटना दर
- प्रति दश हजार जनसङ्ख्यामा कुष्ठरोगको व्याप्तता
- निशुल्क स्वास्थ्य सेवाबाट लाभान्वित भएकाहरूको अनुपात**
- मानसिक स्वास्थ्य सेवा पाइरहेकाहरूको सङख्या तथा अनुपात।**

प्रत्येक सूचकाङ्कलाई निषेधित विभेदका आधारहरू (जस्तै जाति, लिङ्ग, धर्म, वर्ण, उमेर, अपाङ्गता, भौगलिक क्षेत्र, आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था)मा विखण्डित गर्नुपदर्छ ।

* सहस्राब्दी विकास लक्ष्य सूचकाङ्क

** सरकारद्वारा जारी राष्ट्रिय मानवअधिकार कार्ययोजना (सन् २०६७ २०७०) मा समेटिएको सूचकाङ्क

4.4 The right to education

The right to education encompasses the right to free and compulsory primary education, and increasing access to secondary, technical, vocational and higher education. It cuts across a variety of human rights, as it embeds civil, cultural, economic, political and social elements together. Realising the right to education for all reduces the vulnerability to child labour, early marriage and discrimination and violation or abuses of many other human rights.

States must ensure that education is adequately available, accessible, acceptable and adaptable for all. Acceptable education is relevant, culturally appropriate and of good quality, whereas adaptability requires flexibility to adapt to the needs of changing societies and of students within their diverse social and cultural settings.[63]

The minimum core content of the right to education includes prioritizing free and compulsory primary education for all children, and ensuring that educational content accords with human rights principles. The attributes associated to the right to education, therefore, are: *(i) universal primary education which is free and compulsory; (ii) accessibility to secondary and higher education; (iii) curricula and educational resources; and (iv) educational opportunities and freedom.* The indicators below are explicitly or implicitly linked to these attributes.

Structural indicators

- Number and date of entry into force in Nepal of the international human rights treaties relevant to the right to education.
- Date of entry into force and coverage of the right to education in the Constitution and other domestic laws.
- Timeframe and coverage of national policies and plans[64] to implement the right to education.
- Timeframe and coverage of national policies, action plans or code of conduct on regulation of private educational institutes.
- Stipulated duration of compulsory education and minimum age for school.
- Proportion of education institutions with mechanisms such as student council for students to participate in matters affecting them.
- Number of registered and active governmental, semi-governmental and non-governmental organisations involved in the protection and promotion of the right to education.[65]

63 General Comment No. 13 of CESCR

64 Policies and action plans to ensure universal, free and compulsory primary education for all, including provisions for temporary and special measures for particular groups (e.g. street children); vocational and technical education; and development of curriculum and educational resources

65 This indicator is more relevant at district and regional level.

४.४ शिक्षाको अधिकार

शिक्षाको अधिकारअन्तर्गत निशुल्क तथा अनिवार्य प्राथमिक शिक्षाका साथै प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षा तथा माध्यमिक र उच्च शिक्षामा व्यक्तिको पहुँच अभिवृद्धि गर्ने कुराहरू समेटिएका हुन्छन् । शिक्षाको अधिकारले नागरिक, साँस्कृतिक, आर्थिक, राजनीतिक तथा सामाजिक सबै तत्त्वलाई समेट्छ । सबैले शिक्षाको अधिकारको उपभोग गर्न पाएको खण्डमा बालश्रम, बालविवाह, विभेद र अन्य धेरै मानवअधिकार उल्लङ्घान तथा दुर्व्यावहारको जोखिमको सम्भावना कम हुन्छ । यसले स्वास्थ्य तथा रोजगारीको अधिकार एवं सार्वजनिक जीवनमा सहभागी हुने नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारलगायत अन्य मानवअधिकारको उपभोगको सम्भावनालाई बढाउँछ ।

राज्यले शिक्षा सबैलाई पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध हुने, सबैको पहुँचभित्र हुने र सबैलाई स्वीकार्य र अनुकुल हुने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । शिक्षा स्वीकार्य र सान्दर्भिक, साँस्कृतिकरूपमा उपयुक्त र गुणस्तरीय हुनुपर्दछ । शिक्षामा अनुकुलताले विविध सामाजिक तथा साँस्कृतिक वातावरणमा समाज र विद्यार्थीको बदलिंदो आवश्यकता र चाहना सुहाउँदो लचकताको माग गर्दछ ।[६४]

शिक्षाको अधिकारअन्तर्गत राज्यको न्यूनतम दायित्वमा सबै बालबालिकाका लागि निशुल्क र अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा र शैक्षिक पाठ्यक्रम मानवअधिकारका मापदण्डहरूसँग मिल्ने कुराको सुनिश्चितता पर्दछन् । तसर्थ, शिक्षाको अधिकारसँग सम्बन्धित आधारभूत विशेषताहरूमा *१) अनिवार्य तथा निशुल्क प्राथमिक शिक्षा; २) माध्यमिक तथा उच्च शिक्षामा पहुँच; ३) पाठ्यक्रम तथा शैक्षिक सामग्री र ४) शैक्षिक अवसर तथा स्वतन्त्रता पर्दछन् ।* तल दिइएका सूचकाङ्कहरू यिनै विशेषताहरूमा आधारित छन् ।

संरचनागत सूचकाङ्कहरू

- शिक्षाको अधिकारसँग सम्बन्धित नेपाल पक्षराष्ट्र भएका अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार सन्धिहरू र ती लागु भएको मिति ।
- संविधानलगायत राष्ट्रिय कानुनले शिक्षाको अधिकारसम्बन्धी गरेको व्यवस्था ।
- शिक्षाको अधिकार सुनिश्चित गर्ने राष्ट्रिय नीति, कार्यक्रम र कार्ययोजनाहरू ।[६५]
- निजी शैक्षिक संस्थाहरूलाई नियमन गर्ने राष्ट्रिय नीति, योजना र आचारसंहिता तथा त्यसले समेट्ने विषयगत दायरा र लागु हुने समयावधि ।
- अनिवार्य शिक्षाका लागि तोकिएको अवधि तथा विद्यालयमा भर्ना हुन आवश्यक न्यूनतम उमेर ।
- विद्यार्थीहरूको सरोकारसँग सम्बन्धित विषयमा उनीहरूको सहभागितालाई सुनिश्चित गर्न विद्यार्थी युनियन जस्ता संयन्त्रहरूको व्यवस्था भएका शैक्षिक संस्थाहरूको अनुपात ।
- शिक्षाको अधिकारको संरक्षण तथा संवर्द्धनमा क्रियाशील पञ्जीकृत सरकारी, अर्धसरकारी र गैरसरकारी सङ्घ संस्थाहरूको सङ्ख्या ।[६६]

६४ आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी समितिको सामान्य टिप्पणी नं. १३

६५ विशेष आवश्यकता भएका समूह (जस्तै सडक बालबालिका) का लागि अस्थायी र विशेष उपयाहरु सहित सबैका लागि विश्वव्यापी, निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षा सुनिश्चित गर्ने नीति तथा कार्यक्रमहरु जुन व्यवसायिक तथा प्राविधिक शिक्षा र पाठ्यक्रम एवं शैक्षिक स्रोतहरुको विकाससँगै पनि सम्बन्धित हुन सक्छन् ।

६६ यो सुचकाङ्क जिल्ला र क्षेत्रको सन्दर्भमा बढी उपयुक्त हुन सक्छ ।

Process indicators

- Proportion of received complaints on the right to education investigated and adjudicated by the courts, NHRC or any other competent mechanisms and the proportion of these responded to effectively by the Government*
- Number or percentage of private educational institutes against which actions are taken for violating the (legal) standards.
- Public expenditure on primary, secondary and higher education as proportion of gross national income and net ODA for education received. **
- Proportion of public expenditure on students with special needs (children with disabilities, street children and orphans etc.).
- Proportion of schools with adequate and inclusive infrastructures.[66]
- Proportion of students (by targeted groups) covered under publicly supported additional financial programmes or incentives for primary education.
- Proportion of Early Childhood Education and Development Centres (ECED) Community Learning Centres (CLC) with improved management practices.**
- Proportion of women aid workers in Early Childhood Education and Development Centres (ECED) and Community Learning Centres (CLCs).**
- Proportion of targeted groups in community school managements.
- Number and proportion of community managed schools.**
- Number of day-care centres or informal education centres.**
- Proportion of schools implementing the mid-day meal programme and number of students covered under the mid-day meals programme.**
- Proportion of community based schools implementing free education for students from grades 1 to 8.**
- Number of proportion of actions taken against community schools which violate the standard to provide free education from grades 1 to 8.
- Number and proportion of teachers obtaining in-service trainings, including trainings on human rights and gender awareness.**
- Proportion of schools made or built or accommodated or adjusted to the needs of children with disabilities.
- Proportion of schools providing special education (e.g. for children with disabilities).
- Proportion/ratio of teachers qualified and trained for secondary and higher education
- Ratio of students compared to number of teaching staff at primary and secondary level (both public and private schools).
- Ratio of girls to boys in secondary or higher education by caste, ethnicity, region and disabilities.
- Number and proportion of schools following a multi-lingual curriculum.**
- Proportion of community schools with computer education.

66 Desk, bench, natural light, toilet (friendly to girls and children with disabilities), drinking water and play grounds etc.

प्रक्रियागत सूचकाङ्कहरू

- अदालत, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग र अन्य अधिकारप्राप्त निकायले शिक्षाको अधिकारको उल्लङ्घनसम्बन्धी उजुरीहरूमा गरेको अनुसन्धानको सङ्ख्या तथा अनुपात र तिनको सरकारले गरेको प्रभावकारी कार्यान्वयनको अनुपात ।
- कानुनी र नीतिगत मापदण्डअनुसार नचलेका निजी शैक्षिक संस्थाहरूविरुद्ध गरिएको कारबाहीको सङ्ख्या तथा अनुपात ।
- कुल गार्हस्थ्य आयको अनुपातमा आधारभूत, माध्यमिक र उच्च शिक्षामा गरिएको सार्वजनिक खर्च तथा शिक्षामा सार्वजनिक व्ययको अनुपातमा प्राप्त गरिएको औपचारिक विकास सहयोग (ओडीए) । **
- विशेष आवश्यकता भएका बालबालिकाहरू (जस्तै सडक बालबालिका, र अपाङ्गता भएका बालबालिका)को शिक्षाको लागि गरिएको सार्वजनिक खर्चको अनुपात ।
- पर्याप्त समावेशी भौतिक पुर्वाधार[६७] भएका विद्यालयको अनुपात ।
- प्राथमिक शिक्षाको लागि अतिरिक्त सार्वजनिक आर्थिक सहयोग कार्यक्रमअन्तर्गत समेटिएका लक्ष्यित समूहका विद्यार्थीहरूको अनुपात ।
- सुधारिएको व्यवस्थापन सहित प्रारम्भिक बाल शिक्षा तथा विकास केन्द्र (इसीईडी) र सामुदायिक अध्ययन केन्द्र (सीएलसी)को सङ्ख्या वा अनुपात । **
- प्रारम्भिक बाल शिक्षा तथा विकास केन्द्र (इसीईडी)मा कार्यरत महिला कर्मचारीहरूको अनुपात ।
- कक्षा १ देखि ८ सम्म निशुल्क शिक्षा लागु गरिरहेका सामुदायिक विद्यालयहरूको सङ्ख्या ।
- कक्षा १ देखि ८ सम्म निशुल्क शिक्षा लागु गर्नु पर्ने सामुदायिक विद्यालयहरूको सवालमा त्यो लागु नगरेका विद्यालयहरूविरुद्ध गरिएको कारबाही सङ्ख्या ।
- मानवअधिकार र लैङ्गिक चेतनाको विषयसहित सेवाकालीन तालिम प्राप्त गर्ने शिक्षकहरूको सङ्ख्या तथा अनुपात ।**
- समुदायद्वारा व्यवस्थापन गरिएका विद्यालयहरूको सङ्ख्या तथा अनुपात ।
- सामुदायिक विद्यायल व्यवस्थापन समितिहरूमा लक्ष्यित समूहको अनुपात ।
- अपाङ्ग-मैत्री विद्यालयहरूको सङ्ख्या तथा अनुपात ।
- दिवा स्याहार केन्द्र वा अनौपचारिक शिक्षा केन्द्रहरूको सङ्ख्या ।
- दिवा खाजा कार्यक्रमअन्तर्गत समेटिएका विद्यार्थीहरूको अनुपात वा दिवा खाजा कार्यक्रम लागु गर्ने विद्यालयहरूको सङ्ख्या तथा अनुपात ।
- माध्यमिक र उच्च शिक्षामा दक्ष तथा तालिम प्राप्त शिक्षकहरूको अनुपात ।
- प्राथमिक र माध्यमिक तहमा (सामुदायिक र निजी दुवै) अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको तुलनामा शिक्षक शिक्षिकाको अनुपात ।
- जात, जाति, क्षेत्र र अपाङ्गताको आधारमा माध्यमिक तह र उच्च शिक्षामा छात्राहरूको अनुपात ।
- बहुभाषिक पाठ्यक्रम प्रयोग गर्ने विद्यालयको सङ्ख्या तथा अनुपात ।
- कम्प्युटर शिक्षा लागु गरिएका सामुदायिक विद्यालयहरूको सङ्ख्या ।
- अङ्ग्रेजी भाषामा पठनपाठन हुने सामुदायिक विद्यालयहरूको सङ्ख्या ।
- खुला सिकाइ लागु भएका सामुदायिक विद्यालयहरूको सङ्ख्या ।

---
६७ उदारणको लागि डेक्स, बेन्च प्रकृतिक प्रकाश, छात्रा र अपाङ्ग-मैत्री शौचालय, खानेपानी, खेलमैदान आदि

- Proportion of community schools with English as a medium of teaching and learning.
- Number or proportion of community schools providing open education.
- Number or proportion of community schools adopting customary practices and mother tongue as medium of teaching and learning.
- Average distance of community schools from home and community centres.
- Drop out rate of students on the prohibited grounds of discrimination.
- Teacher attendance rate at community schools (hours per day).
- Proportion of trained teachers for providing education in a child-friendly and fear-free environment.
- Number of schools with inclusive education.
- Number of days that schools closed due to *bandh* and strikes in the calendar year.

Outcome indicators

- Literacy rate.
- Number and proportion of illiterate adults who participated in literacy programmes.**
- Primary school enrolment ratio.
- Number of school age children who are out of schools.
- Number and proportion of targeted population groups enrolled in the ECDs.**
- Number and proportion of target groups that participated in vocational trainings and other education programmes.**
- Number or proportion of students enrolled in higher education by targeted groups (girl) receiving the government scholarships.**
- Percentage of enrollment rate of all marginalized communities in higher education.
- Drop-out rate from primary education by grades for target groups.
- Proportion of students starting grade 1 who reach last grade of primary level (completion rate).*
- Proportion of students completing secondary and higher secondary education.
- Number of population graduated (per 10,000 population).
- Percentage of users of information technology, including internet.
- Number and proportion of adult women benefited from informal education.

All indicators should be disaggregated by prohibited grounds of discrimination.

* MDG indicator

** Indicators integrated into the National Human Rights Action Plan (NHRAP) 2010/11-2012/13

- शिक्षाको मूल प्रवाहमा समाहित भएका परम्परागत तथा मातृभाषामा पठनपाठन हुने सामुदायिक विद्यालयहरूको सङ्ख्या ।
- घर र समुदायबाट सामुदायिक विद्यालयहरूको औसत दुरी ।
- भेदभावका कारणले विद्यालय छोड्ने विद्यार्थीहरूको अनुपात (प्राथमिक र माध्यमिक दुबै तह) ।
- बालमैत्री एवं भयरहित वातावरणमा कसरी पठनपाठन गर्ने भन्नेसम्बन्धी तालिम लिएका शिक्षक शिक्षिकाको अनुपात ।
- समाहित शिक्षा लागु गरिरहेका सामुदायिक विद्यालयको अनुपात ।
- सामुदायिक विद्यालयहरूमा शिक्षकहरूको उपस्थिति दर (प्रति दिन/घण्टा) ।
- बन्दहडतालको कारणले शैक्षिक सत्रभरि विद्यालयहरू नखुलेको जम्मा दिन ।

परिणामगत सूचकाङ्कहरू

- साक्षरता दर ।
- साक्षरता कार्यक्रममा सहभागी अशिक्षित वयस्कहरूको सङ्ख्या तथा अनुपात ।
- प्राथमिक विद्यालयमा भर्ना दर ।
- विद्यायलभन्दा बाहिर रहेका विद्यालय जाने उमेरका बालबालिकाहरूको सङ्ख्या वा प्रतिशत ।
- प्ररम्भिक बालशिक्षा तथा विकास केन्द्र (इसीईडीसी) र सामुदायिक अध्ययन केन्द्रमा लक्ष्यित समूहहरूको भर्ना दर ।
- सीपमूलक तालिम तथा अन्य शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा सहभागी लक्ष्यित समूहहरूको सङ्ख्या तथा अनुपात ।
- सरकारी छात्रवृत्तिमा उच्च शिक्षाका लागि भर्ना भएका लक्ष्यित समूहका विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या तथा अनुपात ।
- उच्च शिक्षामा सम्पूर्ण सीमान्तीकृत समुदायको भर्ना प्रतिशत ।
- शैक्षिक तह अनुसार लक्ष्यित समूहमा विद्यालय छोड्ने दर ।
- कक्षा १ मा भर्ना भएर प्राथमिक तह पूरा गर्ने विद्यार्थीको अनुपात ।**
- माध्यमिक र उच्च माध्यमिक तहको शिक्षा पूरा गर्ने विद्यार्थीहरूको अनुपात ।
- (प्रति १०,००० जनसङ्ख्यामा) स्नातक तह पूरा गर्नेको सङ्ख्या ।
- इन्टरनेट लगायतका सूचना प्रविधि प्रयोगकर्ताको प्रतिशत ।
- अनौपचारिक शिक्षा (गृहणी विद्यालय)बाट लाभान्वित हुने प्रौढ महिलाहरूको सङ्ख्या ।

प्रत्येक सूचकाङ्कलाई निषेधित विभेदका आधारहरू (जस्तै जाति, लिङ्ग, धर्म, वर्ण, उमेर, अपाङ्गता, भौगलिक क्षेत्र, आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था)मा विखण्डित गर्नुपदर्छ ।

* सहस्राब्दी विकास लक्ष्य मापन गर्ने सूचकाङ्कहरू

** सरकारद्वारा जारी राष्ट्रिय मानवअधिकार कार्ययोजना (सन् २०१० २०१३) मा समेटिएको सूचकाङ्क

4. 5 The right to work

The right to work is one of the fundamental rights recognized in several international human rights instruments. The ICESCR, as laid down in Article 6, deals more comprehensively with this right than any other international human rights instrument. The right to work is essential for realizing other human rights and forms an inseparable and inherent part of human dignity.[67]

Nepal, in accordance with national[68] and international legal standards, has obligations to respect, protect and fulfill every Nepali citizen's right to work which entails, at least, the right to access to employment without discrimination, free choice of employment, and a supportive structure that aids access to employment, including appropriate vocational education and training. It also includes the right to fair wages, to equal pay for work of equal value, to safe and healthy working conditions, to reasonable limitations on working hours, to equal treatment in employment and the prohibition of dismissal on the ground of pregnancy as well as other discriminatory grounds.

The attributes based on which indicators have been identified, therefore, include *(i) access to decent and productive work; (ii) just and safe working conditions; (iii) training, skill upgradation and professional development and; (iv) protection from forced labour and unemployment.*

Structural indicators

- Number and date of entry into force in Nepal of the international human rights treaties, including ILO conventions, relevant to the right to work.
- Date of entry into force and coverage of the right to work in the Constitution and other domestic framework laws.
- Time frame and coverage of national policies[69] and plans to effect the realization of the right to work.
- Maximum number of working hours per week stipulated by law.
- Minimum age of employment by occupation.
- Duration of maternity, paternity and leave entitlements on medical grounds and proportion of wage paid in the covered period.
- Number of registered and/or active governmental, semi-governmental and non-governmental organisations, including trade unions involved in the protection and promotion of the right to work.

67 General Comment No. 18 of CESCR
68 Art. 18 (1) of Interim Constitution, 2007
69 Policies and action plans that focus on generating full and productive employment; ensuring safety and health standard in the workplace; determining working hours and equal wages; providing skill development and vocational training; and elimination of forced labour, including worst forms of child labour, domestic work and work of migrants.

४.५ काम गर्न पाउने अधिकार

काम गर्न पाउने अधिकार मानवअधिकार र श्रमसम्बन्धी कैयौं अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूले सुनिश्चित गरेको एक मौलिक अधिकार हो । आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धिको धारा ६ ले अन्य दस्तावेजको तुलनामा यो अधिकारलाई बढी विस्तृतरूपमा समेटेको छ। काम गर्न पाउने अधिकार अन्य मानवअधिकारको उपभोगको लागि अत्यावश्यक अधिकार र मानव प्रतिष्ठाको एक अभविभाज्य एवं अन्तर्निहित हिस्सा हो ।[६८]

राष्ट्रिय[६९] तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी मापदण्डहरूले नेपाललाई प्रत्येक नेपालीको काम गर्न पाउने अधिकारको सम्मान, संरक्षण र पूरा गर्ने दायित्व सुम्पेको छ जसअन्तर्गत कम्तीमा पनि विनाभेदभाव काम तथा रोजगारीमा सबैको पहुँच, रोजगारी छान्न पाउने स्वतन्त्रता र आवश्यक व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिम लगायत रोजगारीमा पहुँच बढाउने सहयोगी संरचनाको व्यवस्था पर्दछन् । साथै, उचित ज्यालाको अधिकार, समान कामका लागि समान ज्याला, सुरक्षित तथा स्वस्थ्य कार्य वातावरण, काम गर्ने उचित समयसीमा, गर्भवती वा विभेदका अन्य पक्षहरूको आधारमा कामबाट निष्कासन गर्न नपाउने एवं रोजगारीमा समान व्यवहार यसका अन्य विशेषताहरू हुन् ।

काम तथा रोजगारीको अधिकार अनुगमन गर्न सूचकाङ्कहरूको पहिचान गर्दा यस अधिकारका निम्न आधारभूत विशेषताहरू *१) मर्यादित तथा उत्पादनमूलक काममा पहुँच; २)उचित तथा सुरक्षित कार्यविस्था; ३) तालिम, सीप अभिवृद्धि तथा वृत्ति विकास; र, ४) बेरोजगारी तथा बलपूर्वक श्रममा लाउने कार्यबाट संरक्षणको* आधारमा गरिएको छ ।

संरचनागत सूचकाङ्कहरू

- अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनका महासन्धिहरूलगायत काम गर्न पाउने अधिकारसँग सम्बन्धित नेपाल पक्षराष्ट्र भएका अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार सन्धिहरू र ती लागु भएको मिति ।
- काम गर्न पाउने अधिकारसम्बन्धी संवैधानिक र कानुनी व्यवस्था ।
- कामको गर्न पाउने अधिकार सुनिश्चत गर्न तर्जुमा भएका राष्ट्रिय नीति र कार्ययोजनाहरू[७०] तथा तिनले समेटेका विषय र समयावधि ।
- कानुनले व्यवस्था गरेबमोजिम सातामा काम गर्ने अधिकतम समय (घण्टा) ।
- पेसाअनुसार रोजगारीको लागि न्युनतम उमेर ।
- सुत्केरी विदा (महिला र पुरूष दुबै)को अवधि र सो अवधिमा प्रदान गरिने ज्यालाको अनुपात ।
- काम गर्न पाउने अधिकारको अनुगमन तथा कार्यन्वयनमा क्रियाशील पञ्जिकृत सरकारी, अर्धसरकारी र गैरसरकारी सङ्घ संस्थाहरूको सङ्ख्या ।

६८ आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार समितिको सामान्य टिप्पनी नं. १८

६९ अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १८ (१)

७० त्यस्ता नीति र कार्ययोजनाहरू पूर्ण तथा उत्पादनशिल रोजगारीको सुनिश्चतता, सुरक्षित कार्य वातावरण, काम गर्ने समयसीमा निर्धारण तथा समान कामको लागि समान ज्याला र शिप विकास तथा व्यवसायिक तालिमसँग सम्बन्धित हुन सक्छन् । त्यस्तै निष्कृष्ट खालका बालश्रम लगायत बलपुर्वक काममा लगाउने कार्य तथा घरेलु श्रम शोसणको उन्मुलन लगायत वैदेशिक रोजगारीसँग सम्बन्धित नीतिहरु पर्दछन् ।

> "For the effective monitoring of ESCR, the availability of data and information for each indicator is essential. We, however, cannot deny retaining some of the indicators for which data and information may not be available immediately but are crucial to capture the level of realization of the rights in question in the long-run. We have to advocate with the Government and other responsible actors for the generation of data and information or one to lead a survey for the same purpose."
>
> *- National Women Commission (NWC) in Nepal*

Process indicators

- Proportion of received complaints on the right to work, including just and safe working conditions, investigated and adjudicated by the courts, NHRC or any other competent mechanisms (i.e. labour court) and the proportion of these responded to effectively by the Government.
- Number of workplaces (both formal and informal sector) monitored (by e.g. the Labour Department) as per international labour standards and actions taken.
- Proportion of population gone abroad for employment and specific steps taken by the Government to safeguard their rights when violated.
- Number of cases/frauds of foreign recruitment agencies investigated and legal action initiated.**
- Number of employment information centres set up and proportion of districts with operational employment information centres.**
- Proportion of labour force having access to information related to employment.
- Number or proportion of population attending skill development and vocational trainings.
- Proportion of wage between men and women (based on region and target groups).
- Number of targeted programmes aimed at increasing access of women, Dalits, indigenous peoples and persons with disabilities to employment.
- Proportion of women, Dalits, indigenous peoples, persons with disabilities, and other target groups holding senior level posts (i.e. managerial) in the public service.
- Number of information centres set-up for migrant labourers or districts with operational migration information centres.**
- Number of unemployment insurance schemes. **
- Number of benficiaries under targeted social security programmes.**

> "आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको प्रभावकारी अनुगमनका लागि प्रत्येक सूचकाङ्कको तथ्याङ्क वा सूचना उपलब्ध हुनु आवश्यक छ। तर तत्काल तथ्याङ्क वा सूचना उपलब्ध नभएकै आधारमा आवश्यक सूचकाङ्कहरूलाई राख्दै नराख्ने भन्ने कुरा हुँदैन। मुख्यगरी, यदि कुनै पनि सूचकाङ्क दीर्घकालीन हिसाबले कुनै पनि अधिकारको कार्यान्वयनको स्थितिलाई उजागर गर्ने खालको छ भने त्यसलाई कायम राख्नुपर्दछ। बरु, हामीले सरकार वा अन्य जिम्मेवार पक्षहरूलाई तथ्याङ्क वा सूचना सङ्कलनक लागि आवश्यक संयन्त्रहरूको निर्माण गर्न वा भइरहेकालाई प्रभावकारी बनाउन वकालत गर्नुपर्छ वा कसैले त्यस सम्बन्धी सर्वेक्षण गरेर आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न सक्छ।"
>
> *- राष्ट्रिय महिला आयोग*

प्रक्रियागत सूचकाङ्कहरू

- उचित तथा सुरक्षित कार्यावस्थालगायत काम गर्न पाउने अधिकारको उल्लङ्घनसम्बन्धी उजुरीहरूमा अदालत, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग र अन्य अधिकारप्राप्त निकायहरूले गरेका अनुसन्धान र फैसलाहरूको सङ्ख्या र तिनको सरकारद्वारा गरिएको प्रभाकारी कार्यान्वयनको अनुपात।
- श्रमसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूप सरकार (जस्तै श्रम विभाग)ले अनुगमन गरेका औपचारिक तथा अनौपचारिक दुबै क्षेत्रमा क्रियाशील रोजगार स्थलहरूको सङ्ख्या एवं मापदण्ड पूरा नगरेका रोजगारदाताहरूविरुद्ध गरिएको कारबाहीको सङ्ख्या।
- वैदेशिक रोजगारीमा गएको जनसङ्ख्याको अनुपात तथा त्यस्ता कामदारहरूको अधिकार उल्लंघनको प्रत्युत्तरमा सरकारले चालेका ठोस कदमहरूको सङ्ख्या।
- वैदेशिक रोजगारीसम्बन्धी ठगी वा जालसाजीका घटनाहरूविरुद्ध गरिएको अनुसन्धान र कारबाही सङ्ख्या।
- रोजगारीसम्बन्धी सूचना केन्द्रहरूको सङ्ख्या (वैदेशिक रोजगारीसहित) तथा त्यस्ता केन्द्रहरू सञ्चालित जिल्लाहरूको सङ्ख्या।
- रोजगारीसम्बन्धी सूचनामा पहुँच भएका श्रम शक्तिको अनुपात।
- सीप विकास तथा व्यवसायिक तालिम लिएका जनसङ्ख्याको अनुपात।
- महिला, दलित, जनजाति, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा अन्य सीमान्तीकृत र सुविधाविहिनहरूको रोजगारीमा पहुँच अभिवृद्धिको लागि लक्षियत कार्यक्रमहरूको सङ्ख्या।
- महिला र पुरुषबीच पारिश्रमिकतामा रहेको भिन्नताको अनुपात (भौगोलिक क्षेत्र तथा लक्षियत समूहको आधारमा)।
- सार्वजनिक सेवाको उच्च ओहोदा (व्यवस्थापकीय पद)मा रहेका महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा अन्य लक्षियत समूहको अनुपात।
- वैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदारहरूका लागि स्थापित सूचना केद्रहरू र त्यस्ता सूचना केन्द्रहरू सञ्चालित जिल्लाहरूको सङ्ख्या।
- बेरोजगारी बीमा योजनाहरूको सङ्ख्या।
- लक्षियत सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमअन्तर्गत लाभान्वितहरूको सङ्ख्या।

- Proportion of labourers with insurance coverage.**
- Minimum wages by economic activity and by region.**
- Proportion of fund allocated by private business companies under corporate social responsibility and number of targeted programmes financed through such funds.
- Number of employment generating business companies and industries incresed and decresed in the reporting period.
- Number of *bandhs* (general strikes), including the strikes in the industrial sector and the estimated economic and other loss caused in the reporting period.
- Proportion of population covered under self-employment programmes.

Outcome indicators

- Proportion of unemployed in total population.
- Employment-to-population ratios, by sex, target groups and education level.
- Proportion of employed and semi-employed persons earning below USD 1 per day.*
- Long-term unemployment rates (one year or more) by sex, target groups and region.
- Annual employment growth (job creation rates), by education level.
- Proportion of informal sector workers shifted to formal sector employment in the reporting period.
- Number of accidents at the workplace and victims covered by compensation schemes.
- Number of workers employed abroad that were rescued or provided emergency assistance.**
- Number of death incidents and serious injuries involving workers in foreign employment for which compensation was provided.
- Proportion of targeted unemployed persons covered by unemployment/social security benefits.
- Share of women in wage employment in the non-agricultural sector.*
- Proportion of workers in hazardous employment (short, fixed term, casual and seasonal).
- Employment growth rate in the reporting period.
- Number of child labourers in the reporting period.

All indicators should be disaggregated by prohibited grounds of discrimination.

* MDG indicator
** Indicators integrated into the National Human Rights Action Plan (NHRAP) 2010/11-2012/13 by the Government of Nepal

- बीमा सुरक्षा गरिएका श्रमिकहरूको सङ्ख्या।
- आर्थिक गतिविध र भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा न्यूनतम ज्याला दर।
- नीजि क्षेत्रका उद्योग र व्यापारिक संस्थानहरूले सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत छुट्याएको रकमको अनुपात तथा त्यसको परिचालन मार्फत भएका लक्षित कार्यक्रमको सङ्ख्या।
- प्रतिवेदन अवधिमा रोजगारमूलक उद्योग र व्यापारिक कम्पनीको वृद्धि र बन्द सङ्ख्या।
- प्रतिवेदन अवधिभित्र भएका बन्द हडतालको सङ्ख्या तथा त्यसबाट पर्न गएको आर्थिकलगायत अन्य क्षतिको अनुमानित मात्रा।
- स्वरोजगार कार्यक्रम अनर्तगत समेटिएको जनसङ्ख्याको अनुपात।

परिणामगत सूचकाङ्कहरू

- कुल जनसङ्ख्यामा बेरोजगारहरूको अनुपात।
- लिङ्ग, लक्षियत समूह र शैक्षिक तहअनुसार जनसङ्ख्या रोजगार अनुपात।
- दैनिक १ अमेरिकी डलर भन्दा कम आर्जन गर्ने रोजगार र अर्ध-वेरोजगार व्यक्तिहरूको अनुपात।
- लिङ्ग, लक्षियत समूह र भौगलिक क्षेत्रको आधारमा दीर्घकालीन बेरोजगारी दर (एक वर्ष वा धेरै)।
- शैक्षिक तहअनुसार रोजगारीमा वार्षिक वृद्धि दर।
- प्रतिवेदन अवधिमा अनौपचारिक क्षेत्रबाट औपचारिक क्षेत्रमा लागेका कामदारहको अनुपात।
- कार्यस्थलमा घटेका आकस्मिक घटनाहरू तथा क्षतिपूर्तिअन्तर्गत समेटिएका त्यस्ता घटनामा पीडितको सङ्ख्या।
- उद्धार गरिएका वा आपतकालीन सहयोग प्रदान गरिएका वैदेशिक रोजगारीमा गएका कामदारहरूको सङ्ख्या।
- वैदेशिक रोजगारीमा गएका कामदारहरूको सम्बन्धमा मृत्यु भएका घटनामा क्षतिपूर्ति प्रदान गरिएका पीडितहरूको सङ्ख्या।
- बेरोजगारी र सामाजिक सुरक्षा सुविधाअन्तर्गत समेटिएका लक्षियत बेरोजगार व्यक्तिहरूको अनुपात।
- गैरकृषि क्षेत्रमा रोजगारी गरिरहेका महिलाहरूको अनुपात वा प्रतिशत।
- जोखिमपूर्ण रोजगारीमा रहेका कामदारहरूको अनुपात (छोटो, निश्चित, भैपरि आउने, मौसमी)।
- बाल श्रमिकहरूको सङ्ख्या।
- प्रतिवेदन अवधिमा रोजगारी वृद्धि।

प्रत्येक सूचकाङ्कलाई निषेधित विभेदका आधारहरू (जस्तै जाति, लिङ्ग, धर्म, वर्ण, उमेर, अपाङ्गता, भौगलिक क्षेत्र, आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था)मा विखण्डित गर्नुपदर्छ ।

* सहस्राब्दी विकास लक्ष्य मापन गर्ने सूचकाङ्कहरू

** सरकारद्वारा जारी राष्ट्रिय मानवअधिकार कार्ययोजना (सन् २०१० २०१३)मा समेटिएको सूचकाङ्क

CHAPTER 5

THE USE OF INDICATORS IN PRACTICE

5.1 The need to identify baseline, goals and benchmarks

The next step, after identifying indicators, is to identify baseline, national level benchmarks and targets for these indicators.[70] Benchmarks are baseline measurements that assess performance at the start of the period in question. Performances above the benchmarks indicate that Nepal is meeting its obligation to progressively realize the rights in question.

Targets are goals that indicate the level of realization of the rights considered attainable within a determined period of time. If realistic targets are set and then not met, the State should establish that it has met its obligations nonetheless.[71]

State planning instruments such as the five-year regular plan, the three-year interim plan and national human rights action plan may help to identify national-level benchmarks to ensure progressive realisation of the ESCR concerned in the context of Nepal.

70 OHCHR: *Economic, Social and Cultural Rights, Handbook for National Human RightsInstitutions, Professional Training Series* No. 12, New York, Geneva 2005.

71 Ibid

परिच्छेद ५

सूचकाङ्कहरूको व्यवहारिक प्रयोग

५.१ बेसलाइन, लक्ष्य र मापदण्डको निर्धारण

सूचकाङ्कहरूको पहिचानपछि अर्को कदम भनेको सम्भव भएसम्म मुख्यगरी परिणामगत सूचकाङ्कको लागि बेसलाइन (आधारभूत तह), राष्ट्रिय लक्ष्य र मापदण्डको निर्धारण गर्नु हो ।[७१] मापदण्ड भनेको कुनै पनि अधिकारको उपभोगको विद्यमान सुरुको अवस्था जनाउने एक आधार हो जसले निश्चित अवधिमा तोकिएको मापदण्डअनुरूप लक्ष्य हासिल भए नभएको मापन गर्दछ । यदि तोकिएको मापदण्ड अनुसार वा त्योभन्दा बढी उपलब्धि हासिल गरिएको खण्डमा नेपालले सम्बन्धित अधिकारको क्रमिकरूपमा कार्यान्वयनको दायित्व पूरा गरिरहेको छ भन्ने जनाउँछ ।

लक्ष्यहरूले कुनै निश्चित अवधिभित्र हासिल गर्न सकिने अधिकारहरूको प्राप्तिको अवस्थालाई इङ्गत गर्दछ । यदि व्यवहारिक लक्ष्यहरू निर्धारण गरियो र ती पूरा नभए किन त्यस्तो हुन गयो भन्ने औचित्य पुष्टि राज्यले गर्नुपर्दछ ।[७२]

नियमित पञ्च वर्षीय योजना, त्रिवर्षीय अन्तरिम योजना तथा राष्ट्रिय मानवअधिकार कार्ययोजना जस्ता आवधिक योजनाहरूले आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको क्रमिकरूपमा पूर्ण प्राप्ति सुनिश्चित गर्न राष्ट्रिय लक्ष्य तथा मापदण्डहरू निर्धारण गर्न सघाउछ । राष्ट्रिय तहमा गरिने लक्ष्य निर्धारणले तोकिएको अवधिमा अधिकारहरूको उपभोगको स्तरलाई इङ्गित गर्दछ । यदि यथार्थपरक लक्ष्यहरू निर्धारण गरियो तर त्यो हासिल गर्न सकिएन भने त्यसको औचित्यता पुष्टि गर्ने जिम्मेवारी सरकारको हुन्छ ।

७१ उच्चायुक्तको कार्यालय : *आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार, राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रहरुका लागि हाते पुस्तिका, व्यवसायिक तालिम श्रंखला संख्या १२,* न्यूयोर्क, जेनेभा २००५

७२ ऐ

Need to set up national-level benchmarks

Benchmarks are baseline measurements and should be defined by the individual State Party, in the context of the ICESCR, taking into account resource availability. Benchmarks are time-bound goals and therefore crucial to measure the progressive realization of the rights concerned. The current national statistics of skill birth attendance in Nepal, for instance, is 29.39% and if the Government aims it to up by 40% in five years, this becomes a benchmark to achieve in the given time frame. While setting the national level benchmarks, it is highly desirable that a control mechanism exists to ensure that established goals are set neither too high nor too low.

- Based on Prof. Eibe Riedel: *The IBSA Procedure as a Tool of Human Rights Monitoring* and OHCHR: *Economic, Social and Cultural Rights, Handbook for National Human Rights Institutions*

5.2 Collection of data

Data for indicators, benchmarks and targets may come from a variety of sources. In Nepal, the Central Bureau of Statistics (CBS) under the National Planning Commission is the primary source of data and information. Equally important is to look into the programmes and annual reports of the relevant government ministries and departments, such as those responsible for education, health, housing, agriculture, physical planning, labour and land which may provide detailed breakdown of where public funds are being spent in these areas and the results generated.

Annual Government budget reports provide information on the overall mix and proportion of public spending in areas that are more directly related to ESCR, such as education and health care. State reports to the Treaty Bodies may also provide important data and information in relation to the status of the realization of the rights concerned.

The data qualified as quantitative indicators, however, should be relevant, valid and reliable; they should be timely and based on objective information and effective data-generating mechanisms. They should be amenable to disaggregation by prohibited grounds of discrimination such as sex, age and other vulnerable or marginalized population segments, and suitable for temporal and spatial comparison, following relevant international statistical standards.[72]

72 Report on indicators for monitoring compliance with international human rights instruments/ HRI/MC/2006/7.

राष्ट्रिय तहमा मापदण्डको निर्धारणको आवश्यकता

नेपालले राष्ट्रिय मापदण्डको निर्धारण गर्दा आफ्नो साधन र स्रोतको उपलब्धताको आधारमा गर्नुपर्दछ । मापदण्ड (बेन्चमार्क) निश्चित समयावधिअनुसार निर्धारित लक्ष्यहरू हुन् । आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको क्रमिक तथा प्रगतिशील कार्यान्वयनको मापनको लागि मापदण्डको निर्धारण महत्वपूर्ण हुन्छ । उदाहरणका लागि मानौ, नेपालमा दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरूको हेरचाहमा जन्मेका शिशुहरूको प्रतिशत २९.३९ छ । पाँच वर्षको अन्तरालमा ४० प्रतिशत बनाउने राष्ट्रिय लक्ष्य निर्धारण गरियो भने पाँच वर्षको अवधिका लागि त्यो एक मापदण्ड हो । राष्ट्रिय तहमा मापदण्डको निर्धारण गर्दा नियन्त्रण र नियमनका संयन्त्रहरूको व्यवस्था गरिनुपर्छ जसले गर्दा मापदण्ड ज्यादा महत्वकाक्षी पनि नहोस र साह्रै कम पनि नहोस ।

- स्रोतः प्राध्यापक डा. ईबी राइडलः *मानवअधिकार अनुगमनको लागि इब्सा (सूचकाङ्क, बेन्चमार्क, क्षेत्र निर्धारण र मूल्याङ्कण) एक सामग्री* र उच्चायुक्तको कार्यालयः *आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार, राष्ट्रिय मानवअधिकार संयन्त्रहरूका लागि हाते पुस्तिका ।*

५.२ तथ्याङ्क सङ्कलन

निर्धारित मापदण्ड र लक्ष्यका लागि आवश्यक तथ्याङ्क वा सूचना विभिन्न स्रोतहरूबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ । नेपालमा तथ्याङ्क वा सूचनाको लागि राष्ट्रिय योजना आयोगअन्तर्गतको केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग प्राथमिक स्रोत हो । त्यस्तै शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, कृषि, भौतिक योजना, श्रम तथा भूमि सुधार मन्त्रालय र ती अन्तर्गतका विभागहरूका कार्यक्रम तथा वार्षिक प्रतिवेदनहरूको अध्ययन गर्नु पनि तथ्यङ्कको हिसावले उत्तिकै महत्वपूर्ण हुन्छ जसले सरकारी कोष कहाँ खर्च भइरहेको छ र परिणाम के छ भन्ने कुराको विस्तृत विवरण दिन सक्छ ।

सरकारको वार्षिक आयव्यय प्रतिवेदनले शिक्षा, स्वास्थ्यलगायत आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारका अन्य कुन कुन क्षेत्रमा सार्वजनिक खर्चको हिस्सा बढी केन्द्रित छ भन्ने जानकारी दिन्छ । त्यस्तै, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय सन्धि निकायहरूलाई सरकारले बुझाउने आवधिक प्रतिवेदनहरूले पनि आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको विषयमा महत्वपूर्ण तथ्याङ्क वा सूचना उपलब्ध गराउँछ ।

तथ्याङ्क वा सूचना सान्दर्भिक, वैध र विश्वसनीय हुनुपर्छ । यस्ता तथ्याङ्क समयानुकुल, वस्तुनिष्ठ र प्रभावकारी संयन्त्रहरूमा आधारित हुनुपर्दछ । तथ्याङ्क वा सूचना लिङ्ग, उमेर, जात, धर्म, क्षेत्र एवं आर्थिक तथा सामाजिकरूमा पिछडिएका समूहहरूको अवस्था जस्ता विभेदका निषेधित आधारहरूमा खण्डित गर्न सक्ने हुनुपर्दछ । साथै, तथ्याङ्क समय र स्थानका आधारमा तुलनायोग्य तथा तथ्याङ्कशास्त्रको अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डसँग मेल खाने पनि हुनुपर्दछ ।[७३]

७३ मानवअधिकारका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धीहरुको परिपालनको अनुगमनकोलागि सूचाङकहरुसम्बन्धी प्रतिवेदन २००८/उच्चायुक्तको कार्यालय

Annex 1:

List of the participants of the training workshop entitled "Enhancing Knowledge and Skills on Monitoring Economic, Social and Cultural Rights in Nepal" organized in Kathmandu and replicated in the regions between 2009 and 2011 by OHCHR-Nepal. The Working Group benefited from the contribution of these participants while identifying indicators for ESCR.

S.N.	NAME	ORGANISATION	REMARKS
1.	Laxmi Karki	RRN, Kathmandu	NGO
2.	Dr. Renu Rajbhandari	WOREC, Kathmandu	NGO
3.	Sama Bajra	LUMANTI	NGO
4.	Anuj Sitaula	WAFED	NGO
5.	Ritu Limbu	WOREC, Morang	NGO
6.	Janga Bahadur Singh	SCDHRF, Saptari	NGO
7.	Imam Haider	NMYC, Biratnagar, Morang	NGO
8.	Afreen Azimi	Biratnagar, Morang	Teacher
9.	Manoj Manandhar	RRN, Biratnagar	NGO
10.	Punyawati Ramtel	FEDO	NGO
11.	Nabin Lamichhane	HWS, Sunsari	NGO
12.	Hari Singh Gurung	NEFIN, Tanahu	NGO
13.	Laxman Shrestha	Toli, Kaski	NGO
14.	Lok Darsan Lamichhane	DNF	NGO
15.	Dipak Raj Tiwari	INSEC, Biratnagar	NGO
16.	Dhan Bahadur Pariyar	Dalit Network, Baglung	NGO
17.	Bhoj Raj Timalsina	Youth Steps, Banke	NGO
18.	Min Mahat	KIRDAC, Jumla	NGO
19.	Dinesh Kumar Chaudhary	BEE Group, Banke	NGO
20.	Daniram Pahari	CDEN, Baitadi	Network
21.	Fakala Tharu	Friends for Needy Children, Kailali	NGO
22.	Saraswati Nepali	NLRF, Baitadi	NGO
23.	Sita Bohara	BAS, Banke	NGO
24.	Maimoona Siddiqui	Fatima Foundation, Banke	NGO
25.	Balumari Shahi	CVC-Single Women Network, Banke	CBO
26.	Dhan Bahadur Nepali	DWO, Banke	NGO
27.	Roobi Khab Pathan	Nepal Muslim Samaj	NGO

परिशिष्ट १:

उच्चायसक्तको कार्यालयले सन् २००९-२०११ को बीचमा काठमाण्डौ लगयात देशका अन्य विकास क्षेत्रमा सरोकारवालाहरूका लागि आयोजना गरेको “आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारको अनुगमन सम्बन्धी ज्ञान र सीपको अभिवृद्धि” विषयक तालिम कार्यशालाका सहभागीहरूको नामावली । सूचकाङ्कहरूको पहिचानको लागि कार्यशालाका सहभागीहरूका सुझाव र सल्लाह महत्वपूर्ण रह्यो ।

क्र.स.	नाम	संस्था	कैफियत
१.	लक्ष्मी कार्की	आरआरएन, काठमाण्डौ	गैसस
२.	डा. रेनु राजभण्डारी	ओरेक, काठमाण्डौ	गैसस
३.	समा बज्र	लुमन्ती	गैसस
४.	अनुज सिटौला	वाफेड	गैसस
५.	रीतु लिम्बु	ओरेक, मोरङ्ग	गैसस
६.	जंगबहादुर सिंह	एससीडीएचआरएफ, सप्तरी	गैसस
७.	इमाम हाईदर	एनएमवाईसी, बिराटनगर, मोरङ्ग	गैसस
८.	अफ्रिन अजिमी	बिराटनगर,मोरङ्ग	शिक्षिका
९.	मनोज मानन्धर	आरआरएन,बिराटनगर	गैसस
१०.	पुण्यवती रम्तेल	फेडो	गैसस
११.	नविन लामिछाने	एचडब्ल्युएस,सुनसरी	गैसस
१२.	हरिसिंह गुरूङ्ग	नेफीन, तनहुँ	गैसस
१३.	लक्ष्मण श्रेष्ठ	टोली, कास्की	गैसस
१४.	लोकदर्शन लामिछाने	डीएनएफ	गैसस
१५.	दिपकराज तिवारी	इन्सेक, विराटनगर	गैसस
१६.	धनबहादुर परियार	दलित नेर्टवर्क, बाग्लुङ्ग	गैसस
१७.	भोजराज तिमिल्सना	युथ स्टेप, बाँके	गैसस
१८.	मिन महत	केआइआरडिएसी, जुम्ला	गैसस
१९.	दिनेश कुमार चौँधरी	बीईई समूह, बाँके	गैसस
२०.	दानराम पहारी	सीडीइएन,बैतडी	संजाल
२१.	फकला थारु	असहाय बालबालिकाको लागि साथीहरू, कैलाली	गैसस
२२.	सरस्वती नेपाली	एनएलआरएफ, बैतडी	गैसस
२३.	सीता बोहरा	बीएएस, बाँके	गैसस
२४.	मईमुना सिद्धिक्की	फतिमा फाउण्डेशन,बाँके	गैसस
२५.	बालुमरी शाही	सीभीसीएकल महिला सञ्जाल,बाँके	सीबीओ
२६.	धन बहादुर नेपाली	दलित कल्यान संघ, बाँके	गैसस
२७.	रूबि खाब पठान	नेपाल मुस्लिम समाज,नेपाल	गैसस

28.	Dhaniram Tharu	CVC, Bardiya	CBO
29.	Mina Bagale	CBEDN, Kanchanpur	Network
30.	Krishna Singh Deupa	SWEET Nepal, Kanchanpur	CBO
31.	Devi Datta Acharya	NFDN, Banke	NGO
32.	Ganesh Mahatra	WSN, Banke	CBO
33.	Bhagiram Chaudhary	CVC, Bardiya	CBO
34.	Anrkali Chaudhary	CFKF, Dang	CBO
35.	Khagisara Oli	FEDO, Surkhet	NGO
36.	Nita Chaudhary	SWAN, Dang	CBO
37.	Diwani Ghimire	Namuna Peace Centre	CBO
38.	Netra Bahadur Pandey	Cahurast	NGO
39.	Charles Bon Sijapati	Blue Diamond Soicety	NGO
40.	Prajapal Giri	AWC	NGO
41.	Nandaram Poudel	INSEC	NGO
42.	Banarasi Verma	FNJ	CSO
43.	Meena Pariyar	WHR Network	Network
44.	Sashi Singh Chaudhary	AWC	CBO
45.	Anita Srimal	Dalit Manab Adhikar Sangathan	NGO
46.	Samjana Chaudhary	WHRD Alliance	CSO
47.	Motikala Pangeni	Bikalpa-Nawalparasi	NGO
48.	Shree Bahadur Bhandari	KIRDARC-Nepal	CBO
40.	Man Datta Rawal	INSEC-Jumla	NGO
50.	Tika Nagarkoti	WHRD Alliance-Jumla	Network
51.	Manmaya Rana Magar	CHD	CBO
52.	Rajendra Mahat	HRDC-Jumla	CBO
53.	Bhim Bahadur Sarki	DWO	NGO
54.	Harikiran Basnet	Sundar Nepal Sanstha	CBO
55.	Padam Bahadur Shahi	Nepal Bar Association-Jumal	Lawyer
56.	Haridevi Rokaya	FNJ/BBC Nepali Servive	Journalist
57.	Bhim Bahadur Thapa	DHRN-Jumal	CBO
58.	Kamala Budha	NFDN-Jumla	NGO
59.	Ashok Kumar Singh	CAHURAST-Kalikot	NGO
60.	Chhaya Sunar	WHRD Alliance-Kalikot	Alliance
61.	AngLal Pariyar	PACE –Nepal, Mugu	CBO
62.	Jagat Bahadur Bham	KIRDARC-Mugu	CBO
63.	Dipak Rawat	HURENDEC	CBO
64.	Lokendra Bahadur Hitan	INSEC, Mugu	NGO

२८.	धनीराम थारु	सीभीसी,बर्दिया	सीबीओ
२९.	मीना बगाले	सीबीइडीएन,कुञ्चनपुर	संजाल
३०.	किष्ण सिंह देउपा	स्वीटनेपाल, कञ्चनपुर	सीबीओ
३१.	देवी दत्त आचार्य	राष्ट्रिय अपांग महासंघ, नेपाल	गैसस
३२.	गणेश महत्रा	डब्लुएसएन, बाँके	सीबीओ
३३.	भागिराम चौधरी	सीभीसी, बर्दिया	सीबीओ
३४.	अनर्कली चौधरी	सीएफकेएफ,दाङ्ग	सीबीओ
३५.	खगीसरा ओली	फेडो, सुर्खेत	गैसस
३६.	नीता चौधरी	एसडब्लुएएन,दाङ्ग	सीबीओ
३७.	दिवानी घिमिरे	नमुना पिस सेन्टर	सीबीओ
३८.	नेत्रबहादुर पाण्डे	काहुराष्ट	गैसस
३९.	चाल्स बोन सिजापति	ब्लु डाइमण्ड सोसाइटी	गैसस
४०.	प्रजापल गिरी	एडब्लुसी	गैसस
४१.	नन्दाराम पौड्याल	इन्सेक	गैसस
४२.	बनारसी वर्मा	एफएनजे	सीएसओ
४३.	मीना परियार	डब्लुएचआर नेर्टवर्क	संजाल
४४.	शशीसिंह चौधरी	एडब्लुसी	सीबीओ
४५.	अनिता श्रीमाल	दलित मानव अधिकार संगठन	गैसस
४६.	सम्झना चौधरी	डब्लुएचआरडी, अलायन्स	सीएसओ
४७.	मोतीकला पंगेनी	बिकल्प, नवलपरासी	गैसस
४८.	श्री बहादुर भण्डारी	केआईआरडीएआरसीनेपाल	सीबीओ
४९.	मानदत्त रावल	इन्सेकजुम्ला	गैसस
५०.	टीका नगरकोटी	डब्लुएचआरडी, अलायन्स,जुम्ला	संजाल
५१.	मनमाया राना मगर	सीएचडी	सीबीओ
५२.	राजेन्द्र महत	एचआरडीसी, जुम्ला	सीबीओ
५३.	भिमबहादुर सार्की ेकिसिङ्गर"	डीडब्लुओ	गैसस
५४.	हरि किरण बस्नेत	सुन्दर नेपाल संस्था	सीबीओ
५५.	पदमबहादुर शाही	नेपाल बार एशोसियसन,जुम्ला	कानुन व्यवसायी
५६.	हरिदेवी रोकया	एफएनजे/बीबीसी नेपाली सेवा	पत्रकार
५७.	भिमबहादुर थापा	डीएचआरएन,जुम्ला	सीबीओ
५८.	कमला बुढा	एनएफडीएन, जुम्ला	गैसस
५९.	अशोककुमार सिंह	काहुराष्ट, कालिकोट	गैसस
६०.	छाँया सुनार	डब्लुएचआरडी, अलायन्स, कालिकोट	संजाल
६१.	एङ्गलाल परियार	पेस-नेपाल, मुग	सीबीओ
६२.	जगतबहादुर बम	केआईआरडीएआरसीमुगु	सीबीओ
६३.	दीपक रावत	हुरेन्डेक	सीबीओ
६४.	लोकेन्द्रबहादुर हितान	इन्सेक, मुगु	गैसस

65.	Mukti Ram Pokhrel	CRCD-Nepal	NGO
66.	Ravindranath Thakur	MHURI Home	Alliance
67.	Biju Aryal	NGO Federation	
68.	Shanta Shedain	Nepal Bar Association	CSO
69.	Laxmi Karki	RRN, Kathmandu	NGO
70.	Pooja Bhattarai	WOREC	NGO
71.	Birendra Adhikari	Right to Food Network	CSO
72.	Sushila Mishra	Class-Nepal	NGO
73.	Yubaraj Neupane	JTUCC	CSO
74.	Dal Bahadur BK	PDRC	CSO
75.	Bishnumaya Pariyar	WDSTC	NGO
76.	Bijay Bharati	Health Right International	
77.	Jagat Deuja	Community Self Reliance Centre	NGO
78.	Prema Prasai	DPMO, Biratnagar	
79.	Gehanath Gautam	Ministry of Education	Govt.
80.	Nawaraj Upadhya	Nepal Food Corporation	Govt.
81.	Deepak Kiran Pokharel	Nepal Food Corporation	Govt.
82.	Krishna Prasad Dawadi	MoLTM	Govt.
83.	Rukaiya Khatun	WDO-Kapilvastu	Govt.
84.	Mohan Raj Gyawali	DDC,Nawalparasi	Govt.
85.	Tara Bhusal	WDO-Rupandehi	Govt.
86.	Rajan Kumar Pokharel	Info.Officer,DDC	Govt.
87.	Kamala Poudel	WDO-Nawalparasi	
88.	Jit Bahadur Shah	District Education Officer-Jumla	Govt.
89.	Jaya Raj Ojha	Food Corporation-Jumla	Govt.
90.	Keshav Raj Sharma	DPHO	Govt.
91.	Dan Bahadur Aidi	DDC-Jumla	Govt.
92.	Bishnu Maya Paudel	WDO,Kalikot	Govt.
93.	Dan BahadurGurung	DEO,Kalikot	Govt.
94.	Ananda Kesari Pokhrel	DDC-LDO-Dadeldhura	Govt.
95.	Punya Bikram Poudel	LDO, DDC-ArghaKhanchhi	Govt.
96.	Shobha Shah	WDO-Banke	Govt.
97.	Hari Priya Bam	WDO-Kailali	Govt.
98.	Puspa Bhatt	WDO-Baitadi	Govt.
99.	Kesab Prasad Bastola	OPM&CM	Govt.
100.	Punne Bikram Paudyal	MoLD	Govt.
101.	Krishna Raj Khanal	OPM&CM	Govt.

६५.	मुक्ति राम पोखेल	सीआरसीडीनेपाल	गैसस
६६.	रवीन्द्रनाथ ठाकुर	माहुरी घर, कपिलवस्तु	संजाल
६७.	बिजु अर्याल	गैसस, महासँघ, काठमाण्डौ	गैसस
६८.	शान्ता सेढाईं	नेपाल बार एशोसिएशन, काठमाण्डौ	सीएसओ
६९.	लक्ष्मी कार्की	आरआरएन, काठमाण्डौ	गैसस
७०.	पुजा भट्टर्राई	ओरेक, काठमाण्डौ	गैसस
७१.	विरेन्द्र अधिकारी	खाद्य अधिकार सञ्जाल	सीएसओ
७२.	शुशिला मिश्र	क्लासनेपाल	गैसस
७३.	युवराज न्यौपाने	जेटियुसीसी	सीएसओ
७४.	दलबहादुर बि.क.	पीडीआरसी	सीएसओ
७५.	बिष्णुमाया परियार	महिला विकास स्वरोजगार तालिम केन्द्र	गैसस
७६.	बिजय भारती	अन्तर्राष्ट्रिय स्वास्थ्य अधिकार	
७७.	जगत देउजा	सामुदायिक आत्मनिर्भर केन्द्र	गैसस
७८.	प्रेमा प्रर्साई	डीपीएमओ, बिराटनगर	
७९.	गेहनाथ गौतम	शिक्षा मन्त्रालय, काठमाण्डौ	सरकारी अधिकारी
८०.	नवराज उपाध्य	नेपाल खाद्य संस्थान	सरकारी अधिकारी
८१.	दिपक किरण पोखेल	नेपाल खाद्य संस्थान	सरकारी अधिकारी
८२.	कृष्ण प्रसाद दवाडी	श्रम तथा यातायात मन्त्रालय, काठमाण्डौ	सरकारी अधिकारी
८३.	रूकैया खातुन	महिला विकास अधिकृत, कपिलबस्तु	सरकारी अधिकारी
८४.	मोहन राज ज्ञवाली	जिल्ला विकास समिति, नवलपरासी	सरकारी अधिकारी
८५.	तारा भुषाल	महिला विकास अधिकृत, रूपन्देही	सरकारी अधिकारी
८६.	राजन कुमार पोखेल	सूचना अधिकृत, डीडीसी	सरकारी अधिकारी
८७.	कमला पौडेल	महिला विकास अधिकृत, नवलपरासी	सरकारी अधिकारी
८८.	जीत बहादुर शाह	जिल्ला शिक्षा कार्यालय, जुम्ला	सरकारी अधिकारी
८९.	जयराज ओझा	खाद्य संस्थान, जुम्ला	सरकारी अधिकारी
९०.	केशव राज शर्मा	डीपीएचओ	सरकारी अधिकारी
९१.	दान बहादुर अइडी	जिल्ला विकास समिति, जुम्ला	सरकारी अधिकारी
९२.	बिष्णुमाया पौडेल	महिला विकास अधिकृत, कालिकोट	सरकारी अधिकारी
९३.	दान बहादुर गुरुङ्ग	जिल्ला शिक्षा कार्यालय, कालिकोट	सरकारी अधिकारी
९४.	आनन्द कोशरी प्रोखेल	जिल्ला विकास समिति, डडेल्धुरा	सरकारी अधिकारी
९५.	पुण्य बिक्रम पौडेल	जिल्ला विकास समिति, अर्घाखाँची	सरकारी अधिकारी
९६.	शोभा शाह	महिला विकास अधिकृत, बाँके	सरकारी अधिकारी
९७.	हरि प्रिय बम	महिला विकास अधिकृत, कैलाली	सरकारी अधिकारी
९८.	पुष्पा भट्ट	महिला विकास अधिकृत, बाँके	सरकारी अधिकारी
९९.	केशव प्रसाद बास्तोला	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय	सरकारी अधिकारी
१००.	कृष्ण राज खनाल	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय	सरकारी अधिकारी
१०१.	सुनिता ताम्राकार	महिला विकास अधिकृत	सरकारी अधिकारी

102.	Sunita Tamrakar	WDO	Govt.
103.	Ram Prasad Oli	District Court, Morang	Govt.
104.	Pitambar Wasti	DDC, Morang	Govt.
105.	Lila Bikram Thapa	MoHP	NIs
106.	Yagya Adhikari	NHRC	NIs
107.	Deepak Karki	NHRC	NIs
108.	Dipendra Bahadur Singh	NHRC	NIs
109.	Manju Khatiwada	NHRC	NIs
110.	Chandrakanta Chapagain	NHRC	NIs
111.	Shree Ram Adhikari	NHRC	NIs
112	Pawan Bhatta	NHRC	NIs
113	Samjhana Sharma	NHRC	NIs
114	Nand Kishor Yadav	NHRC	NIs
115	Tejman Shrestha	NHRC	NIs
116	Bir Bahadur Budha Magar	NHRC	NIs
117	Rajendra Neupane	NHRC	NIs
118	Arjun Prasad Koirala	NHRC	NIs
119	Jyoti Prasad Ghimire	NHRC	NIs
120	Balkrishna Pokharel	NHRC	NIs
121	Prem Bahadur Thapa	NHRC	NIs
122.	Uma Joshi	NHRC	NIs
123	Koshraj Neupane	NHRC	NIs
124	Ramesh Sunam	NDC	NIs
125	Ritu Raj Bhadari	NWC	NIs
126	Kewal Prasad Bhandari	NWC	NIs
127	Dillip Khadka	NWC	NIs
128	Dipak Shrestha	OHCHR	UN
129	Prabina Bajracharya	OHCHR	UN
130	Anand Chand	OHCHR	UN
131	Samira Shakya	OHCHR	UN
132	Ai Kihara-Hunt	OHCHR	UN
133	Shivani Verma	OHCHR	UN
134	Charles Muwunga	OHCHR	UN
135	Ruplal Aidi	OHCHR	UN
136	Ram Prasad Gautam	OHCHR	UN

१०२.	राम प्रसाद ओली	जिल्ला अदालत, मोरङ्ग	न्यायधिश
१०३.	पिताम्बर वस्ती	जिल्ला विकास समिति, मोरङ्ग	सरकारी अधिकारी
१०४.	लिला बिक्रम थापा	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	सरकारी अधिकारी
१०५.	यज्ञ अधिकारी	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
१०६.	दिपक कार्की	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
१०७.	दिपेन्द्रबहादुर सिंह	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
१०८.	मञ्जु खतिवडा	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
१०९.	चन्द्राकान्त चाँपागाई	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
११०.	श्रीराम अधिकारी	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
१११.	पवन भट्ट	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
११२.	सम्झना शर्मा	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
११३.	नन्द किशोर यादव	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
११४.	तेजमान श्रेष्ठ	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
११५.	बिरबहादुर बुढा मगर	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
११६.	राजेन्द्र न्यौपाने	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
११७.	अर्जुनप्रसाद कोइराला	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
११८.	ज्योतीप्रसाद घिमिरे	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
११९.	बालकृष्ण पोखेल	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
१२०.	उमा जोशी	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
१२१.	प्रेमबहादुर थापा	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
१२२.	कोषराज न्यौपाने	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
१२३.	रमेश सुनाम	राष्ट्रिय दलित आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
१२४.	रितुराज भण्डारी	राष्ट्रिय महिला आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
१२५.	केवलप्रसाद भण्डारी	राष्ट्रिय महिला आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
१२६.	दिलिप खड्का	राष्ट्रिय महिला आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
१२७.	दिपक श्रेष्ठ	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
१२८.	प्रविना बज्राचार्य	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
१२९.	आनन्द चन्द	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
१३०.	समिरा शाक्य	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
१३१.	आइ किहारा हन्ट	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
१३२.	शिवानी बर्मा	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
१३३.	चाल्स मुवुगां	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
१३४.	रूपलाल आइडी	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
१३५.	राम प्रसाद गौतम	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन

Members of the Training Team			
1	Katia Chirizzi	OHCHR-Nepal	UN
2	Chitralekha Massey	OHCHR-Nepal	UN
3	Sonali Regmi	OHCHR-Nepal	UN
4	Dip Magar	OHCHR-Nepal	UN
5	Ruplal Aidi	OHCHR-Nepal	UN
6	Raju Sarkar	OHCHR-Nepal	UN
7	Ratnakaji Shrestha	OHCHR-Nepal	UN
8	Raju Chapagai	OHCHR-Nepal	UN

External facilitators			
1.	Rajeev Malhotra	Consultant	
2.	Nicolas Fasel	OHCHR	UN
3.	Dr. Trilochan Upreti	OPM&CM, Government of Nepal	Government

प्रशिक्षकहरू			
१.	कातिया चिरिजी	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
२.	चित्रलेखा मासी	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
३.	दीप मगर	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
४.	सोनाली रेग्मी	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
५.	रूपलाल अइडी	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
६.	रत्नकाजी श्रेष्ठ	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
७.	राजु सरकार	मानव अधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
८.	राजु चापागाई	मानव अधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन

वाह्य सहजकर्ताहरू			
१.	राजिव मलहोत्रा	विज्ञ, मानवअधिकार सम्बन्धी सूचकाङ्क	परामर्शदाता
२.	निकोलास फ्याजल	उच्चायुक्तको कार्यालयजेनेभा	यूएन
३.	डा. त्रिलोचन उप्रेती	प्रधानमन्त्रीको कार्यालय	सरकारी अधिकारी

Annex 2:

Terms of Reference of the Working Group on ESCR Indicators (prepared in 2009 and revised in 2010)

TERMS OF REFERENCE

1. Background

There has been a growing demand for the identification and use of indicators, both qualitative and quantitative, in promoting and monitoring the implementation of human rights, specifically in the area of economic, social and cultural rights (ESCR) in Nepal. Indicators are seen as a useful tool in articulating and advancing claims on the duty-bearers and in formulating public policies and programmes for facilitating the realisation of human rights, ESCR in particular.

The use of indicators as a tool to help the Government assess its own progress and make precise and relevant information available to the United Nations Human Rights Treaty Bodies, particularly the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, in monitoring the implementation of core international human rights obligations has also been widely accepted in Nepal by a number of relevant actors.

The use of validated indicators can help in bringing about greater transparency and objectivity in the assessments undertaken by the treaty bodies and facilitate the follow-up on their concerns and recommendations, referred to as "concluding observations" in the reporting process of the treaty bodies. Importantly, it makes the content of a human right more concrete and tangible. Appropriate indicators can be particularly useful in the application of human rights standards and norms in the process of policy making and its implementation.

The Working Group on ESCR Indicators was established in 2009 as a part of the follow-up activities to a series of traning workshops introducing a large number of actors in the area of monitoring ESCR in Nepal. They included the National Institutions(NIS), the Government and civil society and NGOs.

परिशिष्ट २

कार्य समूहको कार्य विवरण (२००९ मा तैयार पारिएको मस्यौदा जुन २०१० मा संसोधन गरिएको)

कार्य विवरण

१.पृष्ठभूमि

नेपालमा मानवअधिकार र त्यसमा पनि खासगरी आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको प्रवदर्धन र कार्यान्वयनको अनुगमनको लागि गुणात्मक तथा परिमाणात्मक सूचकाङ्कहरूको पहिचान र प्रयोगको माग बढ्दो छ। सूचकाङ्कहरूलाई मुख्यगरी कर्तव्यपालकहरूसंग अधिकारको दावी गर्न वा दावी गर्ने कार्यलाई अगाडी बढाउन तथा मानवअधिकारहरू र त्यसमा पनि आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको प्राप्तिलाई सहज गर्ने सार्वजनिक नीति र कार्यक्रमहरूको तर्जुमा गर्न उपयोगी सामाग्रीको रूपमा लिने गरिन्छ।

मानवअधिकारका मुख्य सन्धिहरूको कार्यान्वयनमा राज्यले हासिल गरेको प्रगतिको मापन गर्न आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार समितिलगायत अन्य सन्धि निकायहरूलाई प्रभावकारी अनुगमनको लागि सूचकाङ्कहरूलाई एक उपयोगी सामग्री तथा औजारको रूपमा प्रयोग गर्नु पर्ने कुरालाई नेपालका सरोकारवालाहरूले व्यापकरूपमा स्वीकार गरेका छन्।

सन्धि निकायहरूले गर्ने अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रमाणित सूचकाङ्कहरूको प्रयोगले थप पारदर्शिता र वस्तुपरकतालाई सुनिश्चित गर्दछ। साथै, पक्ष राष्ट्का आवधिक प्रतिवेदनहरूमा छलफल पश्चात सन्धि निकायहरूले "निष्कर्ष टिप्पणी"को रूपमा दिने सिफारिसहरूको कार्यान्वयनको अनुगमनलाई पनि सूचकाङ्कहरूको उचित प्रयोगले सहज बनाउँछ। अर्थात, सूचकाङ्कहरूले मानवअधिकारको अनुगमनलाई ठोस र मूर्त बनाउँदछ। उपयुक्त सूचकाङ्कहरूको पहिचान र प्रयोगले नीति निर्माण र कार्यान्वयनको प्रक्रियामा मानवअधिकारका मापदण्ड र मानकहरूलाई लागू गर्न सहयोग पुऱ्याउछ।

नेपालमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारको अनुगमन कार्यमा विभिन्न सरोकारवालाहरूलाई लक्षियत गरेर सञ्चालन गरेको एउटा श्रृंखलाबद्ध तालिम कार्यशालाको परिणामस्वरूप २००९ मा एक कार्यसमूहको स्थापना गरियो। यसमा राष्ट्रिय संस्थाहरू, सरकार, नागरिक समाज तथा गैससहरू सामेल छन्।

2. Objective

The overall objective of the Working Group is to support the promotion, protection and enjoyment of ESCR in Nepal. This will be through the medium of developing (in agreement with NIs, Government authorities and NGOs/CSOs) a set of indicators on some specific ESC rights, in the Nepali context. They would be used to monitor the policies and programs of the State as well as the evaluation of the implementation of the relevant treaty body recommendations/concluding observations. The Working Group would disseminate and enhance the ability of actors to use them and produce a common report on the status of the enjoyment of ESCR in Nepal.

3. Coordination

The Working Group will be co-chaired by OHCHR-Nepal, NHRC, NWC and NDC with support from other members. The Working Group will hold regular monthly meetings convened by the Co-Chairs who will disseminate agenda and minutes.

Different rights/areas will be taken up by the Working Group and will develop the indicators as required.

The Working Group will collaborate and coordinate with all actors as necessary. They will make regular presentations to the stakeholders and members of the Sub-groups as and when necessary.

4. Work plan

The Working Group will develop a work plan which will include a set of prioritized activities and outputs and time frame and responsible and collaborating organizations for the execution of the activities.

२. उद्देश्य

नेपालमा आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको संरक्षण र सम्वर्द्धनमा सहयोग गर्नु कार्यसमूहको मुख्य उद्देश्य हो । यसको लागि कार्यसमूहले नेपालको सन्दर्भ र आवश्यकतालाई ध्यानमा राख्दै आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको अनुगमनमा सहयोग पुग्ने सूचकाङ्कहरूको पहिचान गर्ने उद्देश्य राखेको छ। ती सूचकाङ्कहरू सरकारको नीति तथा कार्यक्रमको अनुगमनको साथसाथै सम्बन्धित सन्धि निकायका सिफारिशहरूको कार्यान्वयनको मूल्याङ्कनमा प्रयोग गर्न सकिन्छ। साथै, कार्यसमूहले सूचकाङ्कहरूको प्रकाशन तथा प्रचारप्रसार र तिनको प्रयोगसम्बन्धी वकालत र अन्य सरोकारवालाहरूको सीप र क्षमता अभिवृद्धि गर्न पनि मिलेर काम गर्नेछ।

३. समन्वय

कार्यसमूहको बैठकको सञ्चालन राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, राष्ट्रिय महिला आयोग, राष्ट्रिय दलित आयोग र उच्चायुक्तको कार्यालयले पालैपालो गर्नेछ। कार्यसमूहको बैठक प्रत्येक महिना वा आवश्यक परेको उपयुक्त समयमा अध्यक्षता गर्ने कार्यसमूहका सदस्यले बोलाउनेछ । कार्यसमूहले विभिन्न आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको छनोट गरी सबै सरोकारवालासंग सहकार्य र समन्वय गरी आवश्यकताअनुसार सूचकाङ्कहरू तयार पार्नेछ।

४. कार्य योजना

कार्यसमूहले वार्षिक कार्ययोजना तयार गर्नेछ र प्राथमिकताको आधारमा विभिन्न कार्यक्रमहरूको तर्जुमा गर्नेछ।

Annex 3:

List of individuals and rganizations consulted by the Working Group in the course of finalizing indicators for ESCR.

S.N.	Name	Organisation	Remarks
1.	Deepak Jung Dhoj Karki	NHRC- Butwal	NIs
2.	Bir Bahadur Budha	NHRC- Jumla	NIs
3.	Maya Devi Sharma	NHRC	NIs
4.	Udbir Nepali	NDC	NIs
5.	Awani Mainali Bhattarai	NWC	NIs
6.	Yemendra Upadhya	NWC	NIs
7.	Mukti Ram Pokhrel	CRCD,Nepal	CBO
8.	Min Bahadur Mahat	KIRDARC-Nepal	CBO
9.	Fakala Tharu	FNC	CBO
10.	Krishna Singh Deupa	SWWET Nepal	NGO
11.	Mina Bagale	CDEN, Kanchanpur	CBO
12.	Sunita Chaudhary	FKDF,Banke	CBO
13.	Maimoona Siddiqui	Fatima Foundation, Banke	NGO
14.	Biju Aryal	NGO Federation of Nepal	NGO
15.	Mohan Jnawali	Nepal Teachers' Association	CSO
16.	Prabha Balampu	CWIN, Nepal	NGO
17.	Narendra Prasad Joshi	SAP, Nepal	NGO
18.	Abhiram Roy	WOREC, Nepal	NGO
19.	Bhanu Parajuli	RRN	NGO
20.	Tulasi Bahadur Karki	FOHRID	NGO
21.	Indra Adhikari	Nepal Red Cross	
22.	Bhesh Raj Adhikari	Food Action Nepal (FAN)	NGO
23.	Shaurabha Subedi	WOREC, Nepal	NGO
24.	Ramesh Kumar Poudel	Human Rights, Training coordination	
25.	Pooja Bhattarai	WOREC, Nepal	NGO
26.	Yogita Rai	FIAN, Nepal	NGO

परिशिष्ट ३:

कार्य समूहले आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारको लागि सूचकाङ्कहरू पहिचना गर्ने र अन्तिम रूप दिने क्रममा परामर्श गरिएका व्यक्ति र संस्थाहरूको सूची

क्र.स.	नाम	संस्था	कैफियत
१.	दिपकजंग धोज कार्की	राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग बुटवल	राष्ट्रिय संयन्त्र
२.	बिरबहादुर बुढा मगर	राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग जुम्ला	राष्ट्रिय संयन्त्र
३.	माया देवी शर्मा	राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
४.	उदबीर नेपाली	राष्ट्रिय दलित आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
५.	आवानी मैनाली भट्टर्राई	राष्ट्रिय महिला आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
६.	यमेन्द्र उपाध्य	राष्ट्रिय महिला आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
७.	मुक्ति राम पोखेल	सीआरसीडी, नेपाल	गैसस
८.	मीनबहादुर महत	केआइआरडीएआरसी,नेपाल	गैसस
९.	फकला थारू	एफएनजे	गैसस
१०.	कृष्ण सिं देउपा	स्वीट, नेपाल	गैसस
११.	मीना बगाले	सिडेन, कञ्चनपुर	गैसस
१२.	सुनिता चौधरी	एफकेडीएफ,बाँके	गैसस
१३.	मईमुना सिद्धिकी	फतिमा फाउण्डेशन,बाँके	गैसस
१४.	बिजु अर्याल	गैसस महासंघ नेपाल	गैसस
१५.	मोहन ज्ञवाली	नेपाल शिक्षक संघ	गैसस
१६.	प्रभा बालाम्पु	सीवीन नेपाल	गैसस
१७.	नरेन्द्रप्रसाद जोसी	साप नेपाल	गैसस
१८.	अभिराम रोय	ओरेक, नेपाल	गैसस
१९.	भानु पराजुली	आरआरएन	गैसस
२०.	तुलसीबहादुर कार्की	फोहरीड	गैसस
२१.	इन्द्र अधिकारी	नेपाल रेडक्रस	गैसस
२२.	भेषराज अधिकारी	फुड एक्सन नेपाल	गैसस
२३.	सौरभा सुवेदी	ओरेक, नेपाल	गैसस
२४.	रमेशकुमार पौड्याल	मानव अधिकार तालिम संयोजन	गैसस
२५.	पुजा भट्टर्राई	ओरेक, नेपाल	गैसस
२६.	योगीता राई	फियान, नेपाल	गैसस

27.	Bindra Maharjan	CWR	NGO
28.	Sama Vajra	LUMANTI	NGO
29.	Jyoti Baidya	CSRC	NGO
30	Lyam Bahadur Darjee	NLRF	CSO
31.	Julia Chitrakar	CSGS	CSO
32.	Dina Mani Pokharel	Development Law Associate	
33.	Raghu Nath Lamichhane	Nagarik Daily	CSO
34.	Matrika Devkota	KOSHIS	NGO
35.	Anand Tamang	CREHPA	CSO
36.	JB Rana	Reseacher (Population/Migration)	
37.	Bijaya Subba	CAED/WRRD	NGO
38.	Teeka Dahal	NDWA	NGO
39.	Nirmala Dhital	NDWA	NGO
40.	Kiran Shilpakar	NAPD-Nepal	NGO
41.	Punyawati Ramtel	FEDO	NGO
42.	Bishnu maya Pariyar	WDSETC	NGO
43.	Maheshwar Ghimire	Nepal Disabled HR Center	NGO
44.	Rina Ghale	Gravitation Publication Pvt.Ltd.	CSO
45.	Pratap Bd. Sing	CNI	NGO
46.	Basanti Shrestha	Nepal Bar Association	CSO
47.	Sushila Mishra Bhatt	CLASS-Nepal	NGO
48.	Shankar Lamichhane	CLASS-Nepal	NGO
49.	Rajendra Acharya	CLASS-Nepal	NGO
50.	Tilak Jung Khadka	CLASS-Nepal	NGO
51.	Muna Gautam	Pourakhi	NGO
52.	Chhaya Sharma	FWEA	NGO
53.	Yogendra Kumar Kunwar	CLASS-Nepal	NGO
54.	Yubaraj Neupane	JTUCC	CSO
55.	Krishna Raj B.C.	Ministry of Land Reforms & Management	Govt.
56.	Deepak Kiran Pokharel	Nepal Food Corporation	Govt.
57.	Mohan Chandra Joshi	Department of Commerce	Govt.
58.	Paban Ghimire	Department of Health, MoHP	Govt.
59.	Laxmi Narayan Upreti	Ministry of General Administration	Govt.
60.	Prafulla Man Pradhan	Former Programme Manager,	UNHABITAT
61.	Bijaya Thapa	UNFPA Nepal	UN

२७.	बिन्द्रा महर्जन	सीडब्लुआर	गैसस
२८.	समा बज्र	लुमन्ती	गैसस
२९.	ज्योती बैद्य	सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्र	गैसस
३०.	ल्यामबहादुर दर्जी	सीएसजिएस	संजाल
३१.	जुलिया चित्रकार	सीएसआरसी	गैसस
३२.	दिनामनी पोखेल	अधिवक्ता	
३३.	रघुनाथ लामिछाने	नागरिक दैनिक	पत्रकार
३४.	मात्रिका देवकोटा	कोशिश	गैसस
३५.	आनन्द तामाङ्ग	कृपा	नागरिक समाज
३६.	जेबी राना	आप्रवास	अनुसन्धान कर्ता
३७.	बिजय सुब्बा	सीएइडी/डब्लुआरआरडी	गैसस
३८.	टिका दाहाल	नेपाल अपाङ्ग महिला संघ	गैसस
३९.	निर्मला धिताल	नेपाल अपाङ्ग महिला संघ	गैसस
४०.	किरण सिल्पकार	नेपाल शारीरिक अपाङ्ग संघ	गैसस
४१.	पुण्यवती रम्तेल	फेडो	गैसस
४२.	बिष्णुमाया परियार	महिला विकास स्वरोजगार तालिम केन्द्र	गैसस
४३.	महेश्वर घिमिरे	नेपाल अपाङ्ग मानवअधिकार केन्द्र	गैसस
४४.	रिना घले	ग्रयाभिटेशन पब्लिकेशन प्रा.लि.	नागरिक समाज
४५.	प्रतापबहादुर सिंह	सीएनआई	गैसस
४६.	बसन्ती श्रेष्ठ	नेपाल बार	गैसस
४७.	शुशिला मिश्र भट्ट	क्लास-नेपाल	गैसस
४८.	शंकर लामिछाने	क्लास-नेपाल	गैसस
४९.	राजेन्द्र आचार्य	क्लास-नेपाल	गैसस
५०.	तिलकजंग खड्का	क्लास-नेपाल	गैसस
५१.	मुना गौतम	पैरखी	गैसस
५२.	छाँया शर्मा	एफडबलुईए	गैसस
५३.	योगेन्द्र कुमार कुँवर	क्लास नेपाल	गैसस
५४.	युवराज न्यौपाने	जेटीयुसीसी	नागरिक समाज
५५.	कृष्णराज बी.सी.	भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय	सरकारी अधिकारी
५६.	दिपक किरण पोखेल	नेपाल खाद्य संस्थान	सरकारी अधिकारी
५७.	मोहन चन्द्र जोशी	वाणिज्य विभाग	सरकारी अधिकारी
५८.	पवन घिमिरे	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	सरकारी अधिकारी
५९.	लक्ष्मी नारायण उप्रेती	सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	सरकारी अधिकारी
६०.	प्रफुल्लमान प्रधान	भूतपूर्व कार्यक्रम निर्देशक, यूएनह्यविटाट	
६१.	बिजय थापा	संयुक्त राष्ट्रसंघीय जनसङ्ख्या कोष, नेपाल	यूएन

62.	Dr. Kishori Mahat	WHO Nepal	UN
63.	Tek Tamata	UNDP Nepal	UN
64.	Dr. Asha Pun	UNICEF Nepal	UN
65.	Shantha Rau Barriga	Human Rights Watch	INGO

Facilitators of consultation workshops			
1.	Bishal Khanal	NHRC	NHRIs
2.	Uma Joshi	NHRC	NHRIs
3.	Kewal P. Bhandari	NWC	NIs
4.	Ritu Raj Bhandari	Former Secretary, NWC	NIs
5.	Dillip Khadka	NWC	NIs
6.	Kabiraj Khanal	MoHP	Govt.
7.	Pawan Ghimire	MoHP	Govt.
8.	Jagat Deuja	CSRC	CSO
9.	Rajesh Hamal	Advocate	
10.	Govinda Nepali	NDC	NIs
11.	Dip Magar	OHCHR-Nepal	UN
12.	Ruplal Aidi	OHCHR-Nepal	UN
13.	Raju Sarkar	OHCHR-Nepal	UN

६२.	डा. किशोरी महत	विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन	यूएन
६३.	टेक टमाटा	युएनडीपी, नेपाल	यूएन
६४.	डा. आशा पुन	युनिसेफ, नेपाल	यूएन
६५.	सान्था राव बारिगा	ह्युमन राइट्स वाच	अ.गैसस

सहजकर्ताहरू			
१.	विशाल खनाल	राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
२.	उमा जोशी	राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
३.	केवलप्रसाद भण्डारी	राष्ट्रिय महिला आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
४.	रितुराज भण्डारी	राष्ट्रिय महिला आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
५.	दिलिप खडका	राष्ट्रिय महिला आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
६.	कविराज खनाल	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	सरकारी अधिकारी
७.	पवन घिमिरे	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	सरकारी अधिकारी
८.	जगत देउजा	सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्र	गैसस
९.	राजेश हमाल	वकालत	अधिवक्ता
१०.	गोविन्द नेपाली	राष्ट्रिय दलित आयोग	राष्ट्रिय संयन्त्र
११.	दीप मगर	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
१२.	रूपलाल अइडी	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन
१३.	राजु सरकार	उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल	यूएन

Annex 4:

Members of the Working Group and Sub-groups formed in the course of identifying and contextualizing indicators

I.	Right to food	
S.N.	**ORGANISATION**	**ROLE**
1.	National Human Rights Commission	Lead
2.	FIAN-Nepal	Support
3.	Nepal Food Corporation	Support
4	NGO Federation	Support
5.	Right to Food Network (RtF)	Support
6.	Women Rehabilitation Centre (WOREC)	Support

II. Right to housing/shelter		
S.N.	**ORGANISATION**	**ROLE**
1.	**Community Self-Reliance Centre**	**Lead**
2.	LUMANTI	Support
3.	CSGS	Support
4.	Social Development Path	Support

III. Right to health		
S.N.	**ORGANISATION**	**ROLE**
1.	Ministry of Health & Population	Lead
2.	Department of Health Service	Support
3.	Family Planning Association of Nepal	Support
4.	Women Rehabilitation Centre (WOREC)	Support

परिशिष्ट ४ः

कार्य समूहका सदस्यहरूलाई सहयोग गर्न गठित उपसमूहका सदस्यहरू

१. खाद्य अधिकार

क्र.स.	संस्था	भूमिका
१.	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	मूख्य
२.	फियान-नेपाल	सहायक
३.	नेपाल खाद्य संस्थान	सहायक
४.	गैसस महासंघ	सहायक
५.	खाद्य अधिकार सञ्जाल	सहायक
६.	महिला पुर्नस्थापना केन्द्र (ओरेक)	सहायक

२. आवासको अधिकार

क्र.स.	संस्था	भूमिका
१.	सामुदायिक आत्मनिर्भर केन्द्र,	मूख्य
२.	लुमन्ती	सहायक
३.	सीएसजीएस	सहायक
४.	सामाजिक विकास पथ	सहायक

३. स्वास्थ्यको अधिकार

क्र.स.	संस्था	भूमिका
१	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	मूख्य
२.	स्वास्थ्य सेवा केन्द्र	सहायक
३.	नेपाल परिवार नियोजन संघ	सहायक
४.	महिला पुर्नस्थापना केन्द्र (ओरेक)	सहायक

IV. Right to education

S.N.	ORGANISATION	ROLE
1.	National Dalit Commission	Lead
2.	Feminist Dalit Organisation (FEDO)	Support
3.	Professional Development and Research Centre (PDRC)	Support
4.	Women Development Self-Employment Training Centre	Support

V. Right to work

S.N.	ORGANISATION	ROLE
1.	National Women's Commission	Lead
2.	Class-Nepal	Support
3.	Joint Trade Union Coordination Centre	Support
4.	Ministry of Labour and Transport Management	Support
5.	Nepal Bar Association	

४. शिक्षाको अधिकार		
क्र.स.	संस्था	भूमिका
१.	राष्ट्रिय दलित आयोग	मूख्य
२.	फेडो	सहायक
३.	व्यवसायिक शिक्षा तथा अनुसन्धान केन्द्र (पीडीआरसी)	सहायक
४.	महिला विकास स्वरोजगार तालिम केन्द्र	सहायक

५. काम गर्न पाउने अधिकार		
क्र.स.	संस्था	भूमिका
१.	राष्ट्रिय महिला आयोग	मूख्य
२.	क्लास-नेपाल	सहायक
३.	जेटीयुसीसी	सहायक
४.	श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय	सहायक
५.	नेपाल बार एशोशिएसन	सहायक

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights

Adopted and opened for signature, ratification and accession by
General Assembly resolution 2200A (XXI)
of 16 December 1966

entry into force 3 January 1976, in accordance with article 27

Preamble

The States Parties to the present Covenant,

Considering that, in accordance with the principles proclaimed in the Charter of the United Nations, recognition of the inherent dignity and of the equal and inalienable rights of all members of the human family is the foundation of freedom, justice and peace in the world,

Recognizing that these rights derive from the inherent dignity of the human person,

Recognizing that, in accordance with the Universal Declaration of Human Rights, the ideal of free human beings enjoying freedom from fear and want can only be achieved if conditions are created whereby everyone may enjoy his economic, social and cultural rights, as well as his civil and political rights,

Considering the obligation of States under the Charter of the United Nations to promote universal respect for, and observance of, human rights and freedoms,

Realizing that the individual, having duties to other individuals and to the community to which he belongs, is under a responsibility to strive for the promotion and observance of the rights recognized in the present Covenant,

Agree upon the following articles:

PART I

Article 1

1. All peoples have the right of self-determination. By virtue of that right they freely determine their political status and freely pursue their economic, social and cultural development.

आर्थिक,सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि
महासभाको १६ डिसेम्बर १९६६ को प्रस्ताव नम्बर २२०० ए (२१) बाट ग्रहणगरी हस्ताक्षर,
अनुमोदन र सम्मिलनको लागि खुल्ला गरिएको
लागु भएको मितिः धारा २७ अनुसार, ३ जनवरी १९७६ तदनुसार १९ पौष २०३२

प्रस्तावना

प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू,

संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्रमा उद्घोषण गरिएका सिद्धान्तहरू अनुरुप नैसर्गिक प्रतिष्ठा तथा मानव परिवारका सम्पूर्ण सदस्यहरूको समान तथा अविच्छिन्न अधिकारहरूको मान्यता नै विश्वमा स्वतन्त्रता, न्याय तथा शान्तिको आधारशिला भएको तथ्यलाई विचार गर्दै,

मानिसमा अन्तरनिहित प्रतिष्ठाबाट नै यी अधिकारहरू निःसृत हुने कुरालाई मान्यता दिंदै,

मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र अनुसार भय तथा अभावबाट स्वतन्त्रता उपभोग गरिरहेका स्वतन्त्र मानव जातीको आदर्श प्रत्येक व्यक्तिले आफ्ना आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूका साथै नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारहरू उपभोग गर्न पाउने अवस्था सृजना गरेमा मात्र प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने कुरालाई मान्यता दिंदै,

संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्र अन्तर्गत मानवअधिकार तथा स्वतन्त्रताहरूको विश्वव्यापी सम्मान र पालनालाई प्रवर्द्धन गर्ने राष्ट्रहरूको दायित्वलाई विचार गर्दै,

अन्य व्यक्तिहरू तथा आफ्नो समुदायप्रति व्यक्तिको कर्तव्य भएकाले व्यक्तिसंग यस अभिसन्धिमा स्वीकार गरिएका अधिकारको प्रवर्द्धन र पालनाको लागि प्रयत्न गर्ने उत्तरदायित्व भएको कुरा महसुस गर्दै,

देहायका धाराहरूमा सहमत भएका छन्ः

भाग १

धारा १

१. सम्पूर्ण जनताहरूलाई आत्मनिर्णयको अधिकार छ। त्यस अधिकारको कारणबाट नै उनीहरू स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्नो रा जनैतिक हैसियत निर्धारण गरी स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्नो आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक विकासमा लाग्दछन्।

2. All peoples may, for their own ends, freely dispose of their natural wealth and resources without prejudice to any obligations arising out of international economic co-operation, based upon the principle of mutual benefit, and international law. In no case may a people be deprived of its own means of subsistence.
3. The States Parties to the present Covenant, including those having responsibility for the administration of Non-Self-Governing and Trust Territories, shall promote the realization of the right of self-determination, and shall respect that right, in conformity with the provisions of the Charter of the United Nations.

PART II

Article 2

1. Each State Party to the present Covenant undertakes to take steps, individually and through international assistance and co-operation, especially economic and technical, to the maximum of its available resources, with a view to achieving progressively the full realization of the rights recognized in the present Covenant by all appropriate means, including particularly the adoption of legislative measures.
2. The States Parties to the present Covenant undertake to guarantee that the rights enunciated in the present Covenant will be exercised without discrimination of any kind as to race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status.
3. Developing countries, with due regard to human rights and their national economy, may determine to what extent they would guarantee the economic rights recognized in the present Covenant to non-nationals.

Article 3

The States Parties to the present Covenant undertake to ensure the equal right of men and women to the enjoyment of all economic, social and cultural rights set forth in the present Covenant.

Article 4

The States Parties to the present Covenant recognize that, in the enjoyment of those rights provided by the State in conformity with the present Covenant, the State may subject such rights only to such limitations as are determined by law only in so far as this may be compatible with the nature of these rights and solely for the purpose of promoting the general welfare in a democratic society.

Article 5

1. Nothing in the present Covenant may be interpreted as implying for any State, group or person any right to engage in any activity or to perform any act aimed at the destruction of any of the rights or freedoms recognized herein, or at their limitation to a greater extent than is provided for in the present Covenant.

२. सम्पूर्ण जनताहरूले आपसी फाईदाको सिद्धान्त तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनमा आधारित अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहयोगबाट उत्पन्न कुनै पनि दायित्वमा प्रतिकूल प्रभाव नपारी आफ्नो लक्ष्यका लागि आफ्ना प्राकृतिक सम्पत्ति र स्रोतहरू स्वतन्त्रतापूर्वक उपभोग गर्न सक्नेछन्। कुनै अवस्थामा पनि कुनै पनि जनतालाई आफ्नो जीवन धान्ने उपायबाट वञ्चित गरिने छैन।

३. गैर स्वशासित तथा न्याय ईलाकाहरूको प्रशासन गर्ने उत्तरदायित्व भएका पक्ष राष्ट्रहरूलगायत प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूले आत्मनिर्णयको अधिकारको प्राप्ति प्रवर्द्धन गर्ने र संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्रका व्यवस्थाहरू अनुरूप सो अधिकारको सम्मान गर्नेछन्।

भाग २

धारा २

१. प्रस्तुत अभिसन्धिका प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले व्यक्तिगतरूपमा तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग र सहायता, विशेष गरी आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग मार्फत आफ्ना उपलब्ध स्रोतहरूको अधिकतम मात्रामा उपयोग गरी मूलत कानुनी उपायहरूको अवलम्वन समेत सम्पूर्ण समुचित उपायबाट प्रस्तुत अभिसन्धिमा स्वीकृत अधिकारहरू प्रगतिशीलरूपमा प्राप्त गर्दै जाने उद्देश्यले कदमहरू चाल्ने प्रतिज्ञा गर्दछ।

२. प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू प्रस्तुत अभिसन्धिमा उल्लिखित अधिकारहरू जाति, वर्ण, लिंग, भाषा, धर्म, राजनीतिक वा अन्य विचार, राष्ट्रिय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, जन्म वा अन्य हैसियतका आधारमा कुनै पनि प्रकारको भेदभाव विना उपभोग गरिने कुराको प्रत्याभूति दिने प्रतिज्ञा गर्दछन्।

३. विकासशील देशहरूले मानवअधिकार तथा आफ्ना राष्ट्रिय अर्थ व्यवस्थालाई उचित ध्यान दिँदै प्रस्तुत अभिसन्धिमा स्वीकृत आर्थिक अधिकार गैर नागरिकहरूलाई कुन हदसम्म प्रत्याभूत गर्ने हो सो कुरा निर्धारण गर्नेछन्।

धारा ३

प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूले अभिसन्धिमा उल्लिखित सम्पूर्ण आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरूको उपभोग गर्ने पुरुष तथा महिलाको समान अधिकार सुनिश्चित गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछन्।

धारा ४

प्रस्तुत अभिसन्धि अनुकूल हुनेगरी राष्ट्रले व्यवस्था गरेका अधिकारहरूको उपभोगमा यस्ता अधिकारहरूको प्रकृतिसँग मिल्ने गरी तथा प्रजातान्त्रिक समाजमा जनकल्याण प्रवर्द्धन गर्ने एक मात्र उद्देश्यका लागि कानुनद्वारा निर्धारित सीमाहरू अन्तर्गत मात्र सो राष्ट्रले त्यस्ता अधिकारहरू सीमित गर्नसक्ने कुरा अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू स्वीकार गर्दछन्।

धारा ५

१. कुनै पनि राष्ट्र, समूह वा व्यक्तिलाई प्रस्तुत अभिसन्धिमा स्वीकार गरिएका कुनै पनि अधिकार वा स्वतन्त्रता नष्ट गर्ने वा ती अधिकारलाई प्रस्तुत अभिसन्धिमा व्यवस्था भए भन्दा बढी मात्रामा सीमित गर्ने उद्देश्य भएको कुनै पनि कृयाकलापमा संलग्न हुने वा काम गर्न पाउने अर्थ आउने गरी प्रस्तुत अभिसन्धिमा उल्लिखित कुनै पनि कुराको व्याख्या गर्न सकिने छैन।

2. No restriction upon or derogation from any of the fundamental human rights recognized or existing in any country in virtue of law, conventions, regulations or custom shall be admitted on the pretext that the present Covenant does not recognize such rights or that it recognizes them to a lesser extent.

PART III

Article 6

1. The States Parties to the present Covenant recognize the right to work, which includes the right of everyone to the opportunity to gain his living by work which he freely chooses or accepts, and will take appropriate steps to safeguard this right.
2. The steps to be taken by a State Party to the present Covenant to achieve the full realization of this right shall include technical and vocational guidance and training programmes, policies and techniques to achieve steady economic, social and cultural development and full and productive employment under conditions safeguarding fundamental political and economic freedoms to the individual.

Article 7

The States Parties to the present Covenant recognize the right of everyone to the enjoyment of just and favourable conditions of work which ensure, in particular:

(a) Remuneration which provides all workers, as a minimum, with:

(i) Fair wages and equal remuneration for work of equal value without distinction of any kind, in particular women being guaranteed conditions of work not inferior to those enjoyed by men, with equal pay for equal work;

(ii) A decent living for themselves and their families in accordance with the provisions of the present Covenant;

(b) Safe and healthy working conditions;

(c) Equal opportunity for everyone to be promoted in his employment to an appropriate higher level, subject to no considerations other than those of seniority and competence;

(d) Rest, leisure and reasonable limitation of working hours and periodic holidays with pay, as well as remuneration for public holidays

Article 8

1. The States Parties to the present Covenant undertake to ensure:

(a) The right of everyone to form trade unions and join the trade union of his choice, subject only to the rules of the organization concerned, for the promotion and protection of his economic and social interests. No restrictions may be placed on the exercise of this right other than those prescribed by law and which are necessary in a democratic society in the interests of national security or public order or for the protection of the rights and freedoms of others;

२. प्रस्तुत अभिसन्धिले यस्ता अधिकारहरू स्वीकार गर्दैन वा तिनलाई कम मात्रामा स्वीकार गर्दछ भन्ने वहानामा कानुन, महासन्धि, नियम वा परम्पराका आधारमा कुनै पनि देशमा स्वीकार गरिएका वा विद्यमान रहेका कुनै पनि मौलिक मानवअधिकार उपरको कुनै पनि नियन्त्रण वा सोको कुनै पनि न्यूनतालाई स्वीकार गरिनेछैन।

भाग ३

धारा ६

१. प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूले काम गर्ने अधिकार स्वीकार गर्छन्, जसमा प्रत्येक व्यक्तिको आफूले स्वतन्त्रतापूर्वक छानेको वा स्वीकार गरेको कामबाट आफ्नो जीवन धान्न सक्ने मौकाको अधिकार समेत समावेश हुनेछ। साथै यस अधिकारलाई सुरक्षा गर्न समुचित कदम चाल्नेछन्।

२. यस अधिकारको पूर्ण प्राप्ति हासिल गर्न प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरुबाट चालिने कदमहरुमा प्राविधिक र व्यवसायिक निर्देशन तथा प्रशिक्षण कार्यक्रम, स्थिर आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक विकास प्राप्त गर्ने नीति र प्रविधिहरू एवं व्यक्तिका मौलिक राजनीतिक तथा आर्थिक स्वतन्त्रता सुरक्षा गर्ने अवस्थाहरू अन्तरगत पूर्ण र उत्पादनमूलक रोजगारी समेत समावेश हुनेछन्।

धारा ७

प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूले खासगरी देहायका कुरा सुनिश्चित गर्ने कामका उचित र सुहाउँदा अवस्थाहरू उपभोग गर्ने प्रत्येक व्यक्तिको अधिकारलाई स्वीकार गर्दछन्ः

(क) सबै कामदारलाई न्यूनतमरूपमा देहायका कुरा उपलब्ध गराउने पारिश्रमिकः

(१) कुनै पनि प्रकारको भेदभाव विना समान मूल्यको कार्यका लागि उचित ज्याला तथा समान पारिश्रमिक, विशेष गरी महिलालाई पुरुषले उपभोग गरेको कामको अवस्था भन्दा निम्नकोटीको नभएको कामको अवस्था र समान कार्यका लागि समान तलवको प्रत्याभूति,

(२) प्रस्तुत अभिसन्धिका व्यवस्थाअनुरूप उनीहरू र उनीहरूका परिवारहरुलाई राम्रो जीवनस्तर,

(ख) सुरक्षित र स्वस्थ्य कार्यवस्था,

(ग) ज्येष्ठता तथा सक्षमताका आधारमाबाहेक अन्य कुनै पनि कुराका अधिनमा नरहने गरी प्रत्येक व्यक्तिलाई उपयुक्त उच्चतम तहमा पदोन्नती हुन पाउने अवसर,

(घ) विश्राम, फुर्सद तथा कार्य घण्टाको उचित सीमांकन तथा तलबी आवधिक विदा लगायत सार्वजनिक विदा वापतको पारिश्रमिक।

धारा ८

१. प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू निम्न कुरा सुनिश्चित गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछन्ः

(क) आफ्नो आर्थिक तथा सामाजिक हित प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्न त्यस्ता सम्बन्धित संगठनका नियमहरूको अधिनमा मात्र रहने गरी आफूले छानेका ट्रेड युनियन खोल्ने र त्यसमा सम्मिलित हुने प्रत्येक व्यक्तिको अधिकार। यस अधिकारको प्रयोगमा कानुनले तोकेको तथा राष्ट्रिय वा सार्वजनिक व्यवस्था वा अरूको अधिकार र स्वतन्त्रताको संरक्षण गर्न प्रजातान्त्रिक समाजमा आवश्यक प्रतिवन्ध बाहेक अन्य कुनै पनि प्रतिबन्ध लगाउन पाईने छैन।

(b) The right of trade unions to establish national federations or confederations and the right of the latter to form or join international trade-union organizations;

(c) he right of trade unions to function freely subject to no limitations other than those prescribed by law and which are necessary in a democratic society in the interests of national security or public order or for the protection of the rights and freedoms of others;

(d) The right to strike, provided that it is exercised in conformity with the laws of the particular country.

2. This article shall not prevent the imposition of lawful restrictions on the exercise of these rights by members of the armed forces or of the police or of the administration of the State.

3. Nothing in this article shall authorize States Parties to the International Labour Organisation Convention of 1948 concerning Freedom of Association and Protection of the Right to Organize to take legislative measures which would prejudice, or apply the law in such a manner as would prejudice, the guarantees provided for in that Convention.

Article 9

The States Parties to the present Covenant recognize the right of everyone to social security, including social insurance.

Article 10

The States Parties to the present Covenant recognize that:

1. The widest possible protection and assistance should be accorded to the family, which is the natural and fundamental group unit of society, particularly for its establishment and while it is responsible for the care and education of dependent children. Marriage must be entered into with the free consent of the intending spouses.

2. Special protection should be accorded to mothers during a reasonable period before and after childbirth. During such period working mothers should be accorded paid leave or leave with adequate social security benefits.

3. Special measures of protection and assistance should be taken on behalf of all children and young persons without any discrimination for reasons of parentage or other conditions. Children and young persons should be protected from economic and social exploitation. Their employment in work harmful to their morals or health or dangerous to life or likely to hamper their normal development should be punishable by law. States should also set age limits below which the paid employment of child labour should be prohibited and punishable by law.

(ख) राष्ट्रिय महासंघ वा परिसंघ स्थापना गर्ने ट्रेड युनियनहरुको अधिकार तथा यस्ता महासंघ वा परिसंघहरूको अन्तर्राष्ट्रिय ट्रेड युनियन संगठनहरू खोल्ने वा त्यसमा सम्मिलित हुने अधिकार ।

(ग) कानुनद्वारा तोकिएका तथा राष्ट्रिय सुरक्षा वा सार्वजनिक व्यवस्थाको हितमा वा अरुको अधिकार तथा स्वतन्त्रताहरुको संरक्षणको लागि प्रजातान्त्रिक समाजमा आवश्यक प्रतिवन्ध बाहेक अन्य कुनै पनि प्रतिबन्धहरूको अधिनमा नरहने गरी स्वतन्त्र रुपमा काम गर्न पाउने ट्रेड युनियनहरुको अधिकार ।

(घ) कुनै खास देशको कानुनअनुरूप प्रयोग हुने गरी हड्ताल गर्ने अधिकार ।

२. सैनिक बल वा प्रहरी वा राज्य प्रशासनका सदस्यद्वारा यी अधिकारहरुको प्रयोगमा कानुनी प्रतिबन्ध लगाउन यस धाराले रोक लगाउने छैन ।

३. यस धाराको कुनै पनि कुराले संघको स्वतन्त्रता तथा सङ्गठन गर्ने अधिकारको संरक्षणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संङ्गठनको सन् १९४८ को महासन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूलाई सो महासन्धिमा व्यवस्था गरिएका प्रत्याभूतिहरूलाई प्रतिकूल प्रभाव पार्ने कानूनी उपायहरू अपनाउन वा त्यसरी प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरी कानुन लागु गर्न अख्तियारी दिने छैन ।

धारा ९

प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू प्रत्येक व्यक्तिको सामाजिक बीमा लगायतका सामाजिक सुरक्षाको अधिकार स्वीकार गर्दछन् ।

धारा १०

प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू देहायका कुराहरू स्वीकार गर्दछन्-

१. परिवार समाजको प्राकृतिक र मूलभूत समूहगत इकाई भएकोले विशेष गरी यसको स्थापनाका लागि तथा यसमा आश्रित बालबालिकाको हेरचाह र शिक्षाको दायित्व हुँदा त्यसलाई सम्भव भएसम्मको व्यापक सुरक्षा तथा सहायता दिनुपर्दछ । इच्छुक बर बधुको स्वतन्त्र सहमतिबाट मात्र विवाह सम्पन्न गरिनु पर्दछ ।

२. शिशु जन्मनु अघि र पछिको उचित अवधिभर आमाहरूलाई विशेष संरक्षण प्रदान गर्नुपर्दछ । यस्ता अवधि र काम गर्ने आमाहरूलाई तलबी विदा र पर्याप्त सामाजिक सुरक्षा फाइदा सहितको विदा दिनुपर्दछ ।

३. पितृत्व वा अन्य अवस्थाका आधारमा कुनै पनि भेदभाव नगरी सम्पूर्ण बालबालिका तथा तरुणहरुको पक्षमा संरक्षण र सहायताका विशेष उपायहरू अपनाउनु पर्दछ । आर्थिक र सामाजिक शोषणबाट बालबालिका तथा तरुणहरूको संरक्षण गर्नुपर्दछ । उनीहरूको नैतिकता वा स्वास्थ्यको लागि हानिकारक र जीवनको लागि खतरापूर्ण हुने वा उनीहरूको सामान्य विकासमा अवरोध गर्ने खालका काममा उनीहरूलाई लगाउने कार्यलाई कानुनद्वारा दण्डनीय बनाउनु पर्दछ । राष्ट्रहरूले उमेरको हद पनि तोक्नु पर्दछ, जुन उमेरभन्दा मुनिका बालश्रमको तलबी रोजगारलाई कानुनद्वारा निषेधित र दण्डनीय बनाउनु पर्दछ ।

Article 11

1. The States Parties to the present Covenant recognize the right of everyone to an adequate standard of living for himself and his family, including adequate food, clothing and housing, and to the continuous improvement of living conditions. The States Parties will take appropriate steps to ensure the realization of this right, recognizing to this effect the essential importance of international co-operation based on free consent.
2. The States Parties to the present Covenant, recognizing the fundamental right of everyone to be free from hunger, shall take, individually and through international co-operation, the measures, including specific programmes, which are needed:
(a) To improve methods of production, conservation and distribution of food by making full use of technical and scientific knowledge, by disseminating knowledge of the principles of nutrition and by developing or reforming agrarian systems in such a way as to achieve the most efficient development and utilization of natural resources;
(b) Taking into account the problems of both food-importing and food-exporting countries, to ensure an equitable distribution of world food supplies in relation to need.

Article 12

1. The States Parties to the present Covenant recognize the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health.
2. The steps to be taken by the States Parties to the present Covenant to achieve the full realization of this right shall include those necessary for:
(a) The provision for the reduction of the stillbirth-rate and of infant mortality and for the healthy development of the child;
(b) The improvement of all aspects of environmental and industrial hygiene;
(c) The prevention, treatment and control of epidemic, endemic, occupational and other diseases;
(d) The creation of conditions which would assure to all medical service and medical attention in the event of sickness.

Article 13

1. The States Parties to the present Covenant recognize the right of everyone to education. They agree that education shall be directed to the full development of the human personality and the sense of its dignity, and shall strengthen the respect for human rights and fundamental freedoms. They further agree that education shall enable all persons to participate effectively in a free society, promote understanding, tolerance and friendship among all nations and all racial, ethnic or religious groups, and further the activities of the United Nations for the maintenance of peace.
2. The States Parties to the present Covenant recognize that, with a view to achieving the full realization of this right:
(a) Primary education shall be compulsory and available free to all;
(b) Secondary education in its different forms, including technical and vocational secondary education, shall be made generally available and accessible to all by every appropriate means, and in particular by the progressive introduction of free education;

धारा ११

१ प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूले प्रत्येक व्यक्तिको पर्याप्त भोजन, लुगा तथा आवास समेत आफू स्वयं र आफ्नो परिवारको पर्याप्त जीवनस्तरको तथा जीवनावस्थाको निरन्तर सुधारको अधिकारलाई स्वीकार गर्दछन् । पक्ष राष्ट्रहरूले यस प्रयोजनका लागि स्वतन्त्र सहमतिमा आधारित अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको अत्यावश्यक महत्व स्वीकार गर्दै यस अधिकारको प्राप्ति सुनिश्चित गर्न उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।

२. भोकबाट मुक्त हुने प्रत्येक व्यक्तिको मौलिक अधिकार स्वीकार गर्दै प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूले व्यक्तिगत रुपमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग मार्फत निम्न कुराका लागि आवश्यक विशेष कार्यक्रम र उपायहरू अवलम्वन गर्नेछन्ः

(क) प्राविधिक तथा वैज्ञानिक ज्ञानको पूर्ण उपयोग गरी पोषणका सिद्धान्तको ज्ञान प्रचार गरी तथा प्राकृतिक स्रोतहरुको दक्षतम विकास र उपयोग हासिल गर्ने किसिमबाट कृषि प्रणालीको विकास र सुधार गरी, खाद्यान्नको उत्पादन, सन्चय तथा वितरणको तरीकामा सुधार गर्ने,

(ख) खाद्यान्न आयात गर्ने तथा खाद्यान्न निर्यात गर्ने देशहरू दुबैका समस्याहरूलाई ध्यान दिंदै आवश्यकताअनुरूप विश्वको खाद्यान्न आपूर्तिको समन्यायिक वितरण सुनिश्चित गर्ने ।

धारा १२

१. प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू प्रत्येक व्यक्तिको शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्यको उच्चतम प्राप्य स्तरको उपभोग गर्ने अधिकार स्वीकार गर्दछन् ।

२. यस अधिकारको पूर्ण प्राप्ति हासिल गर्नका लागि प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरुले चाल्ने कदमहरुमा निम्न कुराका लागि आवश्यक कदमहरु समेत समावेश हुनेछन्ः

(क) शिशु मृत्यु दर तथा शिशु मृत्यु घटाउने र बालकको स्वास्थ्य विकासको व्यवस्था,

(ख) वातावरणीय तथा औद्योगिक सरसफाईका सबै पक्षको सुधार,

(ग) प्रकोप, महामारी, पेशागत र अन्य रोगको रोकथाम, उपचार तथा नियन्त्रण,

(घ) विरामी भएको अवस्थामा सबैलाई चिकित्सागत सेवा र हेरचाह सुनिश्चित गर्ने अवस्थाको सिर्जना ।

धारा १३

१. प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू प्रत्येक व्यक्तिको शिक्षाको अधिकारलाई स्वीकार गर्दछन् । मानवीय व्यक्तित्व तथा प्रतिष्ठाको विकास तर्फ शिक्षा निर्देशित हुने र शिक्षाले मानवअधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरू प्रतिको सम्मान सुदृढ गर्नेछ भन्ने कुरामा उनीहरू सहमत छन् । स्वतन्त्र समाजमा प्रभावकारी सहभागिता, सम्पूर्ण राष्ट्र तथा जातीय, सामाजिक तथा धार्मिक समूहहरू बीच समभ्रूदारी, सहनशीलता र मित्रता प्रवर्द्धन गर्न तथा शान्ति कायम गर्ने संयुक्त राष्ट्रसंघका क्रियाकलापहरूलाई अघि बढाउन शिक्षाले सबै व्यक्तिलाई सबल बनाउनेछ भन्ने कुरामा समेत उनीहरू सहमत छन् ।

२. यस अधिकारको पूर्ण प्राप्ति हासिल गर्ने उद्देश्यले प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूले देहायका कुराहरू स्वीकार गर्छन्ः

(क) प्राथमिक शिक्षा अनिवार्य र सबैलाई निशुल्क उपलब्ध हुनेछ,

(ख) प्राविधिक तथा व्यवसायिक माध्यमिक शिक्षा लगायत विभिन्नरूपमा माध्यमिक शिक्षा समुचित उपायद्वारा खासगरी निशुल्क शिक्षाको प्रगतिशील अवलम्वनबाट सबैका लागि सामान्यत प्राप्य र पहुँचयोग्य बनाईनेछ,

(c) Higher education shall be made equally accessible to all, on the basis of capacity, by every appropriate means, and in particular by the progressive introduction of free education;

(d) Fundamental education shall be encouraged or intensified as far as possible for those persons who have not received or completed the whole period of their primary education;

(e) The development of a system of schools at all levels shall be actively pursued, an adequate fellowship system shall be established, and the material conditions of teaching staff shall be continuously improved.

3. The States Parties to the present Covenant undertake to have respect for the liberty of parents and, when applicable, legal guardians to choose for their children schools, other than those established by the public authorities, which conform to such minimum educational standards as may be laid down or approved by the State and to ensure the religious and moral education of their children in conformity with their own convictions.

4. No part of this article shall be construed so as to interfere with the liberty of individuals and bodies to establish and direct educational institutions, subject always to the observance of the principles set forth in paragraph I of this article and to the requirement that the education given in such institutions shall conform to such minimum standards as may be laid down by the State.

Article 14

Each State Party to the present Covenant which, at the time of becoming a Party, has not been able to secure in its metropolitan territory or other territories under its jurisdiction compulsory primary education, free of charge, undertakes, within two years, to work out and adopt a detailed plan of action for the progressive implementation, within a reasonable number of years, to be fixed in the plan, of the principle of compulsory education free of charge for all.

Article 15

1. The States Parties to the present Covenant recognize the right of everyone:

(a) To take part in cultural life;

(b) To enjoy the benefits of scientific progress and its applications;

(c) To benefit from the protection of the moral and material interests resulting from any scientific, literary or artistic production of which he is the author.

2. The steps to be taken by the States Parties to the present Covenant to achieve the full realization of this right shall include those necessary for the conservation, the development and the diffusion of science and culture.

3. The States Parties to the present Covenant undertake to respect the freedom indispensable for scientific research and creative activity.

4. The States Parties to the present Covenant recognize the benefits to be derived from the encouragement and development of international contacts and co-operation in the scientific and cultural fields.

(ग) सबैका लागि क्षमताका आधारमा हरेक उचित उपाय खासगरी निशुल्क शिक्षाको प्रगतिशील अवलम्वनबाट उच्च शिक्षा समानरूपमा पहुँचयोग्य बनाईनेछ,

(घ) प्राथमिक शिक्षा प्राप्त नगरेका वा प्राथमिक शिक्षाको पूर्ण अवधि पुरा नगरेका व्यक्तिहरूको लागि यथासम्भव मूलभूत शिक्षालाई प्रोत्साहित गरिने र तीव्र पारिनेछ,

(ङ) सबै तहमा विद्यालय प्रणालीको विकासलाई क्रियाशील रुपमा अवलम्वन गरिने, छात्रवृत्तिको पर्याप्त व्यवस्था गरिने तथा शिक्षण कर्मचारीको भौतिक अवस्थामा निरन्तर सुधार गरिनेछ।

३. प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू आफ्ना बालबालिकाको सार्वजनिक अधिकारीले स्थापना गरेका विद्यालयहरू बाहेक पक्ष राष्ट्रहरूले व्यवस्था गरेका वा स्वीकृति दिएका न्यूनतम शैक्षिक मापदण्डअनुरूप चल्ने विद्यालयहरू छान्ने र आफ्नो आस्थाअनुसार आफ्ना बालबालिकाको धार्मिक र नैतिक शिक्षा सुनिश्चित गर्ने आमाबाबुको र, कानुनी संरक्षकको स्वतन्त्रतालाई सम्मान गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछन्।

४. यस धाराको प्रकरण १ मा उल्लिखित सिद्धान्तहरूको पालनाको तथा यस्ता संस्थाहरूमा दिईने शिक्षा पक्ष राष्ट्रहरूले निर्धारण गरेका न्यूनतम मापदण्डहरूअनुरूप हुनुपर्ने आवश्यकताको सदैव अधिनमा रहने गरी शैक्षिक संस्थाहरू स्थापित र निर्देशित गर्ने व्यक्ति तथा निकायहरूको स्वतन्त्रतालाई हस्तक्षेप गर्ने गरी यस धाराको कुनै पनि कुराको व्याख्या गरिने छैन।

धारा १४

प्रस्तुत अभिसन्धिको पक्ष हुँदाका बखत आफ्नो ईलाका वा आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रका अन्य ईलाकाहरूमा सबैका लागि निशुल्क अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा सुनिश्चित गर्न नसकेको प्रस्तुत प्रतिज्ञापत्रको प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले योजनामा तोकिने वर्षको उचित अवधिभित्रमा सबैका लागि निशुल्क अनिवार्य शिक्षाको सिद्धान्तको प्रगतिशील कार्यान्वयन गर्न दुई वर्षभित्र विस्तारित कार्य योजना तयार पारी ग्रहण गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछ।

धारा १५

१. प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू प्रत्येक व्यक्तिको निम्न कुराको अधिकार स्वीकार गर्छनः

(क) साँस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुने,

(ख) वैज्ञानिक प्रगति तथा सोको उपयोगको फाइदा उपभोग गर्ने,

(ग) आफू लेखक भएको कुनै पनि वैज्ञानिक, साहित्यिक तथा कलात्मक उत्पादनबाट उत्पन्न हुने नैतिक र भौतिक हितहरूको संरक्षणवाट फाइदा पाउने।

२. यस अधिकारको पूर्ण प्राप्तिका लागि प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूले चाल्ने कदमहरूमा विज्ञान र सँस्कृतिको सन्चय, विकास तथा प्रसारका लागि आवश्यक कदमहरू समेत समावेश हुनेछन्।

३. प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू वैज्ञानिक अनुसन्धान तथा सृजनात्मक कृयाकलापका लागि अपरिहार्य स्वतन्त्रताको सम्मान गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछन्।

४. प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू वैज्ञानिक तथा साँस्कृतिक क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय सम्पर्क तथा सहयोगको प्रोत्साहन र विकासबाट हासिल गरिने फाईदा स्वीकार गर्दछन्।

PART IV

Article 16

1. The States Parties to the present Covenant undertake to submit in conformity with this part of the Covenant reports on the measures which they have adopted and the progress made in achieving the observance of the rights recognized herein.

(a) All reports shall be submitted to the Secretary-General of the United Nations, who shall transmit copies to the Economic and Social Council for consideration in accordance with the provisions of the present Covenant;

(b) The Secretary-General of the United Nations shall also transmit to the specialized agencies copies of the reports, or any relevant parts therefrom, from States Parties to the present Covenant which are also members of these specialized agencies in so far as these reports, or parts therefrom, relate to any matters which fall within the responsibilities of the said agencies in accordance with their constitutional instruments.

Article 17

1. The States Parties to the present Covenant shall furnish their reports in stages, in accordance with a programme to be established by the Economic and Social Council within one year of the entry into force of the present Covenant after consultation with the States Parties and the specialized agencies concerned.
2. Reports may indicate factors and difficulties affecting the degree of fulfilment of obligations under the present Covenant.
3. Where relevant information has previously been furnished to the United Nations or to any specialized agency by any State Party to the present Covenant, it will not be necessary to reproduce that information, but a precise reference to the information so furnished will suffice.

Article 18

Pursuant to its responsibilities under the Charter of the United Nations in the field of human rights and fundamental freedoms, the Economic and Social Council may make arrangements with the specialized agencies in respect of their reporting to it on the progress made in achieving the observance of the provisions of the present Covenant falling within the scope of their activities. These reports may include particulars of decisions and recommendations on such implementation adopted by their competent organs.

Article 19

The Economic and Social Council may transmit to the Commission on Human Rights for study and general recommendation or, as appropriate, for information the reports concerning human rights submitted by States in accordance with articles 16 and 17, and those concerning human rights submitted by the specialized agencies in accordance with article 18.

भाग ४

धारा १६

१. प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूले अभिसन्धिमा स्वीकार गरिएका अधिकारहरूको पालना गर्न आफूले ग्रहण गरेका उपाय तथा तत्सम्बन्धमा हासिल गरिएको प्रगति सम्बन्धी प्रतिवेदनहरू अभिसन्धिको यस भागअनुरूप पेश गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछन् ।

(क) सबै प्रतिवेदन संयुक्तराष्ट्रसंघका महासचिव समक्ष पेश गरिनेछन् । निजले प्रतिवेदनका प्रतिहरू प्रस्तुत प्रतिज्ञापत्रका व्यवस्थाअनुरूप आर्थिक तथा सामाजिक परिषद्लाई विचारका लागि प्रसार गर्नेछन् ।

(ख) संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवले विशिष्टिकृत निकायहरूलाई पनि प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष भएका सदस्य राष्ट्रहरूबाट प्राप्त निवेदनहरू तथा त्यसका अंशहरू त्यस्ता निकायका विधानहरू अनुरुपका उत्तरदायित्वहरू भित्र पर्ने कुनै पनि विषयसँग सम्बन्धित भएमा ती प्रतिवेदन र तिनका सान्दर्भिक अंशहरू त्यस्ता निकायहरूलाई पनि प्रसार गर्नेछन् ।

धारा १७

१. पक्ष राष्ट्रहरू तथा सम्बन्धित विशिष्टिकृत निकायहरूसँग छलफल गरी प्रस्तुत अभिसन्धि लागु भएको एक वर्षभित्र आर्थिक तथा सामाजिक परिषद्बाट निर्धारण गरिने कार्यक्रमअनुरूप प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूले विभिन्न चरणमा आफ्ना प्रतिवेदनहरू पेश गर्नेछन् ।

२. प्रतिवेदनहरूमा प्रस्तुत अभिसन्धिअन्तर्गतका दायित्वहरूको परिपूर्तिको मात्रालाई प्रभाव पार्ने कारण तथा कठिनाईहरू उल्लेख गर्न सकिनेछ ।

३. संयुक्त राष्ट्रसंघ वा कुनै विशिष्टिकृत निकायलाई प्रस्तुत अभिसन्धिको कुनै पक्ष राष्ट्रले सान्दर्भिक जानकारी अगाडि नै दिईसकेको भए त्यस्तो जानकारी पुनः पेश गर्न आवश्यक हुने छैन । तर त्यसरी दिईएको जानकारीको संक्षिप्त सन्दर्भ पर्याप्त हुनेछ ।

धारा १८

मानवअधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताको क्षेत्रमा संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्र अन्तर्गतका आफ्ना उत्तरदायित्व वमोजिम आर्थिक तथा सामाजिक परिषद्ले विशिष्टिकृत निकायहरूसँग उनीहरूका आफ्ना कृयाकलापका क्षेत्रभित्र पर्ने प्रस्तुत अभिसन्धिका व्यवस्थाहरूको पालनाको सम्बन्धमा भएका प्रगतिबारे आफू समक्ष प्रतिवेदन दिने व्यवस्था गर्न सक्नेछ । यस्ता प्रतिवेदनमा त्यस्ता निकायहरूका सक्षम अंगहरूबाट यस्तो कार्यान्वयनका सम्बन्धमा ग्रहण गरिएका निर्णय तथा सिफारिसका विवरणहरू समेत समावेश गर्न सकिनेछ ।

धारा १९

आर्थिक तथा सामाजिक परिषद्ले धारा १६ र १७ अनुरुप पक्ष राष्ट्रहरूले पेश गरेका मानवअधिकार सम्बन्धी प्रतिवेदनहरू तथा धारा १८ अनुरूप विशिष्टिकृत निकायहरूले पेश गरेका मानवअधिकार सम्बन्धी प्रतिवेदनहरू अध्ययन र सामान्य सिफारिस तथा उपयुक्तता अनुसार जानकारीका लागि मानवअधिकार सम्बन्धी आयोगलाई पठाउन सक्नेछ ।

Article 20

The States Parties to the present Covenant and the specialized agencies concerned may submit comments to the Economic and Social Council on any general recommendation under article 19 or reference to such general recommendation in any report of the Commission on Human Rights or any documentation referred to therein.

Article 21

The Economic and Social Council may submit from time to time to the General Assembly reports with recommendations of a general nature and a summary of the information received from the States Parties to the present Covenant and the specialized agencies on the measures taken and the progress made in achieving general observance of the rights recognized in the present Covenant.

Article 22

The Economic and Social Council may bring to the attention of other organs of the United Nations, their subsidiary organs and specialized agencies concerned with furnishing technical assistance any matters arising out of the reports referred to in this part of the present Covenant which may assist such bodies in deciding, each within its field of competence, on the advisability of international measures likely to contribute to the effective progressive implementation of the present Covenant.

Article 23

The States Parties to the present Covenant agree that international action for the achievement of the rights recognized in the present Covenant includes such methods as the conclusion of conventions, the adoption of recommendations, the furnishing of technical assistance and the holding of regional meetings and technical meetings for the purpose of consultation and study organized in conjunction with the Governments concerned.

Article 24

Nothing in the present Covenant shall be interpreted as impairing the provisions of the Charter of the United Nations and of the constitutions of the specialized agencies which define the respective responsibilities of the various organs of the United Nations and of the specialized agencies in regard to the matters dealt with in the present Covenant.

Article 25

Nothing in the present Covenant shall be interpreted as impairing the inherent right of all peoples to enjoy and utilize fully and freely their natural wealth and resources.

धारा २०

धारा १९ अन्तर्गत गरिएको कुनै सामान्य सिफारिस वा मानवअधिकार सम्बन्धी आयोगको कुनै प्रतिवेदनमा भएको यस्तो सामान्य सिफारिसको विषयमा वा त्यसमा उल्लिखित कुनै कागजातको कुनै सन्दर्भका सम्बन्धमा अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू र सम्बन्धित विशिष्टिकृत निकायहरूले आर्थिक तथा सामाजिक परिषद् समक्ष प्रतिकृयाहरू पेश गर्न सक्नेछन् ।

धारा २१

प्रस्तुत अभिसन्धिमा स्वीकृत अधिकारहरूको सामान्य पालनाका लागि लिइएका उपायहरू तथा तत्सम्बन्धमा हासिल गरिएका प्रगतिबारे प्रस्तुत प्रतिज्ञापत्रका पक्ष राष्ट्रहरू र विशिष्टिकृत निकायहरूबाट प्राप्त जानकारीको सारांश तथा सामान्य प्रकृतिका सिफारिस समावेश भएका प्रतिवेदनहरू आर्थिक तथा सामाजिक परिषद्ले समय समयमा महासभा समक्ष पेश गर्न सक्नेछ ।

धारा २२

आर्थिक तथा सामाजिक परिषद्ले प्राविधिक सहायता उपलब्ध गराउने कार्यसँग सम्बन्धित संयुक्त राष्ट्रसंघका अन्य अङ्गहरू, तिनका सहायक अङ्गहरू तथा विशिष्टिकृत निकायहरूले आफ्नो सक्षमताभित्र रही प्रस्तुत अभिसन्धिको प्रभावकारी प्रगतिशील कार्यान्वयनमा योगदान दिनसक्ने खालका अन्तर्राष्ट्रिय उपायहरूको ग्रहणयोग्यताको बारेमा निर्णय गर्न सघाउ पुर्‍याउन सक्ने प्रस्तुत प्रतिज्ञापत्रको यस भागमा उल्लिखित प्रतिवेदनहरूबाट उत्पन्न कुनै पनि कुरालाई त्यस्ता निकायहरुको ध्यानमा ल्याउन सक्नेछ ।

धारा २३

प्रस्तुत अभिसन्धिमा स्वीकृत अधिकारहरुको प्राप्तिको लागि गरिने अन्तर्राष्ट्रिय कृयाकलापमा महासन्धि सम्पन्न गर्ने, सिफारिस ग्रहण गर्ने, प्राविधिक सहायता उपलब्ध गराउने तथा सल्लाह र अध्ययनको उद्देश्यको लागि सम्बन्धित सरकारहरुसँग मिलेर आयोजना गरिएका क्षेत्रीय तथा प्राविधिक वैठकहरु गर्ने जस्ता तरीकाहरू समावेश हुन्छन् भनी प्रस्तुत प्रतिज्ञापत्रका पक्ष राष्ट्रहरू मन्जूर गर्दछन् ।

धारा २४

संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्रका व्यवस्थाहरू तथा अभिसन्धिमा उल्लिखित कुराहरूका सम्बन्धमा संयुक्त र ाष्ट्रसंघका विभिन्न अंगहरू र विशिष्टिकृत निकायहरूका आ-आफ्ना उत्तरदायित्वहरू परिभाषित गर्ने विशिष्टिकृत निकायका विधानका व्यवस्थाहरूलाई कमजोर पार्ने गरी अभिसन्धिको कुनै पनि कुराको व्याख्या गरिने छैन ।

धारा २५

आफ्ना प्राकृतिक सम्पत्ति तथा स्रोतहरूको पूर्ण र स्वतन्त्रतापूर्वक उपभोग तथा प्रयोग गर्ने सबै जनताको अन्तरनिहित अधिकारलाई आघात पार्ने गरी प्रस्तुत अभिसन्धिको कुनै पनि कुराको व्याख्या गरिने छैन ।

PART V

Article 26

1. The present Covenant is open for signature by any State Member of the United Nations or member of any of its specialized agencies, by any State Party to the Statute of the International Court of Justice, and by any other State which has been invited by the General Assembly of the United Nations to become a party to the present Covenant.
2. The present Covenant is subject to ratification. Instruments of ratification shall be deposited with the Secretary-General of the United Nations.
3. The present Covenant shall be open to accession by any State referred to in paragraph 1 of this article.
4. Accession shall be effected by the deposit of an instrument of accession with the Secretary-General of the United Nations.
5. The Secretary-General of the United Nations shall inform all States which have signed the present Covenant or acceded to it of the deposit of each instrument of ratification or accession.

Article 27

1. The present Covenant shall enter into force three months after the date of the deposit with the Secretary-General of the United Nations of the thirty-fifth instrument of ratification or instrument of accession.
2. For each State ratifying the present Covenant or acceding to it after the deposit of the thirty-fifth instrument of ratification or instrument of accession, the present Covenant shall enter into force three months after the date of the deposit of its own instrument of ratification or instrument of accession.

Article 28

The provisions of the present Covenant shall extend to all parts of federal States without any limitations or exceptions.

Article 29

1. Any State Party to the present Covenant may propose an amendment and file it with the Secretary-General of the United Nations. The Secretary-General shall thereupon communicate any proposed amendments to the States Parties to the present Covenant with a request that they notify him whether they favour a conference of States Parties for the purpose of considering and voting upon the proposals. In the event that at least one third of the States Parties favours such a conference, the Secretary-General shall convene the conference under the auspices of the United Nations. Any amendment adopted by a majority of the States Parties present and voting at the conference shall be submitted to the General Assembly of the United Nations for approval.
2. Amendments shall come into force when they have been approved by the General Assembly of the United Nations and accepted by a two-thirds majority of the States Parties to the present Covenant in accordance with their respective constitutional processes.

भाग ५

धारा २६

१. प्रस्तुत अभिसन्धि संयुक्त राष्ट्रसंघको सदस्य राष्ट्र तथा यसका कुनै विशिष्टिकृत निकायको सदस्य, अन्तर्राष्ट्रिय न्यायालयको विधानको पक्ष राष्ट्र तथा संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाले प्रस्तुत प्रतिज्ञापत्रको पक्ष हुन आमन्त्रण गरेको अन्य कुनै पनि राष्ट्रबाट हस्ताक्षर हुनका लागि खुला रहनेछ।

२. प्रस्तुत अभिसन्धिलाई अनुमोदन गर्नु पर्नेछ । अनुमोदनका लिखतहरू संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव समक्ष दाखिला गरिनेछ।

३. प्रस्तुत अभिसन्धि यस धाराको प्रकरण १ बमोजिमको कुनै पनि राष्ट्रबाट सम्मिलन हुनका लागि खुला रहनेछ।

४. सम्मिलनको लिखत संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव समक्ष दाखिला भएपछि सम्मिलन प्रभावकारी हुनेछ।

५. संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले प्रस्तुत अभिसन्धिमा हस्ताक्षर गरेका वा यसमा सम्मिलित भएका सबै राष्ट्रहरूलाई अनुमोदन वा सम्मिलनको प्रत्येक लिखत दाखिला भएको कुराको जानकारी दिनेछन्।

धारा २७

१. अनुमोदन वा सम्मिलनको पैतीसौं लिखत संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव समक्ष दाखिला भएको मितिले तीन महिना देखि प्रस्तुत अभिसन्धि लागु हुनेछ।

२. अनुमोदन वा सम्मिलनको पैतीसौं लिखत दाखिला भएपछि प्रस्तुत अभिसन्धिको अनुमोदन वा सम्मिलन गर्ने प्रत्येक राष्ट्रको हकमा सो राष्ट्रले आफ्नो अनुमोदन वा सम्मिलनको लिखत दाखिला गरेको मितिले तीन महिना देखि प्रस्तुत अभिसन्धि लागु हुनेछ।

धारा २८

प्रस्तुत अभिसन्धिका व्यवस्थाहरू संघीय राष्ट्रका सबै भागहरुमा कुनै सीमा वा अपवाद विना विस्तार हुनेछन्।

धारा २९

१. प्रस्तुत अभिसन्धिको कुनै पनि पक्ष राष्ट्रले संशोधन प्रस्ताव गर्न र सो संशोधन संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव समक्ष दर्ता गर्न सक्नेछ। महासचिवले सो प्रस्ताव उपर विचार एवं मतदान गर्ने उद्देश्यले पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलन गर्ने पक्षमा उनीहरू भए नभएको कुराको सूचना निजलाई दिने अनुरोध सहित प्रस्तावित संशोधन पक्ष राष्ट्रहरूलाई पठाउने छन्। कम्तिमा एक तिहाई पक्ष राष्ट्रहरू त्यस्तो सम्मेलनको पक्षमा भएमा महासचिवले संयुक्त राष्ट्रसंघको तत्वावधानमा सो सम्मेलनको आयोजना गर्नेछन्। महासचिवले सो सम्मेलनमा उपस्थित भई मतदान गर्ने पक्ष राष्ट्रहरूको बहुमतबाट ग्रहण गरिएको कुनै पनि संशोधन स्वीकृतिका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभा समक्ष पेश गर्नेछन्।

२. संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाबाट स्वीकृत भएपछि र प्रस्तुत अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूको दुई तिहाई बहुमतबाट आ-आफ्ना संवैधानिक प्रक्रिया अनुसार स्वीकृत भए पछि संशोधनहरू लागु हुनेछन्।

3. When amendments come into force they shall be binding on those States Parties which have accepted them, other States Parties still being bound by the provisions of the present Covenant and any earlier amendment which they have accepted.

Article 30

Irrespective of the notifications made under article 26, paragraph 5, the Secretary-General of the United Nations shall inform all States referred to in paragraph I of the same article of the following particulars:

(a) Signatures, ratifications and accessions under article 26;

(b) The date of the entry into force of the present Covenant under article 27 and the date of the entry into force of any amendments under article 29.

Article 31

1. The present Covenant, of which the Chinese, English, French, Russian and Spanish texts are equally authentic, shall be deposited in the archives of the United Nations.
2. The Secretary-General of the United Nations shall transmit certified copies of the present Covenant to all States referred to in article 26.

३. संशोधनहरू लागु भएपछि ती संशोधनहरू स्वीकार गर्ने पक्ष राष्ट्रहरूका हकमा वाध्यात्मक हुनेछन् भने अन्य पक्ष राष्ट्रहरूका हकमा प्रस्तुत अभिसन्धिका व्यवस्थाहरू तथा उनीहरुले स्वीकार गरेका कुनै पनि अघिल्ला संशोधनहरू बाध्यात्मक हुनेछन् ।

धारा ३०

धारा २६ को प्रकरण ५ अन्तर्गत सूचना दिईएको भए तापनि संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले सोही धाराको प्रकरण १ मा उल्लिखित सबै राष्ट्रलाई देहायका विवरणको जानकारी दिनेछन्ः

(क) धारा २६ अन्तर्गतका हस्ताक्षर, अनुमोदन र सम्मिलनहरू,

(ख) धारा २७ अन्तर्गत प्रस्तुतअभिसन्धि लागू हुने मिति र धारा २९ अर्न्तगतका संशोधनहरू लागु हुने मिति ।

धारा ३१

१. अरवी, चीनीया, अंग्रेजी, फ्रान्सेली, रसियाली र स्पेनी भाषाका प्रतिहरु समानरूपले प्रामाणिक हुने प्रस्तुत अभिसन्धि संयुक्त राष्ट्रसंघको अभिलेखालयमा दाखिला गरिनेछ ।

२. संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले धारा २६ मा उल्लिखित सबै राष्ट्रलाई प्रस्तुत अभिसन्धिका प्रमाणित प्रतिहरू पठाउने छन् ।

ACKNOWLEDGEMENTS

Many people directly or indirectly contributed in the development of this User's Guide.

Special thanks go to the members of the Working Group on ESCR Indicators who have enormously contributed to the development of this Guide:

- **Jagat Deuja,** Programme Manger, Community Self-Reliance Centre
- **Govind Nepali,** Member, National Dalit Commission
- **Dillip Khadka,** National Women Commission
- **Kabiraj Khanal,** Under Secretary, Ministry of Health & Population, Government of Nepal
- **Kosh Raj Neupane,** Deputy-Director and **Uma Joshi,** Human Rights Officer National Human Rights Commission
- **Dip Magar,** OHCHR-Nepal

Special thanks also go to **Mr. Rajeev Malhotra, who not only provided** conceptual understanding and skills to identify and use human rights indicators, but also constantly encouraged and provided guidance and support to the Working Group in the course of identifying indicators.

Laura Schweizer, Brian Griffey and Lok Nath Sangraula of OHCHR-Nepal also deserve special thanks for their various contribution, including providing editing support.

This Guide is published with the support of the Project on Strengthening Capacity of the National Human Rights Commission, Nepal.

National Human Right Commission OHCHR-Nepal

कृतज्ञता

यो पुस्तिका तयार पार्नमा धेरैको योगदान रहेको छ।

कार्यसमूहका सदस्यहरू विशेष धन्यवादको पात्र हुनुहुन्छ जसको अथक प्रयास विना यो सम्भव नहुन सक्थ्यो। उहाँहरू हुनुहुन्छः

- **जगत देउजा,** कार्यक्रम निर्देशक, सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्र, काठमाण्डौं
- **गोविन्द नेपाली,** सदस्य, राष्ट्रिय दलित आयोग
- **दिलिप खड्का,** राष्ट्रिय महिला आयोग
- **कविराज खनाल,** उपसचिव, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, नेपाल सरकार
- **कोषराज न्यौपाने,** उपनिर्देशक र **उमा जोशी,** मानवअधिकार अधिकृत, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग
- **दीप मगर,** मानवअधिकार अधिकृत, मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालयनेपाल

त्यस्तै, तालिम कार्यशालाहरूमा स्रोत व्यक्तिकोरूपमा नेपाल आएर र साथै आफ्नो समयसमयमा कार्यसमूहका सदस्यहरूलाई यो पुस्तिका तयारी गर्नमा निरन्तर सहयोग र मार्गदर्शन प्रदान गर्नुहुने मानवअधिकार सूचकाङ्क सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय विज्ञ **राजीव मल्होत्रा**लाई पनि विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छौ।

यस पुस्तिकाको तयारीमा भाषागत त्रुटीलाई सच्याउने लगायत अन्य विभिन्न प्रकारले सहयोग गर्नुहुने उच्चायुक्त कार्यालय-नेपालका लाउरा स्क्वीजर, ब्राइन ग्रिफी र लोकनाथ संग्रौला पनि धन्यवादको पात्र हुनुहुन्छ ।

राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, क्षमता सबलीकरण परियोजनाको सहयोगमा यस पुस्तिकाको प्रकाशन भएको हो ।

राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग   मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल

राष्ट्रिय महिला आयोग-२०५८

NWC

CSRC

आत्मनिर्भर केन्द्र

National Dalit Commission